

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Yayın No: SM11

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER SEMPOZYUMU 2014
BİLDİRİ KİTABI

Düzenleyen
Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
6-7 Kasım 2014 / ANTALYA

© Copyright Akdeniz Üniversitesi, ANTALYA

Bu yayının her hakkı saklıdır. Tümü ya da bir bölümü önceden izin alınmaksızın hiçbir şekilde çoğaltılamaz, basılıp yayınlanamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

İSTEME ADRESİ:

Akdeniz Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
Dumlupınar Bulvarı 07070, Kampüs ANTALYA

Tel: 90-242-310 18 70

E-posta: doktorasempozyum@akdeniz.edu.tr

Web Adresi: uisempozyum.akdeniz.edu.tr

YAYIN KURULU

Yrd. Doç. Dr. Ceren Uysal Oğuz

Arş. Gör. Tolga Öztürk

Arş. Gör. Taylan Seyirci

ISBN: 978-605-4483-23-5

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	5
Sempozyum Programı.....	6
I.Oturum: Soğuk Savaştan Günümüze Ortadoğu	
1956 Süveyş Krizi ve Krizin NATO Ülkeleri Üzerindeki Ekonomik Etkileri	
İLKSEN KATI.....	7
Terör Kavramı Kapsamında Ortadoğu’da Kimyasal Terör	
HULUSİ EKBER KAYA.....	17
İnsan Güvenliği Bağlamında Suriye’den Türkiye’ye 2010 Sonrası Göçler	
CANSU AKBAŞ DEMİREL	26
II. Oturum: Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikası	
Amerikan İstisnacılığı	
EMRE GÜNDOĞDU.....	43
Dekolonizasyon Süreci ve Sonrasında ABD-Afrika İlişkileri	
HURİYE YILDIRIM.....	55
Obama Doktrini’nin Arap Baharı Pratiği	
MEHMET ALİ GÖNGEN.....	68
III. Oturum: Türk Dış Politikası	
Türkiye Toplumunun İki Asırlık Bunalımı: 21. Yüzyılda Türkiye’nin Dış Politika Tercihlerinin Kökenleri	
TOLGA ÖZTÜRK.....	80
2003 Irak Savaşı Sonrası Türkiye’nin Kırmızı Çizgileri Çerçevesinde Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak Ticari İlişkileri	
AYBÜKE İNAN.....	90
Türkiye-Suriye İlişkileri : Türk Dış Politikasında Kırılma Noktası	
DEMET ŞENBAŞ.....	102
IV. Oturum: Bölgesel Çalışmalar	
Büyük Sorun “Aral Gölü”	
UFUK AYGÜN.....	111
Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikaları ve Türkiye’nin Bu Politikaya Olası Katkıları	
ARDA DİLMAÇ.....	121

V.Oturum: Kimlik ve Medya

EOKA ve TMT'nin Ortaya Çıkışında Ulusal Kimliğin Rolü ve Toplumsal Barışın İnşası

CANSU ARISOY.....132

Siyasal Eleştiri Alanı Olarak Mizah Dergileri: IŞİD Örneği Üzerinden AKP Dönemi Türk Dış Politikasına Bakış

FATİH FUAT TUNCER.....145

VI.Oturum: 21.Yüzyılda Yeni Tehditler

Bolivya'da Su Hakkı Kazanım Süreci

CANAN KIŞLALIOĞLU.....157

Çevresel Güvenlik: Afrika'da Çevre-Güvenlik İlişkisine Bir Bakış

PELİN ALİYEV.....168

Savaşın Değişen Yapısı: Çocuk Askerler ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri

BURAK GÜNEŞ.....178

SUNUŞ

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü olarak ikincini düzenlediğimiz Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu, öncelikle Türkiye'nin farklı üniversitelerinde bu alanla ilgilenen ve araştırmalar yapan lisansüstü öğrencilere çalışmalarını sunma ve değerlendirme imkanı getirmekte ve katılımcılarla bölümümüzün değerli akademisyenlerini bir araya getirerek birikimlerini ve çalışmalarını paylaşabilecekleri ve tartışabilecekleri ortak bir akademik zemin yaratmayı amaçlamaktadır.

Bu sene farklı üniversitelerden daha çok katılımcının teveccüh gösterdiği sempozyumumuzda Türk Dış Politikası'ndan, medya çalışmalarına, kimlik sorunlarından Ortadoğu'nun siyasi tarihine, bölgesel çalışmalardan enerji bağımlılığına kadar uzanan uluslararası ilişkiler ve sosyal bilimlerin ilgili alanlarındaki özgün çalışmalar sunulmaktadır. Bu anlamda Sempozyum sunum ve tartışmalar ile geleceğin akademisyenleri olan lisansüstü öğrencilerin alana güncel katkılar vermesini sağlamaktadır.

Gelecek yıllarda da gelişerek sürmesi için çaba göstereceğimiz Uluslararası İlişkiler Sempozyumu, bölümümüz akademisyenlerinin ve öğrencilerimizin de desteği ile gelenekselleşerek sosyal bilimler alanında ülkemizin belli başlı lisansüstü sempozyumlarından biri haline gelecektir.

Etkinliğin düzenlenmesinde emeği geçen herkese, özellikle Düzenleme Kurulu'nda ve Yayın Kurulu'nda yer alan araştırma görevlilerimiz Yusuf Kenan Polat, Tolga Öztürk ve Taylan Seyirci'ye çok teşekkür ederim. Onların yoğun çabası bu etkinliğin gerçekleşmesini ve bildirilerin yayına hazırlanmasını mümkün kılmıştır.

2014 Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu'nun tüm katılımcılar ve öğrencilerimiz için yararlı olduğunu umarım.

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı
Yrd. Doç. Dr. Ceren Uysal Oğuz

Akdeniz Üniversitesi ULUSLARARASI İLİŞKİLER SEMPOZYUMU 2014

6 - 7 Kasım 2014 Antalya

Yer: Akdeniz Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
Konferans Salonu

SEMPOZYUM

SEMPOZYUM PROGRAMI

1.Gün

- 09.00-09.30 **Kayıt ve Tanışma**
09.30-10.00 **Açılış Konuşması**
10.00-12.00 Soğuk Savaştan Günümüze Ortadoğu
Oturum Başkanı Yrd.Doç.Dr. Fulya ÖZKAN
İlksen KATI
"1956 Süveyş Krizi ve Krizin Nato Ülkeleri Üzerindeki Ekonomik Etkileri"
Hulusi Ekber KAYA
"Terör Kavramı Kapsamında Ortadoğu'da Kimyasal Terör"
Cansu AKBAŞ DEMİREL
"Ortadoğu'daki Çatışmaların İnsan güvenliği Bakımından Bir Sonucu: Göç"
- 12.00-13.30 **Öğle Yemeği**
13.30-15.00 Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikası
Oturum Başkanı Yrd.Doç.Dr. Durmuş Ali KOLTUK
Emre GÜNDOĞDU
"Amerikan İstisnacılığı"
Huriye YILDIRIM
"Dekolonizasyon Süreci ve Sonrasında ABD-Afrika İlişkileri"
Mehmet Ali GÖNGEN
"Obama Doktrini'nin Arap Baharı Pratiği"
- 15.00-15.20 **Ara**
15.20-17.30 Türk Dış Politikası
Oturum Başkanı Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Tolga ÖZTÜRK
"Türkiye Toplumunun İki Asırlık bunalımı: 21. Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politika Tercihlerinin Kökenleri"
Aybüke İNAN
"2003 Irak Savaşı Sonrası Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri Çerçevesinde Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak Ticari İlişkileri"
Demet ŞENBAŞ
"Türkiye-Suriye İlişkileri : Türk Dış Politikası'nda Kırılma Noktası"

2.Gün

- 09.30-10.00 **Kayıt**
10.00-12.00 Bölgesel Çalışmalar
Oturum Başkanı Yrd.Doç.Dr. Sanem ÖZER
Anara BEİSBEKOVA
"Rus Dış Politikasında Avrasya Eğilimi"
Ufuk AYGÜN
"Büyük Sorun "Aral Gölü""
Arda DİLMAÇ
"Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikaları ve Türkiye'nin Bu Politikaya Olası Katkıları"
- 12.00-13.30 **Öğle Yemeği**
13.30-15.00 Kimlik ve Medya
Oturum Başkanı Yrd.Doç.Dr. Ramazan İZOL
Cansu ARISOY
"EOKA ve TMT Örgütlerinin Ortaya Çıkışında Ulusal Kimliğin Rolü ve Toplumsal Barışın İnşası"
Tülay GÜL
"Ulusal Basında Türkiye'nin Kore'ye Asker Gönderme Kararı"
Fatih Fuat TUNCER
"Siyasal Eleştirisi Alanı Olarak Mizah Dergileri:AKP Dönemi Türk Dış Politikasına Bakış"
- 15.00-15.20 **Ara**
15.20-17.30 21.Yüzyılda Yeni Tehditler
Oturum Başkanı Yrd.Doç.Dr. Ceren UYSAL OĞUZ
Serhan ÜNAL
"Enerji Alanında Karşılıklı Bağımlılık mı Asimetrik Bağımlılık mı?"
Canan KİŞLALIOĞLU
"2000'li Yıllarda Bolivya'da Su Meselesi"
Pelin ALİYEV
"Çevresel Güvenlik: Afrika Üzerinden Çevre-Güvenlik İlişisini Okumak"
Burak GÜNEŞ
"Savaşın Değişen Yapısı: Çocuk Askerler ve Özel Askeri Şirketler"
- 17.30-17.45 **Kapanış**

1956 Süveyş Krizi ve Krizin NATO Ülkeleri Üzerindeki Ekonomik Etkileri

İlksen KATI

Özet

19.yüzyılın sonlarından itibaren bugünkü İsrail topraklarına yerleşmeye başlayan Yahudiler ile bölgede yaşayan Arapların, I. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen çatışmalarının sonucu 1948 Savaşı'nı oluşturur. Bu savaş sonrası Ortadoğu'da Batı karşıtlığı ve Arap milliyetçiliği akımları güçlenmiş, Mısır'da milliyetçi kesim darbe yaparak, cumhuriyet ilan edilmiştir. Batı ve Mısır arasında iplerin gerilmesine sebep olan durum ise dünya ticaretinin önemli geçiş noktalarından birisi olan Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesidir. Millileştirme sonrası Kanal'dan büyük oranda yararlanan Birleşik Krallık ve Fransa, Mısır ile düşman olan İsrail ile işbirliği yapmışlar ve 1956'da İsrail'in saldırmasına vesile olmuşlardır. "Süveyş Krizi" olarak da bilinen bu savaş sırasında Süveyş Kanalı ticarete kapatılmış, haliyle ticaret güzergâhlarında Süveyş Kanalı rota olarak kullanan devletler ekonomik açıdan ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Bu çalışmada da Süveyş Kanalı'nın tarihçesi, 1956 Süveyş Savaşı, savaşın nedenleri ve bu savaşın Avrupa'da NATO'ya üye devletler üzerindeki ekonomik etkileri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Süveyş Krizi, Nasır Dönemi, NATO, 1956 Savaşı, Arap- İsrail çatışması, Süveyş Kanalı, Mısır, Birleşik Krallık, Fransa

Abstract

As a result of conflicts which happened after World War I between Jews, who settled to current Israel territory from the end of the 19th century, and Arab residents in this region generates the 1948 War. Afterwards this war, Western opposition and Arab nationalism movements strengthened in the Middle East; in Egypt nationalist side made a military coup and declared the Republic. The reason which drives a wedge between Western states and Egypt is nationalization of the Suez Canal, one of the significant commercial hubs of World trade. After the nationalization of Canal, France and the UK who profit by Canal substantially, cooperated with Israel and conducted to the Israel attacks in 1956. During this battle, and also known as Suez Crisis, this Canal closed to shipping, so the states that used Suez Canal as trade route for their commerce had serious economic troubles. In this study, we examine the history of Suez Canal, the 1956 Suez War, and the reasons of the war and the economic effects of this war to the NATO member states in Europe.

Key Words: *Suez Crisis, the Nasser Era, NATO, 1956 War, Arab-Israeli conflict, Suez Canal, Egypt, The United Kingdom, France*

Giriş

Devletler ekonomilerini geliştirmek amaçlı sömürgecilik faaliyetlerine başlamışlar ve 15. yüzyıldan beri sistematik olarak bu faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bunu gerçekleştirirken boğaz, kanal gibi stratejik yerleri de ellerinde bulundurmaya dikkat ettiler. Çünkü bu stratejik yerler sayesinde devletler sömürgecilik alanında hem başat güç olmayı hem de ulaşımın daha kısa, güvenli ve az masraflı olmasını hedeflemişlerdir.

Mısır, sömürgecilik tarihi boyunca önem arz etmiş yerlerden bir tanesidir. Gerek Nil Nehri sayesinde elverişli arazilere sahip olması ve gerek Doğu ve Batı arasında ticaret yolunun üzerinden geçmesi dolayısıyla önemli bir jeopolitik konuma sahiptir.¹ Bunların yanında Mısır ve Süveyş'in birleştirmesi fikri de Mısır'ın konumunu önemli kılmıştır. M.Ö. 3000'lerden itibaren Mısır'da egemenlik kurmuş birçok devlet Süveyş'e bir kanal yapma çalışmalarında bulunsalar da tamamen kurulması Osmanlı Devleti dönemine rastlar. Özellikle Fransa konsolosu F. De Lesseps'in çalışmalarıyla 1769'da kanal kullanıma açılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası her ne kadar kanal savaş sonrası kurulmuş olan Mısır Krallığı altında gibi gözükse de Batı'nın özellikle de İngiltere'nin kendi çıkarlarını korumak için kanal üzerinde hâkimiyet kurduğunu söyleyebiliriz.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB'nin yaratmış olduğu bloklaşma ile "Soğuk Savaş" dönemine giriş yapılmış, bu dönemde sömürge devletleri artık bağımsızlıklarını elde etme girişimlerine başlamışlardır. Bunun yanında Ortadoğu'da İsrail Devleti'nin kurulması Arap dünyası tarafından hiç hoş karşılanmamış ve ileride önemli bir sorun haline sebep olacak Filistin-İsrail savaşlarının ilki 1948'de meydana gelmiştir. Bu durumla birlikte Pan Arabizm akımından Ortadoğu'daki devletler etkilenince, Batı'ya karşı sempati giderek azalmaya başladı. Mısır'da da bu durum kendini göstermiş, Batı yanlısı Kral Faruk tahtından düşürülerek yerine Cemal Abdül Nasır başa geçmiştir. Nasır başta Batı yanlısı politika izlemiş gibi görünse de daha sonra Batı karşıtı politika sergilemiştir. Bu politikanın en önemli faaliyeti de Süveyş Kanalı'nı millileştirmesidir.

Kanal'ın millileştirilmesi sonucunda 1956'da İsrail, Mısır, Fransa ve İngiltere'nin de içinde bulunduğu bir kriz meydana gelmiştir. Bu kriz ABD ve SSCB'nin arabuluculuğu ile

¹ Tuba Çınar, *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası'ndaki Yeri 1869-1882*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.1'den 2 no'lu dipnot: Mehmet Mustafa Safvet, *İngiltere ve Süveyş Kanalı (1851-1854)*, İskenderiye, 1903, s.3

sona erse de Batı özellikle hem bölgedeki konumu hem de ekonomik açıdan olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu makalede kriz ve krizin NATO ülkeleri üzerindeki ekonomik etkileri incelenecektir.

1.Süveyş Kanalı'nın Tarihi

Mısır birçok uygarlığa sahiplik etmiş olduğundan Süveyş Kanalı'nın yapılma fikri çok eskilere dayanmaktadır. En eski kanalın firavunlar döneminde kazıldığı bilinmektedir. Bu kanallar başta sulama amaçlı kullanılsa da zamanla taşımacılık için de kullanılmıştır.² Firavunlar döneminde yapılan bu kanalları Persler, Yunanlar ve Romalılar da kullanmıştır. Hz. Ömer döneminde kanal kullanılsa da diğer halifeler döneminde kanala olan ilgi azalmaya başlamıştır.³

Süveyş Kanalı'nın açılması için yapılan ilk girişim 1500'lü yıllarda Venediklilerden gelmiştir. Venediklilerin buradaki amacı Akdeniz ticaretinde Portekizlilere kaptırdıkları güçlerini geri kazanmaktır. Daha sonra kanal açılması girişimleri Osmanlı Devleti Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'dan gelmiş olsa da Kıbrıs'ın fethi dolayısıyla bu girişim kağıt üstünde kalmıştır.⁴

Kanal açılması fikrini destekleyen devletlerden birisi de Fransa idi. Özellikle XIV. Louis döneminden itibaren Mısır'ın Fransız kontrolü altında olması gerektiğine inanan Fransa, burada bir kanalın açılmasının gerekli olduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden zaman içerisinde birçok Fransız mühendis, hem Avrupa'yı hem de Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'yi ikna etmek için çalışmalar yürütmüşler ve en sonunda F. De Lesseps 1854'te Mısır valisi Sait Paşa'dan kanalı kazması için bir şirket kurması konusunda imtiyaz almış olsa da Osmanlı'nın o dönem Rusya ile savaş halinde olması ve İngilizlerin Fransızların bu girişimine engel olmak istemesi dolayısıyla bu iki devletten izin alamamıştır.⁵ Ancak 1866'da Osmanlı Devleti, kanalın hafriyatının başlamasına izin vermiş ve 1869'da da Süveyş Kanalı kullanıma açılmıştır.⁶

Kanal açıldıktan sonra işletimini Fransızlar devralmıştır. Ancak 1875'de Mısır hükümeti mali sıkıntılara düşünce, Kanal üzerindeki hisselerini İngilizler almışlar ve 1882'de

² Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.3

³ Akalın, s.5

⁴ Akalın, s. 6

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Cilt VI: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976, s.91

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Cilt VII: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s.44

Mısır'ı İngiltere işgal edince, Süveyş Kanalı üzerindeki hakimiyetini güçlendirdi.⁷ Bu durum sonrası “serbest geçiş” ilkesinin ihlal edilmesinden endişe eden diğer devletlerle 1888’de İstanbul Anlaşması imzalanarak bu kanalın hukuki rejimi de belirlenmiş oldu. Ve bu durum 1956’ya kadar devam etmiştir.⁸

2. 1956 Süveyş Krizi

1956’da gerçekleşen Süveyş Krizi aslında II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen olayların birbirini tetiklemesi sonucu gerçekleşmiştir. Bu kriz Mısır, İngiltere, Fransa ve İsrail’i doğrudan, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni ise dolaylı olarak ilgilendirmiştir.

A. Savaşın Temel Sebepleri

Bu krizin temel sebeplerini kronolojik olarak ele alacak olursak, o dönem içerisinde gerçekleşen Arap-İsrail Sorunu bu krizin birincil sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1948 yılında Suriye, Ürdün, Mısır, Irak, Lübnan ile İsrail’in arasında Birinci Arap-İsrail Savaşı gerçekleşmiş, bu savaş sonunda ateşkes görüşmeleri başlamıştır. Her ne kadar ateşkes anlaşmaları bu görüşmeler sonucunda neticelenmiş olsa da, kalıcı bir barış durumu gerçekleşmemiştir. Bu yüzden bu durum geçici idi ve Araplar’ın “İsrail’in ortadan kalkması” amaçlı intikamlarını gerçekleştirmesi için imkân halen geçerli idi. Bu duygular ile Arap milliyetçiliğinin birleşmesi bundan sonra meydana gelecek olan İsrail- Arap savaşlarının devamını getirecekti. Her ne kadar Batılı devletler bu durumu fark etmiş ve bu durumu engellemek amacıyla 1950’de yayınladıkları bir deklarasyon⁹ ile Ortadoğu’ya bir silah ambargosu koymayı hedefleseler de, Sovyetler Birliği’nin bu deklarasyona katılmaması dolayısıyla Sovyet Rusya’nın Ortadoğu’daki nüfuzunu arttırmasına ve buradaki ülkelerin Sovyetler Birliği’nden silah temin etmesi ile Batılı devletler başarısız olmuşlardır.¹⁰

Kalıcı bir barış anlaşmasının yapılmaması sorunun yanında bir de Arap mültecileri sorunu da krizin birincil sebebini besleyen yan sebep olarak nitelendirilebiliriz. 1948 Savaşı sonrası radikal Siyonistlerin ve İsrail askerlerinin yapmış oldukları faaliyetler dolayısıyla,

⁷ Fahir Armaoğlu, *20.yy Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım yayınevi, Ocak 2010, s.597-598

⁸ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011, s.244

⁹ 25 Mayıs 1950’de İngiltere, ABD ve Fransa’nın yayınladığı bu deklarasyona göre, “ Bu üç devlet Arap ülkeleri ve İsrail’e ancak bunların iç güvenliklerinin gerektireceği kadar silah satacaklarını ve bunu da, bu silahların başka bir devlete karşı kullanılmaması şartı ile yapacaklardır.” Armaoğlu, s.593’den 119 dipnot: *Keating’s Contemporary Archives, 1948-1950*, p.10745; Moore, *The Arap- Israeli Conflict*, pp. 988-989; *The Dynamics of World Power, 1945-1972*, Vol.V, pp. 390-91; *Documentation Française, N. Et E.D.*, No. 1340, 1950,pp.6-7

¹⁰ Armaoğlu, s.593

bölgede yaşayan Araplar ülkelerini terk etmişlerdir. Kısa bir süre sonra Mısır ve Ürdün'deki kamplardaki Arap mültecilerin sayısı 750.000'i bulunca haliyle Arap milliyetçileri için potansiyel askeri ve diplomatik silah ortaya çıkmıştır.¹¹

Soğuk Savaş dünyada mevcut olan tüm ülkeleri etkilemiş, haliyle bu dönem Ortadoğu'da da kendini hissettirmiştir. Bu yüzden bu devletler özellikle 1948 Savaşı sonrası Arap milliyetçiliğinin de vermiş olduğu etkiyle birlikte, kendi içlerindeki dinamikleri sorgulamaya ve değiştirmeye başlamıştır. İşte bu durum da krizin ikincil sebebini oluşturmaktadır. Mısır ve Sudan'ın yönetiminde 1882'den beri söz sahibi olan İngiltere'ye ve 1922'den beri onunla işbirliği yapan Mısır Krallığı'na karşı tepkiler gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Mısır'da 23 Temmuz 1952'de Cemal Abdül Nasır liderliğinde başlayan Hür Subaylar Hareketi Kral Faruk'a karşı darbe gerçekleştirmiş, ülke yönetimine el koymuştur.¹² Ve daha sonra Mısır Krallığı yıkılarak, cumhuriyet ilan edilmiş, Cemal Abdül Nasır 1954'te başbakan ve iki sene sonra Mısır'ın cumhurbaşkanı olmuştur.¹³

Nasır başa geçtikten sonra başta batı yanlısı bir dış politika izlemiştir. Bu bağlamda 19 Ekim 1954'de İngiltere ile Süveyş Kanalı ile ilgili bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, İngiltere yedi ay içerisinde Süveyş'teki üsleri boşaltacaktı. Fakat, yedi yıl içerisinde eğer yabancı bir kuvvet Arap Birliği üyelerinden birine veya Türkiye'ye herhangi bir saldırıda bulunursa üslere yeniden geri dönebilme hakkına sahip olacak ve tehlike son ere ne kadar bu üslerde kalabilecekti. Ayrıca Süveyş Kanalı Mısır'ın bir parçası olarak kabul edilerek, 1888 İstanbul Anlaşması'nda öngörülen kanaldan geçiş serbestliği ilkesine taraflar uymaya devam edecekti.¹⁴

Bu anlaşma ile Nasır diğer Batı devletleriyle de işbirliği yapacağı düşünülse de öyle olmamış, bu politikanın tam tersi bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Çünkü o dönemde Ortadoğu'da İsrail yüzünden ciddi bir Batı karşıtlığı mevcuttu. Eğer devletler Batı ile herhangi bir ittifaka girerlerse, dolaylı olarak İsrail'i de tanımış sayılacaklardı ki bu da mümkün değildi.¹⁵ Sonuç olarak, Sovyetler Birliği'ne karşı Ortadoğu'da bir ittifak kurmayı hedefleyen Batı, Türkiye'yi temsilci seçerek, Mısır'ı "Bağdat Paketi" adı altında yeni kurulacak bu ittifaka davet etmiştir. Ancak Mısır bu teklifi reddetmiş ve özellikle Pakte karşı

¹¹J.M. Roberts, *18. YY ve sonrası Dünya Tarihi II*, çev. İdem Erman ve Tansu Akgün, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 965

¹²Ali Oğuz Diriöz, "Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 4, sayı 37, Ocak 2012, s. 84

¹³Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih [1789-2012]*, İstanbul, Der Yayınları, 2013, s.963

¹⁴Uçarol, s.394

¹⁵Sabit Duman, *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, İstanbul, Doğan Kütüphanesi, 2010, s.424

Arap muhalefetine güçlendirmek için çalışmalarını yürütmüştür. Özellikle İngiltere'nin Irak'ı destekleyerek pakta dahil olmasını istemiştir. Bunun üzerine Irak 1955'te Pakta katılacağını belirtmiş, bu bağlamda Mısır 22 Arap Devleti'ni toplantıya çağırarak Irak'ı suçlamış ve Arap Kolektif Güvenlik Paketi'ni ihlal ettiğini ifade etmiştir. Ancak Irak Bağdat Paketi'ne katılmayı tercih etmiştir. İngiltere bu pakt ile kendi güvenlik ağını kurunca, Mısır politikasını değiştirmiştir.¹⁶ Bunun sonucunda 1955'de Endonezya'da gerçekleşen Bandung Konferansı'na katılarak Bağlantısızlar Hareketi'nin liderlerinden biri olmuş¹⁷ ve Batı'dan tamamen ayrı bir politika izlediğini kanıtlamıştır. Ayrıca bu hareketin diğer önemli temsilcilerinden Çekoslovakya ile yakınlaşarak 30 Eylül 1955'te silah anlaşması imzalayarak Batı'nın Ortadoğu'daki silah tekeli de bu şekilde kırmış oldu.¹⁸

Yukarıda bahsedilen olaylar bu krizin diğer sebeplerini oluştururken, Asvan Barajı ve Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi krizin patlak vermesine neden olmuştur. İsrail karşısında askeri anlamda güçlü olmak için Çekoslovakya'dan silah temin eden Mısır, bunun yanında ayrıca ekonomik anlamda da kalkınmanın gerekli olduğunu biliyordu. Bu bağlamda Nil Nehri üzerine yapılması planlanan önemli sulama projesi Asvan Barajı'nın gerçekleştirilmesine karar verdi. Ancak Nasır'ın bu projesi gerçekleştirmesi için dış kredi ve sermayeye ihtiyacı vardı. Bunu fark eden ABD, İngiltere ve Dünya Bankası Mısır'ın kendilerine karşı tavrına rağmen, bu projenin hayat bulması için gerekli yardımı yapacağını söylediler. Fakat, Mısır hem Çekoslovakya'dan silah almaya devam ettiği hem de Mısır'ın bu projenin gerçekleşmesiyle İsrail'e karşı ciddi bir tehdit oluşturacağını fark edince Batı, yaptığı teklifi geri çekti.¹⁹ Bunun üzerine Mısır Hükümeti Süveyş Kanalı Şirketi'nin ulusallaştırdığını bildirerek Kanal yönetimine el koydu.

B. 1956 Süveyş Savaşı

Savaş öncesi meydana gelen olaylar

Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi sonrası İngiltere ve Fransa hükümetleri, hem kanalı inşa eden, hem onun sahibi olan şirkette hisseleri bulunduğu ve hem de bu eylemin Nasır'ın Arap ülkeleri gözünde öneminin artması dolayısıyla bunu düşmanlık göstergesi olarak algılamışlardır. İsrail ise, uzun süredir komşusu olduğu güçlü Mısır'ı zayıflatmak için bir fırsat olarak nitelendirmiştir. Sonuç olarak, bu üç devlet Mısır'a karşı bir ittifak hazırlamaya

¹⁶ Duman, s.440

¹⁷ Adi Hakim ve Sherwood Marika, *Pan-African History*, New York, Taylor&Francis Group, 2003, s. 141

¹⁸ Berna Süer ve Ayşe Ömür Atmaca, *Arap İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara, Odtü Yayıncılık, s.39

¹⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi, Kasım 2008, s.301

karar verirler. Bu üç devletin temsilcileri Sevr'de toplanarak "Silahşör Operasyonu" adı altında Mısır'ı işgal planı hazırladılar.²⁰

Savaşın gerçekleşmesi

İşgal planının hazırlanması üzerine İsrail kuvvetleri 29 Ekim 1956'da Mısır'ı işgal etmiştir. Ertesi gün ise, Fransa ve İngiltere hükümetleri, savaşın durdurulmasını istediler, eğer iki taraf da buna uymaz ise, güç kullanacaklarını da belirttiler. İsrail bunu kabul etse de Mısır, Süveyş Kanalı'nın kendi toprakları içerisinde olduğunu ifade ederek çekilmeyi reddettiler. Bunun üzerine de İngiltere ve Fransa müdahalede bulundular.²¹

Bu durum gerçekleşirken özellikle ABD ve SSCB bu durumdan hoşnut olmamışlar ve ABD Fransa, İngiltere ve İsrail'i ciddi şekilde uyarması sonucunda bu savaş sona ermiş,²² 1957 yılında da kanal deniz trafiğine tekrar açılmıştır.²³

3. Krizin NATO Ülkeleri Üzerindeki Ekonomik Etkileri

Süveyş Kanalı'nın kapatılması politik açıdan bir krize yol açmış olsa da, aynı zamanda da ekonomik açıdan NATO'ya üye bazı ülkeleri ciddi derecede etkilemiştir. Birleşik Krallık, Fransa ve Hollanda gibi Avrupa'daki NATO ülkeleri genellikle kauçuk, hint keneviri, petrol gibi malların ithalatını büyük ölçüde Süveyş Kanalı yolu rotasına bağlı kalarak yapıyorlardı. Bunu şöyle ifade edecek olursak, Batı Avrupa'nın tümüne yılda 25 milyondan daha fazla ulaştırılan Irak Petrol Şirketi'nin boru hatlarını ayıracak olursak, Kanal rotası ile yaklaşık olarak 70 milyon ton petrol ihraç edilmekteydi. Kanalın kapatılmasıyla birlikte özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten ithal edilen petrolde büyük oranda düşüş yaşanmıştır.²⁴ Örneğin, İngiltere elinde bulunan petrol, kauçuk, bakır gibi malları kullanma yoluna giderek bu durumu en az hasarla atlatabilmeye çalışsa da sadece iki ay yetebilecek kadar stoğa sahip olmalarından dolayı krizden etkilemişlerdir. Bununla birlikte yeterli miktarda yakıt ihtiyacı karşılanmamasından ötürü Avrupa'da hava, kara, deniz taşımacılığı da ciddi derecede etkilenmiştir.²⁵

Kanal kapandıktan sonra eski rotanın yerine Cape etrafından dolanılan bir rota belirlenmek zorunda kalındı ve bu yüzden belli bir dönem içerisinde önceden taşınılan sadece

²⁰ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.427

²¹ Michael Scott-Baumann, *Access to History: Crisis in the Middle East: Israel and the Arab States 1945-2007*, UK, A Hodder Education Publication, 2009, s. 43

²² Dirioz, s.85

²³ Armaoğlu, s.608

²⁴ Economic Impact of Suez Crisis on Middle East, Economic Weekly from UN Headquarters, July 6 1957, s.809

²⁵ Nato Archives, The North Atlantic Council, NAC-RDC-RDC(56)524, December 7 1956, s.5

yaklaşık %60'ını taşıyabildiler. Ayrıca, nakliye ücretinin artması ve malların kıtlığından ötürü ürünlerin fiyatlarında da artış meydana geldi. Haliyle de bu durum bu malları hammadde olarak kullanan sektörleri de olumsuz olarak etkilemiştir.

Bu durum her ne kadar ekonomik krizmiş gibi algılanmasa da özellikle İngiltere'de kanalın kapatılmasından itibaren Sterlin döviz kuru güvenilirliğini ABD'nin işgale müdahale etmesine kadar yitirdi. Bu durumla birlikte rezervlerin de ciddi oranda düşmesi, Sterlin krizine neden olmuştur.²⁶

4. Sonuç

1948 Savaşı, Arap milliyetçiliğinin Ortadoğu'da yükselişe geçmesi, Soğuk Savaşın getirmiş olduğu değerler dolayısıyla devletlerin iç dinamiklerini sorgulamaya başlaması gibi birçok temel siyasi sebepler sonrasında meydana gelen Süveyş Krizi, Nasır'ın dünya ticareti açısından önemli bir yere sahip olan Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ile meydana gelmiştir. Bu kriz sadece siyasi açıdan önem arz ediyormuş gibi görünse de aslında bu krizin ekonomik boyutları da mevcuttur.

İlk NATO genel sekreteri H. Ismay düşüncesi doğrultusunda hazırlanmış, NATO arşiv belgeleri arasında yer alan belge göre, Avrupa'daki NATO ülkeleri kriz meydana geldiği zaman başta elindeki stokları kullanarak geçici çözüm bulmayı hedeflemişlerdir. Ancak bu geçici çözüm ekonomik açıdan olumsuz olarak etkilenmelerine engel olamamıştır. Nakliyat olanaklarının eksikliği yüzünden hem ithalat hem de ihracat oranları ciddi ölçüde engellenmiş, bu yüzden Avrupa'da hem var olan mal stokları tükenmeye başladı hem de taşımacılık ciddi anlamda yara aldı. Bunun yanında eskiye oranla daha uzun yol kullanarak ithalatın yapılması da nakliyat masraflarını arttırdı. Bu artış ithal edilen malların fiyatlarının artmasına neden oldu. Bu hammaddeleri kullanan sektörler de buna bağlı olarak zarar etmiş oldular.

Tüm bu sebeplerin yanında özellikle İngiltere'de Sterlin döviz kuruna karşı güvenirliliğin ve rezervlerin azalması Sterlin krizine yol açmış, bu durum İngiltere Bankası'nın müdahaleci taktikleriyle çözülmüştür.

Kaynakça

Adam Klug ve Gregor W. Smith, "Suez and Sterling, 1956", Queens Economics Department Working Paper No.1256, Canada, 1999

²⁶ Adam Klug ve Gregor W. Smith, "Suez and Sterling, 1956", Queen's Economics Department Working Paper No.1256, Canada, 1999, s.17

Adi Hakim ve Sherwood Marika, *Pan-African History*, New York, Taylor&Francis Group, 2003

Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008

Ali Oğuz Diriöz, “Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 4, sayı 37, Ocak 2012

Berna Süer ve Ayşe Ömür Atmaca, *Arap İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara, Odtü Yayıncılık

Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

Economic Impact of Suez Crisis on Middle East, Economic Weekly from UN Headquarters, July 6 1957

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Cilt VI: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Cilt VII: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977

Fahir Armaoğlu, *20.yy Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım yayınevi, Ocak 2010

Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011

J.M. Roberts, *18. YY ve sonrası Dünya Tarihi II*, çev. İdem Erman ve Tansu Akgün, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011

Michael Scott-Baumann, *Access to History: Crisis in the Middle East: Israel and the Arap States 1945-2007*, UK, A Hodder Education Publication, 2009

NATO Archives, The North Atlantic Council, NAC-RDC-RDC(56)524, December 7, 1956

Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi, Kasım 2008

Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih [1789-2012]*, İstanbul, Der Yayınları, 2013

Sabit Duman, *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, İstanbul, Doğan Kütüphanesi, 2010

Tuba ınar, *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası'ndaki Yeri 81869-1882*),
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2008

Terör Kavramı Kapsamında Ortadoğu'da Kimyasal Terör

Hulusi Ekber KAYA*

Özet

11 Eylül terör saldırılarının sonucunda terör kavramı yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş'dan, saldırıların gerçekleştiği tarihe kadar ABD, ideolojilerle mücadele ederken, 11 Eylül saldırılarından sonra bu mücadele yerini "İslami Terör"e karşı mücadeleye bırakmıştır. "İslami Terör" kavramı her ne kadar Müslüman toplumlar tarafından kabul edilmeyen ve tartışılan bir kavram olsa da uluslararası arenada genel kabul gördüğü bir gerçektir. Söz konusu kavramın uluslararası ilişkiler literatürüne girmesiyle birlikte gözler ABD'nin şer eksenine dahil ettiği İran ve Irak'a çevrilmiştir. Özellikle kitle imha silahlarına sahip olduğu ve terörü desteklediği iddia edilen bu ülkeler ellerinde bulundurdukları saldırı kapasiteleriyle, ABD'nin kendisine herhangi bir saldırı yapılabileceğini düşünmeye itmiştir. ABD, Irak müdahalesinin gerekçesini Saddam rejiminin elinde bulundurduğunu düşündüğü kimyasal silahlara dayandırmaktaydı. Söz konusu silahların bölgedeki terör gruplarının eline geçmesinin mümkün olacağı ve bunun sonucunda da bölgede kimyasal terörün türeyeceği düşünülüyordu.

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve Kuzey Afrika ülkelerini etkileyen, daha sonraki yıllarda Ortadoğu'ya da sıçrayan Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin son ayağı olan Suriye'de de günümüzde devam eden çatışmalarda birçok insan hayatını kaybetmiştir. Suriye'de kullanılan kimyasal silahlar büyük tepki çekmiş ve bu silahların ne kadar tehlikeli olduğu gerçeğini dünya bir kez daha görmüştür. Fakat kimyasal silahların kim tarafından kullanıldığı tartışma konusu olmaya devam etmiş ve tekrar kimyasal terör kavramı gündeme gelmiştir. Kimyasal silahlar maliyetleri düşük, transferleri kolay ve ufak bir laboratuvar ortamında bile üretilebilen silahlardır. Bu bağlamda terör grupları tarafından tercih edilen ve terör kavramının temelleri olan "korku yayma", "tedirgin etme" ve "şiddet" unsurlarını fazlasıyla taşıyan bu silahlar geçmişten günümüze çatışmalarla anılan bölgenin güvenliğini tehdit etmektedir.

*Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD Doktora Öğrencisi

Bu çalışmada terör kavramına çeşitli perspektiflerden bakılarak kimyasal terör açıklanmaya çalışılacak ve Ortadoğu'da kimyasal terör sorunu irdelenerek özellikle bu sorunla anılan başlıca ülkeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Terör, Ortadoğu, Kimyasal, Güvenlik*

The Chemical Terror In Middle East In The Sense Of Terror Concept

Abstract

After the September eleven terrorist attack, the terror concept began to be discussed. Since the Cold War to the date of the attacks, USA has fought with the ideologies, but after the September eleven attacks that fight gave its place to fight against "Islamic terror". Although Islamic terror concept is not accepted and discussed by the Islamic communities, it's a truth that concept is accepted in the international arena. When the concept entered in the international literature, Iran and Irak which are accepted as axes of evil by USA, attracted the attention. Especially, these countries which are claimed to have mass destruction arms and to support terrorist organisations began to think that USA would attack them because of their capacity of attack. USA bases its attack to Irak on the chemical weapons that Saddam is thought to have. It was thought that these arms would be caught by the terrorist organisations in the region and because of that chemical terror would appear.

Arab Spring which is a Public movement and started in 2010 in Tunisia and effected the North Africa countries and spread to Middle East countries, lastly effected Syria and people continue to die in the conflicts. The chemical weapons used in Syria are reacted by the world and all saw the big danger of these weapons one more. But who used these chemical weapons continues to be a point discussed and again chemical terror concept has come into question. The chemical weapons have cheap cost, can be easily transferred, and can be produced in a small laboratory. In this sense, these weapons which are preferred by the terrorist organisations and which carry all the facts that are the base of terror as "spreading terror", "making nervous", "violence", threatens the region which is Remembered by its conflicts and the security of the region.

In this study the terror concept will be examined by the different viewpoints and the chemical terror will be explained, the chemical terror problem in the Middle East will be researched and the primary countries which are thought with this problem will be examined.

Key Words: Terror, Middle East, Chemical, Security

Terör Kavramı Kapsamında Ortadoğu'da Kimyasal Terör

Terörizmin akademik, sivil ve yasal alanlarda halen açık ve evrensel bir açıklaması yoktur.²⁷ 11 Eylül 2001'den beri terörizmin tanımı için yeni bir aciliyet belirlenmiştir. Bu aciliyetin ardındaki temel neden terörizmin artık gözardı edilemeyecek hukuki sonuçları olan bir olgu olduğu gerçeğidir.²⁸ Terörizm sınıfına giren hareketler devlet politikaları yönetmeliklerinde net bir şekilde karşılık bulamaz. Birini terörist olarak isimlendirmek Claudia Card'a göre sadece bir keşif yapmak değil, üzerlerine bir yargılama kondurmaktır.²⁹

Bilindiği gibi en şiddetli ve en tehlikeli terörizm hükümet terörü olarak da kullanılan ülke terörizmidir. Ülke terörizmi; ülke veya ülkeyle bağlantılı grupların ülkenin kendi halkına karşı veya işgal altında olan başka bir halka karşı uyguladığı, hükümetin amaçlarını yerine getirmek için karşı çıkanları sindirme hedefinde olan bir terör şeklidir.³⁰

Enders ve Sandler'e göre terörizm, normal dışı şiddetin alt kimliklerce vahşet veya normal dışı şiddet tehdidini kullanarak politik, dini, ideolojik amaçlarını gerçekleştirmek için büyük kitleler üzerinde korku yaratmasıdır.³¹ Chomsky, terörizmi; zorlayıcı niyetlerin, bir toplum üzerinde politik, dini veya diğer amaçları yerine getirmek için kullanılmasıdır şeklinde tanımlamıştır. Stern, terörizmi bir kitle ya da kitleleri etkilemek veya korkutmak amacıyla silahsız kişilere yönelik şiddet tehdidi veya hareketi olarak tanımlar.³² Bir Siyaset bilimci olan

²⁷ Heather Panter, "Defining Terrorism and Counterterrorism Methods", *Crime Law Soc Change*, 2012 58:, s. 579.

²⁸ Kalliopi Chainoglou, "Book Reviews", *European Law Journal*, Vol 14, No 4, 2008, s.509.

²⁹ Eric Reitan, "Defining Terrorism for Public Policy Purposes: The Group Target Definition", *Journal of Moral Philosophy*, 7, 2010, s.254.

³⁰ Elisabeth Symeonidou-Kastanidou, "Defining Terrorism", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol 12, No 1, 2004, s.18-19.

³¹ Omar Lizardo, "Defining and Theorizing Terrorism: A Global Actor-Centered Approach", *Journal of World-Systems Research*, Vol 14, No 2, 2008, s. 93.

³² Omar Lizardo, *a.g.m.*, s. 93.

Robert English'e göre terörizm politik bir amaç için heterojen bir şiddet kullanılması veya şiddet tehdidinde bulunulmasıdır. Birçok hareketi, hedefleri ve aktörleri içerebilir.³³

Ted Honderich terörizmi politik şiddet olarak tanımlamaktadır. Honderich terörizmi veya politik şiddeti, politik ve sosyal niyetlerle, insanları korku içine sokmayı hedefleyen, ahlaki gerekçeleri konusunda soru işaretleri yaratan, ülkeler ve toplumlar arasında küçük çaplı şiddet yaratan ve uluslararası savaflara uygun olmayan politik bir hareket olarak tanımlamaktadır.³⁴

English'e göre teröristler ortak bir karakterde birleşir: psikolojilerinin normal durumu. Bu durum terörizm hareketlerine nasıl karşılık verileceğini belirler. Özellikle Amerikan savunma topluluğu kurallarında, terörizmin sadece İslamcı militan bir hareket olduğuyla ilgili yanlış bir bakış açısı vardır. Bütün terör hareketlerini İslam dini geleneklerine bağlamak doğru değildir. Din, teröristin terör yaratma konusunda itici gücü olabilir ancak politik ve sosyal bazı faktörler olmadan ortaya çıkamaz.³⁵

Terörizm genellikle zayıf sivillerin güçlüye, ülkeye karşı yaptığı asimetrik strateji olarak görülür. Birçok durumda ülkelerin yaptığı hareketler terörizm olarak algılanmaktan çok, düşük düzeyli savaş, meşru müdafaa ve eğer başarılı olursa bölgesel ve pragmatik olarak görülür.³⁶

Son zamanlarda uluslararası terör örgütlerinin ulaşım ağı belirgin bir hal almıştır. Birçok ülkede birçok temsilcileri vardır ve bir ülkeden fazlasına karşı aktif olabilmektedirler.³⁷ Taktik olarak uygulanan terörizmi ülke temsilcileri ve askeri olmayan organizasyonlar arasındaki terörizmden ayırmak gerekir. Görüldüğü gibi, terörizmin tanımı henüz tam olarak yapılmamıştır.³⁸

Tablo 1: Terörün belirleyicileri³⁹

Genel Hipotez	Potansiyel Belirleyici	Olası göstergeler
Ekonomik yoksunluk	Ekonomik koşullar	Yoksulluk, eşitsizlik

³³ Heather Panter, *a.g.m.*, s. 579.

³⁴ Tamar Meisels, "Defining terrorism – a typology", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol 12, No 3, 2009, s. 335.

³⁵ Heather Panter, *a.g.m.*, s. 580

³⁶ Münevver Cebeci, "Defining the "New Terrorism": Reconstruction of the Enemy in the Global Risk Society", *Uluslararası İlişkiler*, Vol 8, No 32, 2012, s. 39

³⁷ Elisabeth Symeonidou-Kastanidou, *a.g.m.*, s. 20

³⁸ Omar Lizardo, *a.g.m.*, s. 108

³⁹ Tim Krieger-Daniel Meierries, "What Causes Terrorism?", *Public Choice*, Vol 147, No 1-2, 2011, s.5.

Modernleşmede zorlanma	Ekonomik performans Nüfus dinamikleri Eğitim	Büyüme, işsizlik, enflasyon, Nüfusun artışı, boyutu, yaşı, yapısı, kentleşmesi Okur yazar, okul kazanma
Kurumsal sipariş	Siyasal kurumlar Ekonomik kurumlar Hükümet	Siyasal haklar, sivil haklar Ekonomik özgürlük, mülkiyet haklarının korunması Refah politikası, devlet harcamaları
Siyasi dönüşüm	Siyasi istikrar	Rejimin istikrarı, Sivil savaşa yakınlık
Kimlik çatışması	Azınlıklar Din	Etnik veya din esasına göre ayırma Dinlerin oranı, dinsel ayırım
Küresel düzen	Ekonomik entegrasyon Uluslararası politikalar	Ticari şartlar, ticari açık İttifaklar, çatışma veya kriz olayları, dış yardım
Etkilenme	Bulaşma Coğrafya	Kayma, teröre geçici yakınlık İklim, yükseklik, enlem

Terörizm, toplumda genel bir korku ortamı oluşturmak ve belirli bir siyasi amacı elde etmek için sistematik bir şekilde şiddetin kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle terörizm bir siyaset yapma biçimi, hatta siyasetin en radikal biçimi olarak da tanımlanabilir.⁴⁰

Terörizm, uluslararası bir fenomen olduğu için, terörizme verilecek karşılık da uluslararası alanda olmalıdır. Eğer terörizmin tehdidinde karşı etkili bir karşı tedbir düzenlenecekse, ilk olarak kabul edilebilir bir düzeyde sorunun tanımlanmasına ihtiyaç vardır.⁴¹

Terör, teknolojinin gelişmesi ile hem nitelik hem de nicelik olarak değişimlere uğramıştır. Günümüz anlayışında da terör türlerinden biri de nükleer, kimyasal, radyolojik ve bakteriyolojik terördür.⁴² Konvansiyonel silahlara göre çok daha fazla tahribat yapabilen ve çok daha fazla sayıda insan ve diğer türden canlının ölümüne neden olan silahlara kitle imha

⁴⁰ Fatih Mustafa Aydın, "Etnik Ayrımcılıkçı Terörle Mücadele Politikaları Kapsamında Türkiye ve İspanya Analizi", *Terörle Mücadelede Makro ve Mikro Perspektifler*, 2011, s.3.

⁴¹ Mesut Hakkı Caşın, *Uluslararası Terörizm*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s.142.

⁴² Haydar Çakmak, *Terörizm*, Ankara, Platin Yayınevi, 2008, s.33-40

silahları denir.⁴³

Sovyetler Birliği'nin dağılması, senelerce çok yüksek miktarlarda üretilen her türlü KİS kategorisindeki nükleer, biyolojik ve kimyasal silahın ve bunların yapımında kullanılan malzeme ve teknolojinin üzerindeki kesin Sovyet otoritesini de zaafa uğratmıştır. Aralarında İran, Irak, Libya ve Kuzey Kore'nin bulunduğu bir grup ülkenin bu silahlara ve/veya onları geliştirme kapasitesine sahip olmak amacıyla doğrudan ya da terör gruplarını kullanarak girişimlerde buldukları tespit edilmiştir. Bu süreç terörist grupların da KİS sahibi olmaları sonucunu doğurmuştur.⁴⁴ Kimyasal silahlar için birçok tanım vardır. Klasik askeri tanımlara göre kimyasal silahlar zarar verdikleri organlara göre sınıflandırılır. Genellikle, kimyasal silahlar ciğer etkenleri, kan etkenleri, deri veya deri yakan etkenler ve sinir etkenleridir.⁴⁵ Ülkelerin büyük çoğunluğu tarafından imzalanan 1993 Kimyasal Silah Anlaşması, var olan bütün kimyasal silah stoklarını yok etmeyi ve ileride bunların geliştirilmesini, üretilmesini, stoklanmasını, transferini ve kullanımını engellemeyi amaçlamaktadır. Kimyasal silahlar öldürmek üzere yapılan, insan yapımı toksin maddelerdir.⁴⁶

Kimyasal terör konusunda en büyük tehlike El Kaide gibi devlet dışı aktörlerden gelmektedir. Askeri ve dini duygularla motive edilmiş terörist organizasyonlar ülkelerden daha az ahlaki ve yasal kısıtlamalara uyarlar ve konvansiyonel silahları kullanmaya daha meyillidirler.⁴⁷ El Kaide açık bir şekilde nükleer, biyolojik ve kimyasal silah olarak tanımlanan kitle imha silahlarını kullanma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Örneğin 21 Mayıs 2003'te El Kaide mensuplarından olan Nasir Bin Hamd al-Fahd, İslam kanununa göre KİS'in Batı ülkelerine karşı kullanılmasının uygun olduğunu söylemiştir.⁴⁸

Bazı terörist gruplar büyük hedefler ortaya koyarlar ve bunları hayata geçirmek için KİS'i de içeren şiddet dolu ve konvansiyonel olmayan bir çok yola başvurmakta tereddüt etmezler. Dahası gizli terörist gruplar ve organizasyonlar konvansiyonel olmayan silahları elde etme ve kullanma becerisine sahiptir. Bu nedenle 1990'ların ortalarından itibaren KİS

⁴³ Mesut Hakkı Caşın, *a.g.e.*, s.662

⁴⁴ Mustafa Kibaroglu, "Kitle İmha Silahları ile Terör: Kıyametin Yeni Eşiği mi?", *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, No 3, 2006, s124-132.

⁴⁵ Julio A. Chalela-W. Thomas Burnett, "Chemical Terrorism for the Intensivist", *Military Medicine*, Vol 177, No 495, 2012, s.497.

⁴⁶ Jonathan B. Tucker, "The Role of the Chemical Weapons Convention in Countering Chemical Terrorism", *Terrorism and the Political Violence*, Vol 24-1, 2012, s.105-106.

⁴⁷ Jonathan B. Tucker, *a.g.m.*, s.105.

⁴⁸ Jonathan B. Tucker, *a.g.m.*, s.106.

terörü uluslararası düzeydeki en önemli konulardan biri haline gelmiştir.⁴⁹

Kimyasal Silah Antlaşması sadece devleti aktör olarak almaktadır. Anlaşma devlet dışı aktörlerce meydana getirilecek bir kimyasal terörizme değinmemiştir. Ancak Suriye'deki rejimin düşmesi ve kimyasalların Hizbullah gibi devlet dışı aktörlerin eline geçmesi ihtimali devletleri konu üzerinde düşünmeye itmiştir.⁵⁰ Son yıllarda biyolojik ve kimyasal silahlar terörist örgütlerce korku salarak ve tehdit yaratarak amaçlarını yerine getirmek için bir araç haline gelmiştir. Gerçekten de El-Kaide örgütü gerektiği taktirde kimyasal ve biyolojik silahlar kullanmakta tereddüt etmeyeceklerini açık bir şekilde belirtmiştir.⁵¹

Suriye'nin kimyasal silahları hakkındaki endişeler sürmektedir. Beşar Esad'ın yönetimi kaybetmesi durumunda kimyasal silahları üzerindeki denetimini kaybetmesinden ve silahların muhalif grupların veya teröristlerin eline geçmesinden endişe edilmektedir. Bu durumda kimyasal maddelerin denetimi daha da zorlaşacaktır. Suriye Kimyasal Silah anlaşmasına taraf olmadığı için Suriye'nin sahip olduğu silahların gerçek miktarı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır.⁵² Teröristler toksik endüstriyel kimyasalları gitgide daha çok kullanmaktadır. Birçok ülkede bu maddelerin satışı denetlenmemektedir. Bunların üretimi de büyük miktarda olduğu için denetlenmesi daha da zorlaşmaktadır. Teröristlerin gelişigüzel yapılan kimyasal silah denemeleri son yıllarda birçok kazaya sebebiyet vermektedir.⁵³

Sonuç olarak, eğer ülkeler kimyasal silahlar konusunda ortak adımlar atarlarsa, özellikle Ortadoğu'da yaşanması muhtemel bir kimyasal terör saldırısının önüne geçebilirler. Burada ülkelerin birbirleriyle istihbarat paylaşımları önemli rol oynamaktadır. Aksi takdirde Ortadoğu'da halen devam etmekte olan çatışmalar ve karmaşa haline bir de kimyasal terör saldırısı eklenmesi olasılıklar dahilinde gözükmektedir. Unutulmamalıdır ki terörizm istikrarsızlıklardan beslenir.

⁴⁹ Dasa Adaskova-Simona Chuguryan-Rudolf Kucharcik, "The International Cooperation in the Fight Against the WMD Terrorism", *European Researcher*, Vol 65, No 12-2, 2013, s.2937-2938.

⁵⁰ "Syria Crisis Highlights importance of Chemical Weapons Convention", *Strategic Comments*, 19/12, 2013, s.3.

⁵¹ David Friedman, "Biological and Chemical Weapons Arms Control in the Middle East", *The Nonproliferation Review*, Vol 19, No 3, 2012, s.401.

⁵² Mustafa Kibaroglu, "Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) Oluşturulması Çabaları ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, Vol 4, No 48, 2012, s.70.

⁵³ Jonathan B. Tucker, "The role of the Chemical weapons Convention in Countering Chemical Terrorism", *Terrorism and The Political Violence*, Vol 24, No 1, 2011, s.106.

Kaynakça

- Adaskova ,Dasa – Chuguryan, Simona Chuguryan- Kucharcik, Rudolf, “The International Cooperation in the Fight Against the WMD Terrorism”, *European Researcher*, Vol 65, No 12-2, 2013
- Aydın, Fatih Mustafa, "Etnik Ayrımcılıkçı Terörle Mücadele Politikaları Kapsamında Türkiye ve İspanya Analizi", *Terörle Mücadelede Makro ve Mikro Perspektifler*, 2011
- Caşın, Mesut Hakkı, *Uluslararası Terörizm*, Ankara 2008
- Cebeci, Münevver, "Defining the "New Terrorism": Reconstruction of the Enemy in the Global Risk Society", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 8, Sayı. 32, 2012
- Chainoglou , Kalliopi, "Book Reviews", *European Law Journal*, Cilt.14, Sayı.4, 2008
- Chalela, Julio A. – Burnett,W. Thomas, “Chemical Terrorism for the Intensivist”, *Military Medicine*, Vol 177, No 495, 2012
- Friedman, David, “Biological and Chemical Weapons Arms Control in the Middle East”, *The Nonproliferation Review*, Vol 19, No 3, 2012,
- Kastanidou, Elisabeth Symeonidou-, "Defining Terrorism", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Cilt. 12, Sayı.1, 2004
- Kibaroğlu, Mustafa, “Kitle İmha Silahları ile Terör: Kıyametin Yeni Eşiği mi?”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, No 3, 2006
- Kibaroğlu, Mustafa, “Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) Oluşturulması Çabaları ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Vol 4, No 48, 2012
- Krieger, Tim - Meierries, Daniel, "What Causes Terrorism?", *Public Choice*, Cilt.147, Sayı.1-2, 2011
- Lizardo, Omar, "Defining and Theorizing Terrorism: A Global Actor-Centered Approach", *Journal of World-Systems Research*, Cilt.14, Sayı.2, 2008
- Meisels, Tamar, "Defining terrorism – a typology", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Cilt. 12, Sayı. 3, 2009
- Panter , Heather, "Defining Terrorism and Counterterrorism Methods", *Crime Law Soc Change* 2012
- Reitan, Eric, “Defining Terrorism for Public Policy Purposes: The Group Target Definition”, *Journal of Moral Philosophy*, 7, 2010
- Tucker, Jonathan B., “The Role of the Chemical Weapons Convention in Countering Chemical Terrorism”, *Terrorism and the Political Violence*, Vol 24-1, 2012

“Syria Crisis Highlights importance of Chemical Weapons Convention”, *Strategic Comments*, Vol 19, No 12, 2013

Tucker, Jonathan B., “The role of the Chemical weapons Convention in Countering Chemical Terrorism”, *Terrorism and The Political Violence*, Vol 24, No 1, 2011

İnsan Güvenliği Bağlamında Suriye'den Türkiye'ye 2010 Sonrası Göçler

Cansu AKBAŞ DEMİREL*

Özet

2010 yılının son çeyreğinden itibaren Ortadoğu'da meydana gelen protestolar, hükümetlerinin sert müdahaleleriyle birlikte silahlı çatışmalar halini almıştır. Suriye'deki çatışmalar pek çok insan hakları ihlalini beraberinde getirmiş; Filistinli mültecilerden sonra yakın dönemdeki en büyük mülteci krizlerinden birinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Suriye'deki bu çatışmaların bir sonucu olarak göç ve etkileri, insan güvenliği kavramının sağladığı zeminde tartışılacak ve bu bağlamda Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göç konusuna yer verilecektir.

'İnsan güvenliği', uluslararası ilişkilerde devlet merkezli güvenlik yaklaşımlarına eleştirel bakış açısı sağlayan bir kavram olarak çalışmada kendine yer bulmaktadır. Bu haliyle kavram; insanı, güvenliğin merkezine almakta ve uluslararası örgütleri, sivil toplum örgütlerini ve silahlı grupları değerlendirmeye katarak; güvenliği, ekonomi, sağlık, gıda ve bireysel bakımdan farklı yönleri ile tartışarak, bütünlüklü bir bakış açısı sağlanması için gerekli zemini oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Arap Baharı, Suriye, göç, mülteci, insan güvenliği.*

Abstract

Protests starting from the last quarter of 2010, turned to armed conflicts with severe responses of those countries' governments. Conflicts in Syria leded to all kinds of human rights violations; and caused one of the most important refugee crisis in the last decades, after Palestinian refugee crisis. In this study, migration as a consequence of armed conflicts in Syria, and its effects will be discussed in the context of human security concept, and migration from Syria to Turkey will be approached.

'Human security' concept takes place in this study, as it provides a critical perspective to state centric security approaches in international relations. It focuses human, which is at

the centre of security; also takes international organizations, NGO's, armed groups into consider; discusses security with various aspects of it like economy, health, food and personal subtitles and provides the suitable content for an entire assessment.

Key Words: Arab Spring, Syria, migration, refugee, human security.

İnsan güvenliği

Güvenlik kavramı farklı şekillerde tanımlanabilmekte; realist teoride güvenlik için askeri öğelerin önemi vurgulanmakta ve devlet güvenliği ön planda tutulmaktadır. Bu çerçevede güvenliğin en temel haliyle, savaşın olmadığı durum şeklinde ifade edildiğini söylemek mümkündür.⁵⁴

Realizme eleştiri getiren yaklaşımların çoğunda ise insanın, güvenliğin ana referans noktası olması gerektiği ifade edilmektedir. Böylece geleneksel güvenlik anlayışında yer alan sınırlar ve ulusal kimliklerin yeniden sorgulanmasının da önü açılmaktadır. Güvenlik alanında çalışan önemli isimlerden Barry Buzan güvenliği sağlayan en önemli ve etkili aktörün egemen devlet olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵ 1980'lerden itibaren ortak güvenlik anlayışının öğelerinden biri olarak insan güvenliği öne çıkmış ve bu durum beraberinde bir güvenlik sağlayıcısı olarak devletin eleştirilmesi ve sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁶ R.B.J. Walker, devletlerin; elitler lehine, biz-öteki, dost-düşman, vatandaş-yabancı zıtlıklarını oluşturarak ve oluşturulan bu kavramlar arasına kesin çizgiler çekerek dünya güvenliğinin sağlanmasının önünde engeller oluşturduklarını ifade etmektedir. Tüm bu 'karşıtlıklar' ulusal güvenlik kavramının meşrulaştırılması için gereklidir⁵⁷ ancak bireylerin güvenliğinin gerçekleştirilmesi bakımından aynı gereklilik ve uygunlukta değildir.

'İnsan güvenliği' kavramını, eleştirel teori çerçevesinde açıklamak; eleştirel teorinin güvenlik anlayışının yalnız devlet güvenliğini değil ve fakat birey ve toplumsal grupların güvenliğini de kapsadığını ifade etmek gerekmektedir.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

⁵⁴ Tuncay Kardeş, 'Güvenlik', Şaban Kardeş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 228.

⁵⁵ J. Ann. Tickner, 'Re-visioning Security', Ken Booth ve Steve Smith (der.), International Relations Theory Today, Oxford, Blackwell Publishers, 1995, s. 185.

⁵⁶ Tickner, A.g.y., s.182.

⁵⁷ Tickner, A.g.y., s.188-189.

Kronolojik olarak bakıldığında barış araştırmaları, üçüncü dünyacı güvenlik yaklaşımı, Kopenhag Okulu, eleştirel güvenlik çalışmaları insan güvenliği anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Sınırıçi çatışma ve gerilimler; yeni tehditlerin uluslarüstü ve sınıraşan nitelikleri nedeniyle devletin vatandaşlarının güvenliğini tek başına sağlayamaz hale gelmesi; terör, salgın hastalıklar, iç savaş gibi tehditlerin dünya kamuoyunun etkisine açılmış olması güvenlikte odağın devletten insana kaymasında etkili olmuştur.⁵⁸

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) 1994 İnsani Kalkınma Raporu'nda insan güvenliği yedi başlık altında değerlendirilmiştir: Bu başlıklar iş güvenliği ve gelir eşitliğini içeren ekonomik güvenlik; asgari yiyeceğe erişimi konu alan gıda güvenliği; sağlık hizmetlerine erişimi konu alan sağlık güvenliği; temiz ve içilebilir suya erişim, küresel ısınmaya maruz kalan yerleşim yerlerinden güvenli alanlara ulaşabilme konularını içeren çevre güvenliği; hane içi şiddet dahil her türlü fiziksel şiddetten korunabilmeyi kapsayan bireysel/kişisel güvenlik; etnik kökene dayalı şiddetle korunabilmeyi ifade eden toplumsal güvenlik; evrensel insan haklarına uygun yaşam kalitesine ulaşabilmeyi konu alan siyasi güvenlik olarak ele alınmaktadır.⁵⁹

UNDP'nin yaklaşımı, insan güvenliğini göçmenlerin değil, sadece vatandaşların hakkı olarak gördüğü ve ayrımcı söylemler içerdii yönünde eleştirilmektedir.⁶⁰ Bu eleştiriye göre, insan güvenliğinden söz ederken, göçmen güvenliği gözardı edilmemelidir. Zira bireylerin güvenliğini devlet güvenliğinin arkasında atmak sorunlu bir yaklaşımdır. Yine bu görüşe göre, devlet ve insan güvenliğinin sağlanabilmesi için her ikisi de diğerine ihtiyaç duymaktadır; aksi halde insan güvenliğini sağlayamayan devletlerin kendi meşruiyetlerinin de sorgulanması sorunu ortaya çıkacaktır.⁶¹

İnsan Güvenliği Komisyonu'nca 2003'te hazırlanan raporda ise insan güvenliği, 'özgürlükleri ve insan olmanın gereklerini sağlayacak ve geliştirecek şekilde, insan hayatının öz değerlerinin korunması'⁶² olarak tanımlanmıştır. Tanım kendinden on yıl öncekine oranla

⁵⁸ A.Şevket Ovalı, 'Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 10, 2006, s. 7-14.

⁵⁹ Şebnem Köşer Akçapar, 'Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu', S.Gülfer İhlamur-Öner ve N.Aslı Şirin Öner (der.), *Küreselleşme Çağında Göç*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 570-571.

⁶⁰ Şebnem Köşer Akçapar, 'Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu', S.Gülfer İhlamur-Öner ve N.Aslı Şirin Öner (der.), *Küreselleşme Çağında Göç*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 571 içinde İbrahim, M. (2005), 'The Securitization of Migration: A Racial Discourse', *International Migration*, 43(5): s. 169.

⁶¹ Köşer Akçapar, A.g.y., s. 571-573.

⁶² Ovalı, A.g.y., s. 19 içinde Human Security Now, Human Security commission Report, New York, 2003, s. 4.

daha kapsamlıdır. İnsan güvenliğinin sağlanabilmesinin önündeki engeller; doğrudan tehditler ve dolaylı tehditler olarak ayrılabilir. Doğrudan tehditler vahşi biçimde ölümler ve sakatlanmalara yol açan şiddet, insanlık dışı muameleler, uyuşturucular, ayrımcılık ve baskı, uluslararası çatışmalar, yüksek derecede yok etme özelliğine sahip silahlar olarak ifade edilirken; dolaylı tehditler temel gereksinimlerden mahrum olmak, hastalıklar, doğa ve insanların neden olduğu afetler, nüfus değişimleri ve yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde çevresel bozulma olarak ifade edilmiştir.⁶³

‘İnsan güvenliği’ BM 1994 İnsani Kalkınma Raporu başlıklarından yola çıkarak ve fakat en geniş kapsamlı haliyle çalışmada ele alınacaktır. Tehditler ve insan güvenliğini oluşturan öğeler üzerinden bakıldığında; göçmenlerin, doğrudan ve dolaylı tehditler nedeniyle anılan güvenlik öğelerinin yokluğu veya yetersizliği sonucu buldukları yerlerden ayrılarak başka ülkelere gitmek üzere yola çıktıkları ortadadır.

Ek olarak devletlerin göçmenlere ilişkin tutarlı politikalar izlemediklerini de belirtmek gerekmektedir; aksine çeşitli faktörlerin etkisiyle, devletler her duruma özel çözümler üretmekte ve değişen şartlara göre değişken uygulamalar ortaya koyabilmektedirler. Yakın tarihe bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ekonomiyi canlandırmak için gerekli işgücünü sağlayan göçmenler bir tehlike olarak görülmemiş; aksine pek çok Avrupa ülkesinde memnuniyetle karşılanmışlardır. 1973 petrol krizi ile birlikte, kısıtlayıcı önlemler alınmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001 sonrasında ise güvenlik ve tehdit algısının daha üst düzeye çıkmış; devamında göçmenlere yönelik kısıtlayıcı politikalar da daha kararlı bir biçimde izlenmeye başlamıştır.⁶⁴

Son aşamada, göç edenler göç edecekleri ülkeye ulaşabilmekte veya yolculuk sırasında deniz kazaları, kara mayınları ya da hava koşulları ve pek çok zorlu yolculuk koşulları nedeniyle hayatlarını kaybetmektedirler. Ayrıca göçmenlerin ulaştıkları ülkelerden ayrıldıkları ülkelere sınırdışı edilmeleri veya insan ticareti mağduru olma ihtimalleri de bulunmaktadır.⁶⁵ Bu şekilde, göç, insan güvenliğinin sağlanmasındaki yetersizliklerin bir sonucu olarak gerçekleşmekte ve aşırı kısıtlayıcı önlemler yüzünden, yine insan güvenliğine

⁶³ Ovalı, A.g.y., s. 21 içinde Kanti Bajpai, Human Security: Concept and Measurement, s. 40.

⁶⁴ Gül Çatır, ‘Zorunlu Göç Tecrübesinin Devlet Politikalarındaki Yansıması: Bulgaristan’dan Türkiye’ye Kitlesel Göçün Analizi’, S.Gülfer İhlamur-Öner ve N.Aslı Şirin Öner (der.), Küreselleşme Çağında Göç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 231.

⁶⁵ Bu aşamada insan ticareti ve insan kaçakçılığının birbirinden farklı durumları ifade ettiğini vurgulamak önem taşımaktadır. İnsan kaçakçılığında göçmenler kendi iradeleri ile kaçakçılarla birlikte hareket etmekte iken; insan ticaretinde, ticarete konu olan kişiler iradeleri dışında borç, tehdit vb. nedenlerle insan tacirlerinin iradeleri doğrultusunda hareket etmektedirler.

yönelik bir tehdit haline gelmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla bu durum kendini tekrar eden, döngüsel bir ilişkiye işaret etmektedir.

Göçe İlişkin Temel Kavramlar

Göçe ilişkin temel kavramları açıklamak göçün neden gerçekleştiği ve çalışmaya konu olan Suriye'den göçü açıklamak bakımından yararlı olacaktır.

Göçleri; coğrafi olarak iç göç ve dış/uluslararası göç şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bununla birlikte zorunlu veya gönüllü olması; geçiş sırasında bir resmi belgenin kullanılıp kullanılmaması veya göçün ekonomik temelli olup olmamasına bağlı olarak da göç hareketleri sınıflandırılabilir.

Ülke içinde gerçekleşen göç hareketleri iç göç olarak adlandırılırken, bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleşen göçler dış göç olarak adlandırılmaktadır. Uluslararası göçler; devletlerin ekonomilerini, iç ve dış politikalarını, toplumsal yapılarını ve sosyal politikalarını etkilemeleri bakımından önem taşımaktadır.⁶⁷

Göç edenlerin geçiş sırasında pasaport, vize gibi resmi belgeler kullanmaları göçün düzenli göç olarak adlandırılmasına; kullanılmaları ise göçün düzensiz göç olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Göç eden kişiler en geniş hali ile göçmen olarak tanımlanabilmektedirler. Kişilerin kendi iradeleri dışında devlet otoritesi ile veya farklı nedenlerle gönüllü olmadan yaşadıkları yerleri terk etmeleri durumu, zorunlu göç olarak ifade edilmektedir. Zorunlu göç bir ülkeden diğer ülkeye gerçekleşebileceği gibi, ülke içerisinde de gerçekleşebilir. Zorunlu göçün ülke içinde gerçekleştiği hallerde, göç eden kişiler ülke içinde yerinden edilmiş kişi (Internally Displaced Person- IDP) olarak adlandırılırken; zorunlu göç bir ülkeden diğerine gerçekleşmiş ise göç eden kişiler uluslararası hukuk gereği sığınmacı veya mülteci olarak adlandırılabilirler.

Sığınmacı, ülkesinden başka bir ülkeye giden ve ulaştığı ülkede sığınma arayan kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Mülteci kavramı ise, sığınma başvurusu incelenmiş ve ulaştığı ülkede; ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle ülkesinde zulme uğramış veya uğrayacağına dair haklı korkusu olduğu kanaatini oluşturan ve böylece kendisine sığınma sağlanacak kişiyi ifade etmektedir. Kısaca,

⁶⁶ Köşer Akçapar, A.g.y., s. 571.

⁶⁷ Başak Kale, 'Nüfus Hareketleri ve Göç', Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 402'de Bill Jordan ve Franck Düvell, Irregular Migration: The Dilemmas of Transnational Mobility, Cheltenham: Edward Elgar, 2003.

sığınma arayan kişinin, kendisine ilişkin değerlendirme devam ederken sığınmacı; değerlendirmenin olumlu olması halinde ise mülteci olarak adlandırıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Bu süreçte en genel ifade ile göçmenlerin, ayrıldıkları ülke kaynak ülke, ulaşmak istedikleri nihai ülke hedef ülke ve hedef ülkeye ulaşma aşamasında geçtikleri ülkeler ise transit ülke olarak adlandırılmaktadır.

Ortadoğu-2010

‘Arap Baharı’ olarak da adlandırılan süreç 2010 yılında Tunus’taki gösterilerle başlamıştır. Bu gösterilerde tezgahına el konduğu için kendini yakan işportacı Tunuslu, simge haline gelmiş, bu olaydan sonra başlayan gösterileri Ocak 2011’de Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali’nin istifası izlemiştir. Olaylar devamında Mısır’ı etkilemiştir. Şubat 2011’de Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek istifa etmiş, yerine gelen Müslüman Kardeşler Örgütü’nden Muhammed Mursi’ye karşı da tepkiler devam etmiş ve Temmuz 2013’te Mısır ordusu yönetime el koymuştur. Libya da bu gösterilerin yaşandığı ülkelerden biridir. Muhalifler ve Devlet Başkanı Muammer Kaddafi’nin güçleri arasındaki mücadele NATO’nun askeri müdahalesi ve Kaddafi’nin yönetimden uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır.⁶⁸

Mart 2011’de Yemen, Ürdün, Sudan, Suudi Arabistan ve Suriye’de de gösteriler başlamıştır. Suriye’deki gösteriler Beşar Esad yönetiminin sert müdahaleleri ve muhaliflerin güçlü askeri direnişi nedeniyle iç savaş halini almıştır ve yaklaşık dört yıldır devam etmektedir.⁶⁹

Gösterilerin ilk aylarında, bölgedeki otoriter rejimlerin yıkılarak Arap coğrafyasında radikal bir dönüşüm yaşanacağı beklentisi⁷⁰ dile getirilirken; ilerleyen dönemlerde, bu beklentilerin seyri değişmiş ve çatışmalar özellikle Suriye bakımından ilk akla gelen görüntü halini almıştır. Çatışmalar; sağlık hizmetlerine, gıdaya, eğitime erişimi engellemesi ve çalışma koşullarının kötüleşmesine ve hatta ortadan kalkmasına neden olması sebebiyle yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir. Çatışmalarla eş zamanlı olarak bireysel silahlanma da artmakta, böylece insan hakları ihlalleri sürekli hale gelmektedir.

*Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

⁶⁸ Emre Erşen, ‘Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti’, Şaban Kardeş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 55.

⁶⁹ Erşen, A.g.y., s. 55.

⁷⁰ Burhanettin Duran ve Nurullah Ardıç, ‘Arap Baharı’, Şaban Kardeş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 456.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verilerine⁷¹ göre, bu durum 2011'in ilk aylarından itibaren Suriye'den resmi kayıtlara göre 3 milyondan fazla kişinin ayrılmasına neden olmuş; 6,5 milyon kişi ise ülke içinde yerinden edilmiştir. Göç hareketlerindeki genel eğilime uygun olarak göç edenlerin büyük çoğunluğunun Lübnan, Ürdün, Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelere gittikleri bilinmektedir.

Lübnan'da, Suriye'den toplu göç eden mülteciler ülke nüfusunu yüzde 26 artırmış; Lübnan'ın ev sahipliği yaptığı mültecilerin sayısı, son üç yılda AB'ye sığınmak isteyen ve AB'nin yeniden yerleşim yeri sağladığı toplam Suriyelinin 715 katına ulaşmıştır.⁷² Yoğun göçe rağmen Lübnan, açık kapı politikasını istisnasız olarak uygulamıştır. Türkiye ve Ürdün ise sınırlarını kapatmamakla birlikte; güvenlik kaygıları nedeniyle göç edenlerin geçişlerini daha sınırlı tutmuştur. Ürdün, sınırlarını açık tuttuğunu ilan etse de girişleri kısıtlamış, bazı hallerde ülkeye girişe izin vermemiştir. Irak Merkezi Hükümeti de, acil vakalar ve aile birleşimi dışında girişleri kabul etmemektedir. Mart 2013'ten bu yana ülkeye girişleri fiilen sona erdirmiştir. Türkiye'nin de, Suriye sınırından girişleri azaltmaya çalıştığı, gelenlerin sınıra yakın kamplarda kalmalarına çaba gösterdiği bilinmektedir.⁷³

Göç etmek zorunda kalan kişilerin önemli bir kısmı Suriyeli olmakla birlikte, önceki yıllarda Suriye'ye yerleşen ve Suriye'de mülteci olarak bulunan Filistinliler de göç etmek zorunda kalmışlardır.⁷⁴ Bu insanlar da çatışmalarla birlikte Lübnan, Ürdün ve Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştır. Suriye'deki çatışmalar nedeniyle bölgede toplam 12 mülteci kampı ve 560.000 mülteci önemli şekilde etkilenmiştir. BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu UNRWA'nın tahminlerine göre hala Suriye'de bulunan 480.000 Filistinli mültecinin %95'i insani yardıma ihtiyaç duymaktadır. Diğer yandan UNWRA'nın imkanlarının 1/3'ü Suriye'deki çatışmalar nedeniyle kullanılamaz hale gelmiştir.

Suriye'den Türkiye'ye Göç Edenler

⁷¹ BMMYK, 'Suriyeliler artan güvensizlik ve kötüleşen şartlardan kaçarken, Suriyeli mültecilerin toplam sayısı 3 milyona erişti', Basın Bildirisi, 29 Ağustos 2014, <http://www.unhcr.org.tr/?content=581> (Erişim Tarihi 3 Ekim 2014).

⁷² Uluslararası Af Örgütü, 'Dünya Suriye'nin Mülteci Krizi Karşısında Aciz Kalıyor', Basın Açıklaması, 5 Aralık 2014, <http://amnesty.org.tr/icerik/2/1460/dunya-suriye> (Erişim Tarihi 8 Aralık 2014).

⁷³ *Türkiye'de Suriyeli Mülteciler-İstanbul Örneği Raporu*, İstanbul, MAZLUMDER, Eylül 2013, s. 4-6.

⁷⁴ Suriye'den Türkiye'ye gelenlerin hem Suriyeliler hem Filistinliler olması; gelenlere ilişkin misafir, mülteci, sığınmacı gibi farklı kavramların kullanılması nedeniyle bu çalışmada ilgili kavramsal farklılığa sadece değinilmiş; 'Türkiye'ye göç edenler' gibi geniş bir ifade kullanılması tercih edilmiştir.

Ortadoğu'da günümüzdeki çatışmaların en önemli sonuçlarından biri Suriye'den zorunlu göçtür. BM verilerine⁷⁵ göre Mart 2015 itibarıyla 3,9 milyondan fazla kişi Suriye'den göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kişilerden 1,1 milyon kadarı Lübnan'da, 1,7 milyon kadarı Türkiye'de, 600 bin kadarı Ürdün'de 200 bin kadarı Irak'ta yaşamaktadır.

Genel olarak zorla yerinden edilen kişilerin göç etmeden önceki dönemde fiziksel ve psikolojik travmalar yaşadıkları; kadın ve çocukların canlı kalkan olarak kullanılmasına⁷⁶ kadar her türlü şiddete maruz kaldıkları bilinmekte; Suriye örneğinde kişilerin hayatlarını idame ettirmeleri için gereken çalışma koşullarının ortadan kalktığı, gelirlerinin olduğu hallerde dahi temel gıda ürünlerinin⁷⁷ ve ilaçların⁷⁸ temin edilemediği insan hakları örgütlerinin raporlarında yer almaktadır.

Göç edenler, sığınma aramak üzere, çoğu kez hayati risk taşıyan koşullarda bir ülkeden diğerine geçmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sırada yaşanan kazalar sırasında ölüm, kaybolma olaylarının da gerçekleşmesi nedeniyle ailelerin parçalanması söz konusu olmaktadır. Bu noktada devletlerin insani kriz hallerinde dahi pasaport ve vize gibi resmi geçiş belgeleri istemesi mültecilerin riskli yollara yönelmelerinin sebebidir. Ayrıca kimi zaman bu belgeler de yeterli olmamakta, sığınma arayan kişilerin ülkelere girişlerine izin verilmemekte veya bir şekilde giriş yapsalar dahi geldikleri ülkeye sınırdışı edilebilmektedirler.⁷⁹

Ayrıca, Suriye'den gelen ve Türkiye'den sığınma talep eden Filistinlilerin, Suriye vatandaşlarına sağlanan geçici korumadan yararlanabilecekleri ve vizeye gerek olmadığı ifade edilse de; UAÖ raporuna göre, bu durumun uygulamada karşılığı bulunmamakta, bu nedenle Suriye'den gelen Filistinliler, Türkiye'ye düzensiz yollardan giriş yapmak zorunda kalmaktadır.⁸⁰

⁷⁵ UNHCR, Syria Regional Refugee Response, 18 Mart 2015, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi 10 Mart 2015).

⁷⁶ *Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu*, Ankara, MAZLUMDER, Mayıs 2014, s. 16-17.

⁷⁷ Serdar Korucu, *Suriye Yerle Bir Olduktan Sonra*, İstanbul, Hayata Destek Derneği, 2013, s. 21.

⁷⁸ UNRWA, Syria Regional Crisis, Emergency Appeal - Regional Response 2015

http://www.unrwa.org/sites/default/files/syria_regional_crisis_emergency_appeal_2015_english.pdf'te hem artan ilaç ihtiyacı hem de iç üretimin durmasının ilaç teminini zorlaştırdığı ifade edilmektedir.

⁷⁹ *Hayatta Kalma Mücadelesi: Türkiye'deki Suriye'den Gelen Mülteciler*, Uluslararası Af Örgütü, Kasım 2014, <http://amnesty.org.tr/uploads/Docs/hayatta-kalma-mucadelesi-turkiye'deki-suriye'den-gelen-multeciler720.pdf> (Erişim Tarihi 10 Mart 2015) raporunda Türkiye'ye giriş izni verilmeyen kişilerden bahsedilerek geçiş sırasında güvenlik güçleri tarafından vurularak iki gözünü de kaybeden 14 yaşındaki Ali Özdemir'in durumuna geniş yer verilmiştir.

⁸⁰ Uluslararası Af Örgütü, A.g.y., s. 12-13.

Bir başka sorun da kaçakçılar, başka araçlar veya hanehalkından kişilerin yönlendirmesiyle küçük ve genç kadınların para ve maddi çıkarlar karşılığı satılması; resmi olmayan ve hukuki korumadan yoksun yöntemlerle geçici olarak evlendirilebilmesidir. Böylece kadın ve çocuklar insan ticaretinin bir parçası haline getirilmekte; şiddet ve cinsel sömürüye maruz kalmaktadırlar.

Göç edenlerin pek çoğu bir sonraki ülkeye (transit veya hedef ülkeye) ulaştıklarında da yeni sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Öncelikle kişilerin sahip oldukları statülerin ve dahil edildikleri sınıflandırmanın onların bireysel/kişisel güvenliklerini etkilediği söylenebilir. Zira göçmen, mülteci, kaçak, kaçak göçmen, misafir gibi farklı kavramların aynı grubu tanımlamak için kullanılması bu kişilerin toplum tarafından farklı algılanması ve bu nedenle kendilerine tepki duyulmasına neden olabilmektedir. Göç eden kişilerin gerekli inceleme yapılmaksızın suçlu olarak algılanmaları, iltica ve göç konusunda yeterli bilgi sahibi olmayan toplumlarda tepki oluşması ihtimalini artırmaktadır. Asıl olarak, Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği⁸¹ uyarınca Türkiye'deki Suriyeliler geçici korumaya tabidirler, yani Türkiye'de bulunmalarının, eleştirilmekle birlikte⁸², hukuki bir karşılığı bulunmaktadır.

Bu konuda ORSAM'ın 2015 yılının başında yayımladığı raporda belirttiği noktalar dikkat çekicidir. Raporda; 'yerel halk arasında Suriyelilerin asayişini bozduğu yönünde bir söylem oluştuğu...ancak bunun karşılığının olmadığı görülüyor'; buna rağmen 'en ciddi güvenlik riski yerel halk arasında var olan tepkinin bir provokasyon neticesinde şiddet içeren kitlesel tepkiye dönüşmesi ihtimali olduğu'⁸³ ifade edilmiştir.

Göç edenlerin gittikleri ülkede yaşadıkları bir başka sorunsal geçiş yaparak geldikleri sınıra yakın bölgelerde yerleşmek zorunda kalmalarıdır. Türkiye'nin çatışmaların devam ettiği Suriye ile sınır komşusu olması bu durumu daha da sorunlu hale getirmektedir.

⁸¹ Geçici Koruma Yönetmeliği, Resmi Gazete, 22 Ekim 2014, Sayı 29153, Karar Sayısı: 2014/6883, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf>.

⁸² Eleştiriler, geçici koruma statüsünün kişiler bakımından sorun çözümü nitelikte olmayışı, ancak bir geçiş statüsü olarak kullanılması gerektiği anlayışından kaynaklanmakla birlikte, bununla ilgili tartışmaya bu çalışma çerçevesinde yer verilmeyecektir.

⁸³ Oytun Orhan ve Sabiha Senyücel Gündoğar, *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, Ankara, TESEV & ORSAM, Ocak 2015, s. 8-9.

Gelen Suriyelilerin 248 bin84 kadarı kamplarda barınmaktadır. Türkiye'deki kampların konumu, 'bazı mülteci kampları ya tam sınırda, ya da sivilleri bölgenin kontrolü için sürekli rekabet eden gruplar arasındaki çatışmalara maruz bırakacak kadar sınıra yakın'⁸⁵ oldukları nedeniyle eleştirilmektedir. Bu durum; göç edenlerin, çatışma ve savaş ortamından uzaklaşmak üzere geldikleri yeni yerlerde güvenlik tehdidini hissetmeye devam etmelerine neden olmaktadır.

Bir başka açıdan, benzer saldırı tehdidini sınıra yakın yerleşim alanlarında yaşayan yerel nüfus da hissetmektedir.⁸⁶ Bu bölgelerde yaşanan saldırılarda birçok Türkiye vatandaşı roket saldırıları ve serseri kurşunlar nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Özellikle 11 Mayıs 2013 tarihinde Hatay Reyhanlı'da gerçekleşen terör olayının⁸⁷ ardından bu tehdit hissi yaygınlaşmış, sonrasında Suriyelilerin Türkiye'deki varlığı bu saldırının nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilmiştir.

Ekonomik güvenlik bakımından değerlendirdiğimizde; Türkiye'de özellikle Suriye'den yoğun göç alan sınır illerinde işgücü arzının talebe oranla çok daha fazla olmasının işgücü piyasasındaki ücretleri düşürdüğü görülmektedir. Ücretlerin düşüşündeki bir diğer etmen, bölgeye göç edenlerin çok büyük bir kesiminin çalışma izninin olmayışdır. Böylece yasal olarak haklarını arayamayan⁸⁸ mülteciler, vatandaşlarla aynı işleri daha düşük ücretlere ve sosyal güvencelerden yoksun olarak yapmaktadırlar. Çocuk işçilerin ise, yetişkinlerden de daha düşük ücret aldıklarını; bu nedenle daha fazla tercih edildiklerini ve daha fazla sömürüye maruz kaldıklarını ifade etmek gerekmektedir. Güvencesiz çalışmayı daha düşük ücret; kimi zaman ücretlerin bir kısmının/tamamının ödenmemesi ve gerekçesiz işten çıkarma takip etmektedir.

Bu durum iş güvenliği ve gelir eşitliği bakımından hem bölgede yaşayan vatandaşlar hem de göç edenler için ciddi bir sorun oluşturmaktadır.⁸⁹ Uluslararası AF Örgütü raporlarında; ücretlerdeki ayrımcılığın gerek Suriyeliler gerek Türkiyeli işçiler bakımından en sık şikayet edilen konulardan biri olduğu ve bu durumun 'mültecilerle yerel nüfus arasında gerilimlere neden ol[duğu]' belirtilmektedir. Rapora göre; 'Suriyeli mültecilerin aldığı ücret

⁸⁴ TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 'Barınma Merkezlerinde Son Durum', 13 Mart 2015, <https://www.afad.gov.tr/tr/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848> (Erişim Tarihi 18 Mart 2015).

⁸⁵ *Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye: Sonu Gelmeyen Misafirlilik Raporu*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)&Brookings Enstitüsü, Kasım 2013, s. 43.

⁸⁶ Orhan ve Senyücel Gündoğar, A.g.y., s. 9.

⁸⁷ Reyhanlı saldırısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Oytun Orhan, 'Reyhanlı Saldırısı ve Türkiye'nin Suriye İkilemi', *Orta Doğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013, s. 10-16.

⁸⁸ MAZLUMDER, A.g.y., s. 40.

⁸⁹ MAZLUMDER, A.g.y., s. 41- 42.

Akçakale’de Türkiyeli bir kişinin aldığı ücretin yüzde 80’i, Şanlıurfa’da yarısı ile yüzde 80’i arası, Hatay ve Kilis’te yarısı ve İstanbul’da ise neredeyse üçte biri kadar.’90

Ek olarak, Suriye’den bazı yatırımcı ve küçük işletme sahiplerinin, sermaye ve işlerini Türkiye’ye taşıması olumlu bir durum olarak karşımıza çıkarken; konut ve işyerlerine olan talep nedeniyle kiralarda artış yaşandığı ve kiralık ev bulmanın giderek zorlaştığı da raporlarda yer verilen durumlardan biridir.⁹¹

Asgari yiyeceğe erişim bakımından gıda güvenliğini değerlendirirken, göç edenlerin farklı ekonomik koşullarda yaşadıklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu noktada kendi birikimlerini yanında getirebilen kişilerin, bu birikimleri tükenmediği sürece yiyeceğe erişimde sorun yaşamadıkları söylenebilir. Diğer yandan göç edenler kamplarda veya kamp dışında yaşayabilmektedirler. Türkiye’deki kamplarda kalanlar bakımından BM yardımları, AFAD’ın gıda kartı gibi destekleriyle asgari yiyeceğe erişimin mümkün olduğu raporlarda yer alsa da kampların dışında kalan ve ekonomik kaynakları yetersiz olanlar bakımından gıda güvenliğinin olduğu söylenemez.⁹²

Sağlık hizmetlerine erişim, sağlık güvenliği bakımından ele alındığında göç edenlerin durumunun gittikleri ülkelere göre farklılık gösterdiği ifade edilmelidir. Türkiye’de Suriye’den göç edenlere ilişkin sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için özel bir genelge⁹³ olduğu ve temel sağlık hizmetlerinden belli ölçüde yararlanabildikleri görülürken, bu ölçüye dair uygulamanın ilden ile farklılaşabildiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca ‘kronik hastalıklar ya da sürekli tedaviyi gerektiren hastalıklar bu kapsamda değil[dir].⁹⁴

Yerel halk açısından ise; yoğun göç alan illerdeki yerel halkın, yerel hastanelerin kapasitesi nedeniyle sağlık hizmetlerinden göç öncesine oranla daha az yararlanabildiği görülmektedir. Bu durum hem yerel halkın hem de göç edenlerin sağlık güvenliğini doğrudan etkilemektedir.

⁹⁰ Uluslararası Af Örgütü, A.g.y., s. 25.

⁹¹ Orhan ve Senyücel Gündoğar, A.g.y., s. 8.

⁹² Uluslararası Af Örgütü, A.g.y., s. 25’te kişilerin belirli marketlerden kendi yiyeceklerini satın alabilmelerine olanak veren ve BM Dünya Gıda Programı tarafından uygulanan kupon programından yalnızca kamplarda kalan bireylerin yararlanabildiği ifade edilmektedir.

⁹³ 09.09.2013 tarihli 59259163-010.06.02/12816 Sayılı Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetler Hk. Genelge, 2013/8, TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

⁹⁴ Uluslararası Af Örgütü, A.g.y., s. 33.

Ekonomik bakımdan yeterli imkanlara sahip olmayan Suriyelilerin gıda gibi temiz suya ve insan onuruna uygun yaşamlarını sağlayacak güvenli çevreye erişimlerinin de sorunlu olduğu bilinmektedir. Kötü yaşam koşulları haber ve belgesellere konu olduğu gibi, pek çok şehirde kolaylıkla gözlemlenebilecek şekilde park ve bahçelerde kendine yer bulmaya çalışan Suriyelilerin olduğu bilinmektedir. Bu aşamada, kamplarda yaşayanların çoğunun, güvenliğinin inceleyeceğimiz boyutları bakımından kamp dışındakilere oranla daha iyi durumda olduğu; ancak gelenlerin %85'inin kamp dışında yaşadığı, dolayısıyla Türkiye'deki Suriyelilerin yaşadığı sorunların asıl önemli kısmıyla kamp dışındakilerin karşılaştığı ifade edilmektedir.⁹⁵ Kampların kapasitelerinin dolması ise daha fazla sayıda kişinin kamplarda barındırılmasına engeldir.

Toplumsal güvenlik bakımından yapılacak değerlendirme de olumlu olmamaktadır. Göç ettikleri pek çok yerde Suriyelilere karşı nefret söylemine varan haberler yapılmakta ve gelenlerin gitmesi yönünde gösteriler düzenlenmektedir. Suriyeli gençlerin üniversite öğrencisi olabilmesinden ev kiralamalarına, Suriyelilere yapılan yardımlardan verilen sağlık hizmetlerine ve çalışmalarına kadar her şey, medyada kendine büyük ölçüde olumsuz haberler ve köşe yazıları olarak yer bulmakta; böylece konu hakkında etraflıca bilgi sahibi olmayan büyük bir kesimin bu konuda olumsuz yargılar edinmesine neden olmaktadır. Benzer olumsuz tutum kendini siyasi güvenlik bağlamında da göstermektedir; Suriyelilerin Türkiye'deki varlıkları yerel gazetelerde ve sosyal medyada bölücülük, terör yandaşlığı gibi kavramlarla değerlendirilebilmektedir.

BM kurumlarının uluslararası insan hakları örgütlerinin raporlarını dikkate alarak, Suriye'den göç etmek zorunda kalan kişilerin insan güvenliği için temel olan bireysel/kişisel, ekonomik güvenliklerinin; gıda, sağlık, çevre, toplumsal ve siyasi güvenliklerinin bulunduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Dolaylı ve doğrudan tehditler insan güvenliğini tehlikeye düşürdüğü ölçüde kendilerini güvende hissetmeyen bireyler göç etmekte; hem göç esnasında hem de sonrasında öncelikle kendileri ve devamında göç ettikleri yerlerde yaşayan halklar, yeni insan güvenliği sorunları ile karşılaşmaktadırlar. Böylece insan güvenliği ve göç olgusu döngüsel bir seyir izlemektedir.

⁹⁵ Orhan ve Senyücel Gündoğar, A.g.y., s. 10.

2010 sonrası Suriye'deki çatışmalar; Filistinli mülteciler meselesinden sonra, dünyadaki en büyük mülteci krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Suriye'nin durumu göz önünde bulundurulduğunda, Suriye'den göç edenlerin uzun süre ülkelerine dönemeyeceklerini öngörmek yanlış olmayacaktır. TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın raporuna göre, 'Suriyeli sığınmacıların sadece yarısından azı Suriye'ye döndükleri zaman barınacakları bir yerleri ve bir işlerinin olacağını düşünmektedir'⁹⁶. Bu nedenle, Suriye'den göçün geçici bir durum olmadığını tespit etmek gerekmektedir.

Göçmenlerin ulaştıkları ülkelerdeki kalış süreleri arttıkça karşılayan ülke halkından aldıkları tepki de artmaktadır. Tepki sadece süre ile değil, aynı zamanda göçmenlerin sayısının fazlalığı; göçmenler ve karşılayan ülke halkının etnik kökenlerinin, dinlerinin veya toplumsal yapılarının benzerliğinin olmaması veya az olması; varış ülkesindeki ekonomik koşulların kötülüğü; toplumsal ve/veya ekonomik bir krizin varlığı veya ihtimali; göçmenlerin ayrıldıkları ülke ile varış ülkesinin ilişkilerinin kötü olması gibi nedenlerle artabilmektedir. Ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gelişmiş ülkeler için ayrı bir endişe kaynağı olmaya başlamıştır.

Başlangıçta, 'hoşgörülü olmak' üzerinden söylem geliştiren birey/halk/devletlerin; süreç içerisinde ötekileştirme, ayrımcılık, ırkçılık, nefret söylemi ve hatta fiili saldırıda bulunabildikleri görülmektedir. Türkiye'ye Suriye'den gelenlerin kendi il ve ilçelerinden atılması için sosyal medyada kampanyalar yürüten Türkiye'deki bazı gruplar, bu değişimin hem coğrafi hem de tarihi olarak en yakın örneklerini oluşturmaktadırlar.

Tam da bu nedenle gerek Suriye'den gelenler, gerek diğer göç etmek zorunda kalan gruplar, gerek de vatandaşlar bakımından, bu durumun insan güvenliğini oluşturan tüm alt başlıklar çerçevesinde değerlendirilmesi ve devamında uzun dönemli politikalar izlenmesi hayati önem taşımaktadır. Politikaların ve sosyal desteklerin sürdürülebilirliği kadar; zorunlu göç eden bu kişilerin devamlı olarak mağdur ve zayıf gösterilmelerinden vazgeçilmesi ve tüm bu insanlara, insan onuruna yaraşır yaşam koşullarını sağlayacakları imkanların oluşturulması da büyük önemdedir.

Eğitim, sağlık, barınma, çalışma gibi önemli konularda Suriyelilere özel uygulamaların ötesinde Türkiye'de çok sayıda bulunan Afganlar, Iraklılar ve diğer göç etmek

⁹⁶ TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 'Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar:2013 Saha Araştırması Sonuçları', https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/60-2013123015491-syrian-refugees-in-turkey-2013_baski_30.12.2013_tr.pdf (10 Şubat 2015), s. 54.

zorunda kalan gruplar için de düzenlemeler yapılmalı; tüm bu düzenlemeler yapılırken ise Türkiye kamuoyunun zorunlu göç konusundaki farkındalığının artırılması yönünde çalışmalar da gerçekleştirilmelidir.

Asıl olarak meselenin bir kaynak paylaşımı sorunu olduğu düşünülürse, tüm insanları kapsayacak eşitlikçi bir zemin oluşturulmasının; düzensiz göçü önleme çabalarından çok daha etkili olacağının ve insan güvenliğini gerçek anlamda sağlamayı hedefleyen politikaların bu eşitlikçi anlayış üzerine oluşturulması gerekliliğinin altını çizmek gerekmektedir.

Kaynaklar

Amnesty International Briefing, 'Turkey: National Authorities and The International Community Must Act in Partnership to Meet the Needs of Syrian Refugees', Londra, 2013.

Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı (Euro-Mediterranean Human Rights Network), 'Belirsizlik: Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Durumunu En İyi Anlatan Kelime', Ekim 2011.

Barış ve Demokrasi Partisi, 'Suriyeli Sığınmacılar Raporu', 4 Temmuz 2011.

BMMYK, 'Suriyeliler artan güvensizlik ve kötüleşen şartlardan kaçarken, Suriyeli mültecilerin toplam sayısı 3 milyona erişti', Basın Bildirisi, 29 Ağustos 2014, <http://www.unhcr.org.tr/?content=581> (Erişim Tarihi 3 Ekim 2014).

Çatır, Gül 'Zorunlu Göç Tecrübesinin Devlet Politikalarındaki Yansıması: Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçün Analizi', S.Gülfer Ihlamur-Öner ve N.Aslı Şirin Öner (der.), Küreselleşme Çağında Göç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 217-232.

Duran, Burhanettin ve Nurullah Ardıç, 'Arap Baharı', Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 456-465.

Erşen, Emre 'Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti', Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 41-56.

Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 'Göz Ardı Edilenler: İstanbul'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacılar', İstanbul, 13 Mart 2013.

Grisgraber, Daryl, 'Syrian Refugees: Reliance on Cams Creates Few Good Options', Refugees International: Field Report, 5 Aralık 2012.

Grisgraber, Daryl and Marc Hanson, 'Aid Inside Syria: Too Little, But Not Too Late', Refugees International: Field Report, 25 Nisan 2013.

Kale, Başak 'Nüfus Hareketleri ve Göç', Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014.

Kardaş, Tuncay 'Güvenlik', Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 226-234.

Korucu, Serdar, 'Suriye Yerle Bir Olduktan Sonra', Hayata Destek Derneği, İstanbul, 2013.

Köşer Akçapar, Şebnem 'Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu', S.Gülfer Ihlamur-Öner ve N.Aslı Şirin Öner (der.), Küreselleşme Çağında Göç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 563-576.

MAZLUMDER, 'Türkiye'de Suriyeli Mülteciler-İstanbul Örneği Raporu', İstanbul, Eylül 2013.

MAZLUMDER, 'Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu', Ankara, Mayıs 2014.

Orhan, Oytun 'Reyhanlı Saldırısı ve Türkiye'nin Suriye İkilemi', Ortadoğu Analiz, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013, s. 10-16.

Orhan, Oytun ve Sabiha Senyücel Gündoğar, Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri, TESEV & ORSAM, Ankara, Ocak 2015.

Ovalı, A.Şevket 'Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması', Uluslararası İlişkiler, Cilt 3, Sayı 10, 2006, s. 3-50.

Resmi Gazete, ‘Geçici Koruma Yönetmeliği’, 22 Ekim 2014, Sayı 29153, Karar Sayısı: 2014/6883, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf>.

Sert, Deniz ‘Küresel Hareketlilik ve Göç’, Evren Balta (der.), Küresel Siyasete Giriş, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2014, s. 505-524.

Suriye’den İstanbul’a Gelen Sığınmacılar İzleme Platformu, ‘Yok Sayılanlar; Kamp Dışında Yaşayan Suriye’den Gelen Sığınmacılar İstanbul Örneği’, Eylül 2013.

TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 59259163-010.06.02/12816 Sayılı Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetler Hk. Genelge’, 2013/8, 9 Eylül 2013.

TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, ‘Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar:2013 Saha Araştırması Sonuçları’, https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/60-2013123015491-syrian-refugees-in-turkey-2013_baski_30.12.2013_tr.pdf (10 Şubat 2015).

TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, ‘Suriye İnsani Yardım Raporu’, 10 Ekim 2014, [https://www.afad.gov.tr/UserFiles/File/Suriye%20%C4%B0nsani%20Yard%C4%B1m%20Raporu/Suriye%20%C4%B0nsani%20Yard%C4%B1m%20Raporu_%2010%20ekim%20\(yeni\).pdf](https://www.afad.gov.tr/UserFiles/File/Suriye%20%C4%B0nsani%20Yard%C4%B1m%20Raporu/Suriye%20%C4%B0nsani%20Yard%C4%B1m%20Raporu_%2010%20ekim%20(yeni).pdf) (Erişim Tarihi 11 Ekim 2014).

TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, ‘Barınma Merkezlerinde Son Durum’, 13 Mart 2015, <https://www.afad.gov.tr/tr/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848> (Erişim Tarihi 18.03.2015).

Tickner, J. Ann. ‘Re-visioning Security’, Ken Booth ve Steve Smith (der.), International Relations Theory Today, Oxford, Blacwell Publishers, 1995, s.175-197.

Uluslararası Af Örgütü, ‘Hayatta Kalma Mücadelesi: Türkiye’deki Suriye’den Gelen Mülteciler’, Kasım 2014, <http://amnesty.org.tr/uploads/Docs/hayatta-kalma-mucadelesi-turkiye'deki-suriye'den-gelen-multeciler720.pdf> (Erişim Tarihi 10 Mart 2015).

Uluslararası Af Örgütü, ‘Dünya Suriye’nin Mülteci Krizi Karşısında Aciz Kalıyor’, Basın Açıklaması, 5 Aralık 2014, <http://amnesty.org.tr/icerik/2/1460/dunya-suriye> (Erişim Tarihi 8 Aralık 2014).

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)&Brookings Enstitüsü, ‘Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye: Sonu Gelmeyen Misafirlik Raporu’, Kasım 2013.

United Nations, ‘2014 Syria Regional Response Plan, <http://www.unhcr.org/syriarrp6/> (Erişim Tarihi 11 Ekim 2014).

UNHCR, ‘Syria Regional Refugee Response’, 18 Mart 2015, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi 10 Mart 2015).

UNRWA, ‘Syria Regional Crisis, Emergency Appeal - Regional Response 2015’, http://www.unrwa.org/sites/default/files/syria_regional_crisis_emergency_appeal_2015_english.pdf (Erişim Tarihi 10 Mart 2015).

Amerikan İstisnacılığı

Emre GÜNDOĞDU

Özet

Amerikan İstisnacılığı düşüncesi, Amerikan değerlerinin, tarihinin ve politik sisteminin emsalsiz ve diğer devletlerden farklı olduğunu varsaymaktadır. Bu teori, Birleşik Devletler'in özgürlük konusunda diğer uluslara ilham kaynağı olduğunu ve Birleşik Devletler'in uluslararası politikada liderlik rolü oynamasının kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda istisnacılık, Birleşik Devletler'in diğer ulusları özgürleştirmek konusunda bir misyona sahip olduğunu varsayan bir niteliğe sahiptir. Amerikan istisnacılığı düşüncesi tek taraflı hareket etme özgürlüğü ve devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar ve normlar gibi sınırlamalardan muaf olma yönleriyle eleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *istisnacılık, seçilmiş ulus, yalnızcılık, Aşikar Kader, emperyalizm*

Abstract

The idea of American Exceptionalism presumes that American values, history and political system are unique and different from other states. This theory argues that United States inspire other nations for freedom and it is entitled to play a leadership role on international politics. In this context, exceptionalism has a characteristic which assumes that United States has a mission to liberate other nations. The idea of American exceptionalism has been criticized aspects of freedom of acting unilaterally and to be exempt from constraints such as rules and norms that arranges the relations between the states.

Key Words: *exceptionalism, chosen nation, isolationism, Manifest Destiny, imperialism*

Giriş

Amerikan İstisnacılığı, diğer devletlerin tarihsel gelişimiyle kıyaslama yapıldığında Birleşik Devletler'in benzersiz veya istisnai bir karaktere sahip olduğuna dayanan bir inanç/teori'dir. Genel olarak istisnacılık fikri, kaynağını Amerikanizmin dayandığı özgürlük, siyasal ve sosyal eşitlik, bireycilik, cumhuriyetçilik gibi demokratik ideallerden almaktadır. İstisnacılık fikri, tarihsel temelini Birleşik Devletler'in Eski Dünya imparatorluklarından her

açından farklı olduğuna, farklı bir kadere sahip olduğuna (Manifest Destiny)⁹⁷ ve bu çerçevede dünyanın geri kalanına bazen örnek olma, bazen de biçim verme konusunda bir misyona sahip olduğuna dair bir algıdan/yaklaşımdan almaktadır.⁹⁸

Bu ‘‘istisnai olma’’ fikrinin oluşumunda, Amerikan kültür ve medeniyetinin temellerini oluşturan Püritenizm geleneğinin⁹⁹ ve Amerikan Devrimi’nin ortaya koyduğu kurucu anayasa çerçevesinde elde edilen yönetsel düzenlemelerin (kuvvetler ayrılığı, federalizm, İnsan Hakları Beyannamesi gibi) etkisi büyüktür. İstisnacılık fikrine göre, diğer hiçbir devlet, Birleşik Devletler’in sahip olduğu özelliklerin birleşimine ve liderlik vasıflarına sahip değildir. Bu yaklaşıma göre, günümüzde Amerikan değerleri ve politik uygulamaları diğer uluslara barış ve özgürlük konusunda umut aşulamakta ve hatta Birleşik Devletler’in büyüklüğü/değerleri, kendisine dünyayı değiştirmek konusunda misyon yüklemektedir.¹⁰⁰

Birleşik Devletler’in gerçekten istisnai/benzersiz bir devlet mi olduğu yoksa istisnacılığın bir dış politika modeli olarak mı ele alınması gerektiği, sıkça tartışılan bir konudur. Birleşik Devletler’in sorumlulukları, değerleri ve yetenekleri ‘‘istisnai’’ olduğundan, eylemlerinin de zaman zaman ‘‘istisnai’’ olabileceği düşüncesi, kendisinin uluslararası hukukun hakim normlarından muaf olabileceği algısını yaratmaktadır. Diğer yandan istisnai olmak sürekli bir dış düşman ihtiyacı yaratmakta, yerel tehditlerin evrensel tehditler olarak yansıtılması ihtiyacını da kaçınılmaz kılmaktadır. Dış politika eylemlerinin toplumsal desteği alma açısından meşru gerekçeye ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünde, istisnacı söylemin sorunların nasıl tanımlanacağını, dostların ve düşmanların nasıl kategorize edileceğini ve politika tercihlerinin nasıl telaffuz edileceğini belirleyen bir retorik araç olup olmadığı sorunsalı ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹

Amerikan İstisnacılığının Tarihsel Temelleri

Püriten Gelenek

Günümüz Amerikan toplumunun temelini oluşturan Püritenler, dinlerini özgürce yaşamak istemişler, geleneksel kilise merkezli siyasi baskıların hüküm sürdüğü Avrupa’dan

⁹⁷ <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/osulliva.htm>

⁹⁸ <http://www.usakgundem.com/haber/957/amerika-ve-kader-inanci.html>

⁹⁹ Bkz. John B. Judis, ‘‘The Chosen Nation: The Influence of Religion on U.S. Foreign Policy’’, *Carnegie Endowment for International Peace*, March 2005.

¹⁰⁰ K. J. Holsti, ‘‘Exceptionalism in American Foreign Policy: Is it exceptional?’’, *European Journal of International Relations*, Vol: 17, No: 3, 2011, s.382.

¹⁰¹ A.g.e., s.382-384.

Yeni Dünya'ya göç etmişlerdir.¹⁰² 17. yüzyılda, İngiltere ve Hollanda'dan Amerika'ya getirilen Protestan milenyumculuğu¹⁰³ bu yeni kıtada kökleşmiştir.¹⁰⁴

Amerikan toplumunun, güçlükler karşısında sorunlara Protestan milenyumculuğunda da yaygın olduğu biçimde inanç mentalitesiyle yaklaşımları sonucunda dünyevi çatışmalar; Cennet ve Cehennem, Tanrı ve Şeytan, İyi ve Kötü arasındaki çatışmalar gibi yüceltilmiştir. 18. yüzyılın sonlarında, Amerika'nın kurucuları İncil'e ilişkin milenyumculuğu, tarihçi Nathan Hatch'in belirttiği gibi, Amerika'nın sivil milenyumculuğuna dönüştürmüşler, Protestan milenyumculuğunu Amerikan ulusalcılığı ve istisnacılığı olarak tanımlamışlardır.¹⁰⁵

Sözü edilen bu Amerikan sivil dininin en temel kaynağı, Püriten gelenekten gelen Amerika'nın Yeni İsrail olduğu görüşüdür ki bu doğrultuda Amerikalılar, apostolik kilisenin saflığını yeniden canlandırmak için ilahi göreve soyunmuşlar ve dünyanın restorasyonu için tanrısal bir örnek olmuşlardır. Bu güçlü "kurtarıcı ulus inancı", Amerikan devrimi retoriğinde, "Manifest Destiny" doktrininde, Amerikan İç savaşı öncesi köleliğin kaldırılmasını isteyenlerin kutsal seferberlik yaklaşımında ve Başkan Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sırasındaki coşkunun idealizminde de görülmektedir.¹⁰⁶

Amerikalılar, Bağımsızlık Savaşları boyunca ve sonrasında, özgürlüğün kendilerine Tanrı'nın bir hediyesi olduğu inancını paylaşmışlar ve Tanrı'yı kendilerini koruyan kralları olarak görmüşlerdir. Bununla bağlantılı olarak Birleşik Devletler'i kuran koloni isyancıları, ülkelerinin dünya üzerindeki ülkelere farklı ve daha iyi olduğunun Tanrı'nın bir yazgısı olduğuna inanmaktaydılar.¹⁰⁷ Nitekim bu yaklaşımın ilk izleri Püriten yerleşimcilerin liderlerinden John Winthrop'un 1630 yılında, Boston şehrine ilişkin duygularını anlattığı "Tepedeki Şehir" (City upon the Hill) adlı meşhur konuşmasında yer almıştı. Bu yaklaşım, Beyaz Anglosakson Protestanların (WASP), diğer bütün milletlerden üstün olduklarına ve onlara Tanrı tarafından diğer milletleri medenileştirme görevi verildiğine inanmak şeklinde özetlenebilecek olan "Manifest Destiny" doktrini ile genişletilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰² Robert Booth Fowler, Allen D. Hertzke, Laura R. Olson, Kevin R. Den Dulk, *Religion and Politics in America: Faith, Culture and Strategic Choices*, Fourth Edition, Westview Press, 2010, s.2.

¹⁰³ Kavram İsa Mesih'in ikinci defa dünyaya gelmesi ve ardından kıyametin kopmasını ifade etmektedir.

¹⁰⁴ John B. Judis, a.g.m., s.2.

¹⁰⁵ John B. Judis, a.g.m., s.2-3.

¹⁰⁶ Wilfred M. McClay, "The Soul of a Nation", *Public Interest*, Spring 2004, s.11-12.

¹⁰⁷ Walter A. McDougall, *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With the World Since 1776*, Mariner Books, 1997, s.15-16.

¹⁰⁸ <http://www.usakundem.com/haber/957/amerika-ve-kader-inanci.html>

Manifest Destiny kavramı, 1839 yılında New York gazetesinde John O'Sullivan tarafından kullanılmıştır. O'Sullivan, Amerika'nın özgürlük konusundaki deneyimlerinden dolayı, Tanrı'nın kendileri için belirlediği rolün tüm Amerika kıtasına yayılmak olduğunu söylemekteydi. Bu makalede, diğer ülkelerdeki milyonlarca insan, aristokrasi ve monarşiye sahip oldukları için cehennem kapısında bekleyen insanlar olarak tanımlandıktan sonra, onların kurtuluşunun Amerika'nın elinde olduğu belirtiliyordu. Bu doktrine göre Amerika, krallara, tiranlara, oligarklara barışı ve özgürlüğü müjdeleyecek seçilmiş ve örnek bir millettir.¹⁰⁹

Amerikan Devrimi ve Cumhuriyetçilik

Louis Hartz'ın belirttiği üzere, Amerikan politik geleneği diğer ülkelerde egemen olan aristokratik elementlerden yoksundu çünkü koloni dönemi Amerika'sında resmi kiliseler, aristokrat toprak sahipliği, kalıtsal soyluluk gibi feodal gelenekler sözkonusu olmamıştır.¹¹⁰ Diğer yandan Amerikan politikaları başlangıcından beri herhangi bir grup, din veya hükümet organının aşırı derecede güçlenmesini engellemek için dizayn edilen federalizm sistemi (devletler ve federal hükümet arasında) ve kontrol ve denge sistemi (yasama, yürütme ve yargı arasında) tarafından karakterize edilmiştir. Amerikan istisnacılığı teorisi savunucuları, bu sistemin cumhuriyetçi demokrasinin koruyucusu olarak Amerika'nın çoğunluğun tiranlığına maruz kalmasını engellediğini ve aynı zamanda yerellik içinde yaşayan vatandaşlara kendi kanunları aracılığıyla değerlerini yansıtmaya imkanı verdiğini belirtmektedir.¹¹¹

Amerikan devrimini karakterize eden unsurlardan birisi de din özgürlüğü olmuştur. Fransız ve Amerikan devrimlerinin her ikisi de Aydınlanma'nın birer ürünüydü. Fakat, Fransız devrimiyle birlikte din, Avrupa'da eski rejimlerin bir kalıntısı olarak küçümsenirken, bunun aksine, Amerikan "Kurucu Babaları" dini iyimser bir yaklaşımla ele almışlardır. Avrupa'da kurulan kiliseler, Yeni Dünya'nın demokrasi ve özgürlüğüne karşı eski rejimin yanında yer almışlardır. Amerika'da ise, ulusal bir kilise kurulmamıştır; Amerika'daki inançlar, demokratik değerleri benimsemişlerdir. Edmund Burke'nin belirttiği gibi, Avrupa'da

¹⁰⁹ <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/osulliva.htm>

¹¹⁰ Catherine A. Holland, "Hartz and Minds: The Liberal Tradition after the Cold War", *Studies in American Political Development*, Vol:19, No:2, 2005, s.227-233.

¹¹¹ Robert Alan Dahl, *Toward Democracy: A Journey, Reflections: 1940-1997*, Institute of Governmental Studies Press, University of California, Berkeley, 1997, s.710.

din, savaş veya baskıyı ifade ederken; Amerika’da ise, özgürlüğün kaynaklarından biri haline gelmiştir.¹¹²

Amerikan İdealizmi

Raison d’etat kavramı, yani devletin çıkarlarının, bu çıkarları elde etmek için kullanılan araçları meşru kıldığı görüşü Amerikalılar’a daima çirkin gelmiştir. Bu elbette ki Amerika’nın hiçbir zaman *raison d’etat* prensiplerini kullanmadığı anlamına gelmemektedir. Kurucu Babaların cumhuriyetin ilk on yıllarında Avrupa kuvvetleri ile başa çıkmasından, ‘Manifest Destiny’ başlığı altında toplanan ve Batı’ya doğru yayılmayı sağlayan uğraşa kadar bunun birçok örneği vardır. Fakat Amerikalılar kendi bencil çıkarlarını açıkça ortaya koymaktan daima rahatsızlık duymuşlardır. Dünya savaşı yaparken veya bölgesel anlaşmazlıklara karışırken, Amerikan liderleri daima, çıkar için değil, ilkeler adına mücadele ettiklerini ileri sürmüşlerdir.¹¹³

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası düzen için Amerika’nın kriteri, demokrasi, ortak güvenlik ve self-determinasyon idi ki, bunların hiçbirisi bir Avrupa anlaşmasında yer almış şeyler değildi. Amerikalılar için kendi felsefeleri ile Avrupa düşünce tarzı arasındaki uyumsuzluk kendi inançlarının değerini gösteriyordu. Wilson’un dünya düzeni düşüncesi, Eski Dünya’nın kural ve deneyimlerinden radikal bir kopuşla, Amerika’nın insanlığın esas olarak barışsever bir doğası olduğu ve dünyanın temelinde uyum olduğu inancından kaynaklanmaktaydı: Demokratik devletlerin, tanım olarak barışsever oldukları ve self-determinasyon hakkı olan insanların artık savaşmaya veya diğerlerine baskı yapmaya gerek duymayacakları da bunu takip ediyordu. Dünyanın bütün halklarının, bir kez barış ve demokrasinin nimetlerini tattıktan sonra, kazançlarını savunmak için tek bir vücut halinde ayağa kalkacakları açıktı. Avrupa liderlerinin böyle fikirleri içine alan kategorileri yoktu. Ne iç kurumları, ne de uluslararası düzenleri, insanın özünde iyi olduğunu kabul eden politik teoriler üzerine oturtulmuştu. Gerçekte bu kurumlar, insanın açık bencilliğini, daha yüksek bir iyiliğin hizmetine koymak üzere düşünülmüştü. Avrupa diplomasisi, devletlerin barışsever doğasına değil, kırılması veya dengelenmesi gereken savaş eğilimine dayandırılmıştı.¹¹⁴ Fakat nihayetinde 20. yüzyıl diplomasisinin birçok eylemi Wilson’ın idealizmine dayanmaktadır: Marshall Planı, komünizmi sınırlandırma yönündeki kararlılık, Batı Avrupa’nın özgürlüğünün

¹¹² John Micklethwait and Adrian Wooldridge, *God is Back: How The Global Revival Of Faith Is Changing The World*, The Penguin Press, 2009, s.9.

¹¹³ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2000, s.771.

¹¹⁴ A.g.e., s.207.

savunulması, hatta Milletler Cemiyeti ve onun yeniden dünyaya gelişi olan Birleşmiş Milletler gibi.¹¹⁵

Eleştirel Yaklaşım

Emperyalizm ve İstisnacılık

1823 tarihli Monroe doktrini çerçevesinde Avrupa ülkeleri ile karşılıklı olarak müdahale etmeme ilkesi üzerinde anlaşmaya varılmasının ardından, ABD izolasyonizm neticesinde kendi egemenliğine Avrupa'dan gelebilecek olası bir müdahaleyi bertaraf ederek, çevresine müdahale edebilecek potansiyele kavuşmuştur.¹¹⁶

İspanya-Amerika savaşının ardından İspanya'dan savaş ganimeti olarak kazanılan Porto Riko, Guam ve Filipinler'in Amerikan kolonisi olarak ilan edilmesiyle, ABD Eski Dünya imparatorluklarını cezbeden genişleme olgusunun cazibesine açıkça kapılmıştır. Bu çerçevede ABD'nin, kuruluş felsefesinde yer alan imparatorluk karşıtlığıyla çelişir bir biçimde, herhangi bir imparatorluktan farkı kalmamıştır.¹¹⁷

Bu noktada Amerikalı tarihçi Frederick Jackson Turner'ın 1893 tarihinde ortaya koyduğu Sınır Tezi'i, bu çelişkiyi bir nevi ortadan kaldırmıştır. Çünkü Turner'a göre, ABD'nin sınırları medeniyet ve barışın hakim olduğu soyut sınırlardan oluşmaktaydı ve Amerikan sınırları, medeniyetle yabaniliğin buluşma noktasıydı.¹¹⁸

Bu yaklaşıma paralel bir biçimde Theodore Roosevelt de, Avrupa tarzı medeniyetçi söylemi, Amerikan dış politikasının unsurlarından biri haline getirmiş, barbarlık içindeki insanların özgürleşmesinin, ABD'nin görevi olduğunu belirterek, dış politikada genişlemeci ve müdahaleci bir tutum benimsemiştir.¹¹⁹ Woodrow Wilson da, her ne kadar Avrupa ülkelerinin içişlerine karışmasa da, Meksika, Nikaragua ve Haiti'ye askeri müdahalede bulunmaktan çekinmemiştir. Çünkü Wilson da, siyasal felsefe olarak, ABD'nin iki okyanusla korunmuş coğrafi konumunun ve cumhuriyetçi yönetim biçiminin, dünyaya barışı getirmek için bu ülkeye bir misyon yüklediğini düşünmekteydi.¹²⁰

¹¹⁵ A.g.e., s.769.

¹¹⁶ C. Akça Ataç, "Bağımsızlık Savaşçılığında Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi", *Doğu-Batı*, Sayı:42, 2007, s.119.

¹¹⁷ C. Akça Ataç, a.g.m., s.119-120.

¹¹⁸ Frederick Jackson Turner, "The Significance of the Frontier in American History, 1893", *National Humanities Center*, Research Triangle Park, 2005, s.2.

¹¹⁹ C. Akça Ataç, a.g.m, s.120.

¹²⁰ Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:19, Güz 2008, s.126-127.

İkinci Dünya Savaşı sırasında da Nazi Almanyası'na karşı oluşturulan koalisyonla önderlik etmenin neticesinde zafere ulaşılması, ABD'nin dünya kamuoyu nezdinde belli bir misyonu olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Diğer yandan savaş sonrası Avrupa'da ortaya çıkan güç boşluğu, ABD'nin dünya siyasetine aktif katılımını zorunlu kılmıştır.¹²¹ Soğuk Savaş döneminde Kore ve Vietnam'da gerçekleşen savaşlardaki misyon, komünizmin yayılmasıyla mücadele etmek ve demokratik hükümetlerin güvenliğe ilişkin çıkarlarını korumak olmuştur. 11 Eylül sonrasında ise, terörizm aniden "yeni komünizm" haline gelmiştir. Bush'un "şer eksenini" oluşturan devletler üçlüsünün bir parçası olan Irak, terörizm üreten devlet olarak resmedilmiş ve müdahale edilmiştir.¹²²

Konstrüktivizm ve İstisnacılık

Birçok yazar dış politikada retorikğin önemine dikkat çekmekte ve bütün dış politika eylemlerinin kamu desteğini alma açısından meşru gerekçeye ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Retorik araçlar, algısal süreçte derin etkiye sahip olan ideolojik görüşler, zihinsel çerçeveler ve sosyal yapıları düzenleyerek, sorunların nasıl tanımlanacağını, dostların ve düşmanların nasıl kategorize edileceğini ve politika tercihlerinin nasıl telaffuz edileceğini belirlemektedir. Bu noktada istisnacı söylem kullanmanın, bir dış politika biçimi olup olmadığı sorunsalı ortaya çıkmaktadır.¹²³

Konstrüktivist analizler, Birleşik Devletler'in bilhassa terörle savaş konusundaki dış politikasının anahtar boyutlarını ve dinamiklerini aydınlatmada önemli rol oynamaktadır. Burada odaklanması gereken nokta, inşa edilen normlar, kimlik ve hikayelerdir. Birleşik Devletler'in Irak'ı işgali sırasında eylemlerini uluslararası normatif bir çerçeveye oturtma girişimi, diğer yandan kullandığı istisnacı retorik ve terörle savaşta kendi davranışlarını meşrulaştırmak için, mevcut normları yeniden tanımlama girişimleri buna bir örnektir. Afganistan'ın işgal edilmesinin uluslararası çerçevede büyük oranda meşru müdafaa olarak kabul görmesinin aksine, Irak işgalinin meşruluğu oldukça tartışmalıdır. Birleşik Devletler Irak özelinde, Saddam rejimiyle bağlantılı olarak kendilerine yönelik kayda değer bir saldırının yokluğunu ve önleyici meşru müdafaaı haklı çıkaracak derecede ikna edici

¹²¹ C. Akça Ataç, a.g.e., s.121-123.

¹²² Alexandra Kougentakis, "How the Influence of Religion Makes the Foreign Policy of the Bush Administration Revolutionary, and How This Has Affected Our Relations with European Allies", *University of Pennsylvania*, 2007, s.4-9.

¹²³ K. J. Holsti, a.g.m., s.382-383.

kanıtların olmayışının eksikliğini hissetti. Fakat konstrüktivisit çerçeveden bakıldığında, 11 Eylül saldırıları sonrasında, terörle savaş kapsamında Amerikan temel değerlerine yapılan vurgu (özgürlük ilkeleri ve demokrasi gibi), Amerikan kimliğinin oluşumunda önemli rol oynayan temel kavramlar (chosen nation vb.) ya da tarihsel hikayelerin öne çıkarılması, savaşı meşrulaştıran bir algı inşasına gidildiğini açıkça göstermektedir.¹²⁴

Liberalizm ve İstisnacılık

20. yüzyılda Birleşik Devletler çoktarafli kurumların oluşmasında ve uluslararası kuralların şekillenmesinde liderlik rolünü oynamış fakat diğer yandan paradoksal bir biçimde kendisini bu kurallarla sınırlamak konusunda isteksiz olmuştur. Örneğin Woodrow Wilson 1919'da Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına önyak olduğu sırada, kendi ulusunu bu örgüte katılmaya ikna edememiştir. Benzer şekilde 2003 Irak Savaşı'nda, ABD müdahalesi Birleşmiş Milletler nezdinde "uluslararası toplum"un rızası olmadan gerçekleştiği için, birçok liberal teorisyen açısından illegal olarak görülmüştür.¹²⁵

Uluslararası sistemi dizayn eden düzenlemelerin yaratılmasında (Milletler Cemiyeti, Bretton Woods, GATT, Birleşmiş Milletler vb.) Birleşik Devletler'in geniş bir sorumluluğa sahip olması Birleşik Devletler'in barış ve güvenliği sağlamak ve Amerikan değerlerini (özgürlüğün düşmanları, haydut devletler, şer eksenini gibi söylemlerle desteklenen değerler) yüceltmek için fırsat buldukça hakim normları çığneme hakkını kendinde bulmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda Birleşik Devletler'in sorumlulukları, değerleri ve yetenekleri "istisnai" olduğundan, eylemleri de zaman zaman "istisnai" olmaktadır.¹²⁶

Birleşik Devletler'in kendisini uluslararası zorunluluk ve sınırlamalardan muaf tuttuğu durumlara şu şekilde somut örnekler verilebilir:

- ABM (Anti Balistik Füze) Antlaşması'nın tektarafli olarak yürürlükten kaldırılması
- Kyoto Protokolü'nden çekilme
- Kapsamlı Nükleer Test Yasağı Antlaşması'nın kabul edilmemesi
- Başkan Bill Clinton'un imzasının Uluslararası Ceza Mahkemesi kurucu antlaşmasından geri çekilmesi

¹²⁴ Inderjeet Parmar, Linda B. Miller and Mark Ledwidge, *New Directions in U.S. Foreign Policy*, Routledge, 2009, s.22-24.

¹²⁵ Inderjeet Parmar, a.g.e, s.48-53.

¹²⁶ K. J. Holsti, a.g.m., s.382.

-Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin onayı alınmaksızın Irak'ın işgal edilmesi

-Biyolojik Silahlar Konvansiyonu'na ilişkin protokolün onaylanmaması¹²⁷

Sonuç

Her ne kadar George Washington, John Adams, Thomas Jefferson ve James Madison gibi kurucu önderler, Amerikan devriminin yüksek ilkelerinin yol göstericiliğinde, kendi uluslarını dünyadaki baskı altındaki bütün insanlar için bir umut feneri olarak görmüşlerse de,¹²⁸ Birleşik Devletler zamanla dış dünyadan yalıtılmış bir ülke olmaktan çıkıp, müdahaleci ve aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır.¹²⁹

Böylece Amerika'nın, tarihi boyunca sahip olduğunu düşündüğü kendine özgü özellikler, dış politikada birbirine zıt iki tavır yaratmıştır: Birincisi, Amerika'nın kendi değerlerine göre en iyi şekilde kendi ülkesinde demokrasiyi kusursuz hale getirip, böylece insanlığın geri kalanı için bir ışıldak olarak hizmet edebileceği görüşüdür. İkincisi ise, Amerika'nın değerlerinin, ülkeye, bunları bütün dünyaya yayma yükümlülüğü getirdiği görüşüdür. Her iki düşünce ekolü – yani Amerika'nın aydınlatıcı bir ışıldak olması veya kendi değerlerini bütün dünyaya yayma görevi yapması – demokrasi, serbest ticaret ve uluslararası hukuka dayanan bir küresel uluslararası düzeni, normal düzen olarak öngörmektedir. Yalnızlık veya misyonerlik şeklindeki iki görüş, birbirinin zıttı gibi görünüyorsa da, temelde yatan ortak bir inanışı yansıtmaktadır: Birleşik Devletler, dünyadaki en iyi yönetim sistemine sahiptir ve insanlığın geri kalan bölümü, ancak geleneksel diplomasiyi terkedip, onun uluslararası hukuk ve demokrasiye olan saygısını kabul ederse, barış ve refaha kavuşabilir.¹³⁰

20. yüzyılda Amerikan liderlerinin, Amerika'nın davranış biçiminin ahlaki dayanakları ve özgürlük sembolü olarak önemi üzerinde ısrarla durması, güç dengesine dayanan ve bencil çıkarları ön plana koyan Avrupa diplomasisinin klişelerinin reddedilmesine yol açmıştır. Benzeri görülmemiş bu fikirler 19. yüzyıl boyunca kalkınmasını gerçekleştiren ve iyi çalışan kurumları ve değer yargıları doğrulanan bir ülke tarafından ileri sürülmekteydi. Amerika, yüksek prensipler ile hayatta kalmanın gerekleri arasında bir çatışma olduğunun henüz farkında değildi. Uluslararası anlaşmazlıkları gidermek için ahlakçılıktan yardım umulması, zamanla benzeri görülmemiş bir belirsizlik doğurmuştur. Amerikalılar dış politikalarını kişisel

¹²⁷ K. J. Holsti, a.g.m., s.389-390.

¹²⁸ Heather Lehr Wagner, *Great American Presidents: George Washington*, Chelsea House Publishers, 2004, s.7

¹²⁹ <http://web.deu.edu.tr/kibris/articles/hur.html>

¹³⁰ Henry Kissinger, a.g.e., s.10.

hayatlarındaki aynı manevi kararlılıkla yürütmek zorundaysalar, güvenlik konusu nasıl analiz edilecekti? Gerçekten de bu, ayakta kalmanın ahlaklı olmaya feda edilebileceği anlamına mı geliyordu? Yoksa Amerika'nın özgür kurumlara bağlılığı, en bencil amaçlı eylemlere bile otomatik olarak bir ahlaklılık havası mı veriyordu? Bu doğru ise, Amerikalılar'ın görüşleri ile Avrupalılar'ın *raison d'etat*, yani devletin işlediği fiillerin, yalnızca başarılarına göre değerlendirileceği görüşü arasında ne fark vardı? Amerika'nın en büyük çıkmazı, devletlerin güvenliklerini sağlamak ve arzularını gerçekleştirmek için başvurdukları araçları reddetmesi ve aynı anda bu araçların kullanılmasını gerektiren arzuları reddetmekte isteksiz olmasıdır. Günümüze kadar, bu iki yaklaşım arasındaki gidip gelmeler, Amerikan dış politikasının başlıca temalarından biri olmuştur.¹³¹

Michael Ignatieff, istisnacılığı üç kategoride incelemektedir. Amerikan istisnacılığının ilk değişkeni muafiyetçiliktir (exemptionalism). Amerika çok taraflı anlaşmaları ve düzenlemeleri, ancak kendi uygulamaları için muafiyete izin verdikleri ölçüde desteklemektedir. Örneğin Birleşik Devletler 1998 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi ile ilgili müzakerelerde yer almış, fakat Amerikalı askerler, diplomatlar ve politikacıları yargı yetkisi dışında tutacak garantiler elde etmeye çalışmıştır. Amerikan istisnacılığının ikinci özelliği çifte standartlardır (double standards). Örneğin Birleşik Devletler, diğer ülkeleri BM organlarının insan hakları raporlarını önemsememekle suçlamakta, fakat aynı kuruluşların Birleşik Devletler hakkındaki eleştirilerini reddetmektedir. Birleşik Devletler düşman rejimlerin (örneğin İran ve Kuzey Kore) insan hakları konusundaki suistimallerini suçlarken, İsrail, Mısır, Fas, Ürdün ve Özbekistan gibi müttefiklerini mazur görmektedir. İstisnacılığın üçüncü formu yasal yalnızcılık (legal isolationism) ise, diğer liberal demokratik ülkelerin hukuk doktrinine karşı Birleşik Devletler mahkemelerinin tutumunu tanımlamaktadır. Buradaki iddia da, Amerikan yargısının, uluslararası insan hakları yargılamalarından ve bu doğrultuda ortaya çıkan içtihatlardan etkilenmeyeceği, Amerika'nın yargısal kendine yeterliliğinin istisnalılığıdır. Her ne kadar hukuk, tıpkı ticaret ve iletişim gibi globalleşse de, Amerikan yargısı kendi kabuğuna çekilmektedir.¹³²

Henry Kissinger, Amerika'nın değerler ile zorunluluklar arasında bir denge kurmak zorunda olduğunu belirtmektedir. O'na göre Monroe doktrini çok kısıtlayıcıdır, Wilsonculuk ise hem belirsiz, hem de çok hukukidir. Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrası dönemde, dış politika alanında Amerika'nın çizgiyi nerede çekmesi gerektiği konusundaki tartışmaların

¹³¹ A.g.e., s.18.

¹³² Michael Ignatieff, *American Exceptionalism and Human Rights*, Princeton University Press, 2005, s.4-8.

geniş bir konsensusa gereksinimi vardır. Diğer bir deyişle Amerikan dış politikasının moral ve stratejik unsurları arasında denge kurulması gerekmektedir. Amerika ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir ülke bütün tercihlerini dünyanın geri kalan insanlarına kabul ettirme kapasitesine sahip değildir.¹³³

Bu çerçevede Amerika'nın dünyada, *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) fakat nihayetinde diğerleri gibi bir devlet olacağı, Wilsoncu dış politikanın vazgeçilmez temelini oluşturan Amerika'nın farklılığı inancının, 21. yüzyılda daha az önem taşıyacağı söylenebilir.¹³⁴

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Ataç, C. Akça, Bağımsızlık Savaşçılığında Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi, Doğu-Batı, Sayı:42, 2007.

Dahl, Robert Alan, Toward Democracy: A Journey, Reflections: 1940-1997, Institute of Governmental Studies Press, University of California, Berkeley,1997.

Fowler ,Robert Booth, Hertzke Allen D., Olson, Laura R. and Dulk, Kevin R. Den, Religion and Politics in America: Faith, Culture and Strategic Choices, Fourth Edition, Westview Press, 2010.

Holland, Catherine A., ‘Hartz and Minds: The Liberal Tradition after the Cold War’, Studies in American Political Development, Vol:19, No:2, 2005.

Holsti, K. J., Exceptionalism in American Foreign Policy: Is it exceptional?, European Journal of International Relations, Vol:17, No:3, 2011.

Ignatieff, Michael, American Exceptionalism and Human Rights, Princeton University Press, 2005.

Judis, John B., The Chosen Nation: The Influence of Religion on U.S. Foreign Policy, , Carnegie Endowment for International Peace, March 2005.

¹³³ Henry Kissinger, a.g.e., s.772-773.

¹³⁴ A.g.e., s.770.

Kissinger, Henry, Diplomasi, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.

Kougentakis, Alexandra, How the Influence of Religion Makes the Foreign Policy of the Bush Administration Revolutionary, and How This Has Affected Our Relations with European Allies, University of Pennsylvania, 2007.

Mcclay, Wilfred M., The Soul of a Nation, Public Interest, Spring 2004.

McDougall, Walter A., Promised Land, Crusader State: The American Encounter With the World Since 1776, Mariner Books,1997.

Micklethwait, John and Wooldridge Adrian, God is Back: How The Global Revival Of Faith Is Changing The World, The Penguin Press, 2009.

Parmar, Inderjeet, Miller, Linda B. and Ledwidge, Mark, New Directions in U.S. Foreign Policy, Routledge, 2009.

Sümer, Gültekin, Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:5, Sayı:19, Güz 2008.

Turner, Frederick Jackson, The Significance of the Frontier in American History, 1893, National Humanities Center, Research Triangle Park, 2005.

Wagner, Heather Lehr, Great American Presidents: George Washington, Chelsea House Publishers, 2004.

İnternet Bağlantıları

<https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/osulliva.htm>

<http://www.usakgudem.com/haber/957/amerika-ve-kader-inanci.html>

<http://web.deu.edu.tr/kibris/articles/hur.html>

Dekolonizasyon Süreci ve Sonrasında ABD-Afrika İlişkileri

Huriye YILDIRIM

Özet

Afrika toplumları Batılı devletlerin teknolojik ve akabinde ekonomik gelişmelerinin ardından dünya üzerindeki izledikleri emperyalist politikaların altında uzunca yıllar yaşam mücadelesi vermiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası camiada yükselen milliyetçilik olgusu Afrika'yı da etkileyerek bu bölgede milli bilincin oluşarak sömürge yönetimlere karşı bağımsızlık mücadelelerinin verilmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Afrika toplumların milli mücadeleleri ABD ile SSCB rekabetinden de etkilenmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB'nin Afrika'da başarısızlığa uğrayarak kıtadan ayrılması, ABD'nin politikalarında bir değişikliğe neden olmuştur. 1990'lı yıllarla ABD'nin dış politika konseptindeki ekonomik çıkarlar temelli değişiklikler bu dönemde Afrika'ya yönelik stratejilerinde de bir değişime neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dekolonizasyon, Afrika, Soğuk Savaş, Amerikan Dış Politikası, ABD-Afrika İlişkileri

Abstract

African societies suffered ,for years, from the imperialist policies of Western States that were pursued after technological and the the economic developments. After Second World War, rising nationalism in international community affected Africa and gave rise to national independence battle against to colonial governments. During the Cold War, the nationalist struggle of African societies was touched from the competition between US and USSR. However, in the aftermath of Cold War, fail of USSR in Africa caused the alteration for foreign policies of U.S. towards to this region. In the 1990s, the changes based on economic interets of the foreign policy concept of U.S., caused another alteration of American strategies towards to Africa.

Keywords: Decolonization, Africa, Cold War, American Foreign Policy, US-Africa Relations

Giriş

Afrika, 16. yüzyıldaki Batılı ekonomik gelişmeler sonucunda Avrupalı devletler tarafından başta kölecilik ve devamında sömürgeci yönetimler aracılığıyla sömürülmeye başlanmıştır. 1884-1885 yıllarında gerçekleştirilen Berlin Konferansı sonrasında ise Afrika kıtası Avrupa'nın sömürgeci güçleri tarafından paylaşılmıştır.¹³⁵ İkinci Dünya Savaşından sonra ise Afrika'da milli bilinç gelişip bağımsızlık hareketleri oluşmaya başlaması, ABD ve SSCB arasında kıyasıya süren Soğuk Savaş dönemiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Afrika politikası komünizmin bu kıtada yayılıp kendisine tehdit olarak yönelmesini önleme temelinde yükselmiştir. Bunun yanında Afrika maden ve mineralleri de ABD'nin kıtaya yönelik politikasında önemli bir yere sahiptir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise komünizm tehdidinin ortadan kalkmasına rağmen Amerikan ulusal çıkarlarının güvenliği ve petrol imtiyazları Washington'ın Afrika'ya yönelik ilgisinde etkindir. Aynı zamanda savaşlar, hastalık, yoksulluk ve kıtlık gibi sorunların etkisiyle yıllarca uluslararası sistemde varlığını koruyan "Afrika Pesimizmini"nin yerini, kıtanın enerji, hammadde, pazar ve işgücü potansiyelinin gelişen ve gelişmekte olan ülkeler nezdinde önem kazanmasıyla "Afrika Optimizmi"nin aldığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede Çin, Rusya, Fransa ve İngiltere ile beraber ABD de Afrika kıtasındaki çıkar rekabetinde yerini almış, bu doğrultuda dış politikasında önemli yapılanmalara girişmiştir.

ABD'nin Afrika politikalarının genel bir özeti durumundaki bu çalışmada İkinci Dünya Savaşının ardından uluslararası yapıdaki değişimle beraber Afrika kıtasındaki milli uyanış ve bağımsızlık hareketleri çerçevesinde gelişen ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının genel eğilimleri analiz edilmektedir. Burada Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki dönemlerde ABD'nin Afrika'ya yönelik politikalarında gözlemlenen temel değişiklikler incelenmektedir. Sonraki bölümde ise ABD'nin dış politikasında Afrika'ya yönelik uygulamaların temel parametreleri olan demokratikleşme ve insani yardım, enerji, ticaret ve güvenlik konuları ayrı alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

¹³⁵ Bkz. "Berlin II ? Vers un nouveau partage de l'Afrique",
URL:http://cadtm.org/IMG/article_PDF/article_a4157.pdf (20.09.2014).

Soğuk Savaştan Günümüze Amerikan Dış Politikasında Değişen Afrika Eğilimleri:

2. Dünya Savaşının ardından milliyetçilik olgusu Afrika topluluklarını etkilemeye başlamış, bu durum yerel halkların sömürge yönetimlerinden rahatsızlığıyla birleşince derin bir toplumsal karmaşa ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Wilson ilkelerinden biri olan self determinasyon hakkı Afrika milletleri tarafından benimsenmiş, böylece kıtada milli bağımsızlık mücadeleleri başlamıştır. 1945-1960 yılları arasında ABD'nin Afrika'da bağımsızlık mücadeleleri ve Sharpeville soykırımı gibi trajedilere karşı gösterdiği ilginin asıl sebebi, belirtildiği gibi kamuoyu tepkisi ve vicdani sorumluluktan ziyade kıtada yayılmaya başlayan SSCB'nin komünist ideolojisi ve etkisini engellemektir.¹³⁶ Soğuk Savaş döneminde ABD tüm dünyada olduğu gibi Afrika'da da demokrasi ve insan hakları kavramlarına vurgu yapsa da Sovyet yayılmacılığına karşı ırkçı ve otoriter rejimlerle zaman zaman ilişkiler kurmuştur. ABD'nin bu tutumuna Libya, Angola, Etiyopya ve Mozambik gibi ülkelerin iç sorunları örnek gösterilebilmektedir.¹³⁷ 1970'lerden sonra Mozambik Bağımsızlığı, Angola müdahalesinin başarısızlığı, Vietnam Savaşı, Küba Krizi ve Şah Rejiminin devrilmesi gibi gelişmelerle Amerikan dış politikasında önemli bir farklılaşma gözlemlenmiştir.¹³⁸ Soğuk Savaş döneminde SSCB ile nükleer savaşın eşiğine gelinmesinin yol açtığı yumuşama süreciyle beraber ABD'nin Afrika politikalarında bir değişim yaşanmıştır. ABD dış yardımlarında demokrasi ve insan hakları gibi koşullar getirerek bir anlamda kendi politikalarını dayatmaya başlamıştır.¹³⁹ Reagan döneminden sonra ABD tüm dünyada sarsılan itibarını ve hegemonyasını yeniden tesis etmek için Afrika'da daha müdahaleci bir tavır sergilemiştir.¹⁴⁰

Clinton'ın iktidarı boyunca Amerikan ulusal güvenlik konseptinin temeline ekonomik çıkarları ve bunun paralelinde demokrasi ve liberalizm olgularını konulmuştur.¹⁴¹ Bu dönemde Amerikan çıkarlarını sağlamak için dış politika araçları olarak "insani müdahale",

¹³⁶ Bkz. "Sharpeville And After Suppression And Liberation In Southern Africa" URL:

<http://kora.matrix.msu.edu/files/50/304/32-130-DA3-84-al.sff.document.acoa001002.pdf> (20.09.2014)

¹³⁷ Bkz. Buğra Sarı, "Amerikan Ulusal Çıkarları ve Afrika", Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi Cilt:1, Sayı:2, Bahar 2012, s.99.

¹³⁸ Bkz. William Minter, "The US and the War in Angola", Review of African Political Economy, Sayı:50, Africa in a New World Order (Mart 1991), s. 135-144.

¹³⁹ Bkz. Mark B. Feldman, "The United States Foreign Sovereign Immunities Act of 1976 in Perspective: a Founder's View", International and Comparative Law Quarterly, 35, s.302-319.

¹⁴⁰ Bkz. Stephen Gill, American Hegemony and the Trilateral Commission, CUP Archive, 1991, s.71.

¹⁴¹ Bkz. Justin Vaisse, P.D. Charles, Louis Balthaza, La Politique Etrangere des Etats-Unis: Fondement, Acteurs, Formulations, Sciences-Po Yayınları, 2003.

“yumuşak güç”(soft power), demokrasilerin ve liberal uygulamalarının coğrafi alanlarının genişletilmesi ön plana gelmiştir. Ayrıca IMF, Dünya Bankalarının fonları kapsamında dünya ülkeleri üzerinde bir hegemonya kurulması da Washington yönetimin öncelikli stratejilerinde olmuştur. Bu politikaların Afrika’ya uygulanması incelendiği zaman Clinton döneminde kıtada artan bir askeri varlıktan da söz etmek mümkündür. Afrika’da artan Amerikan askeri varlığının esasen iki nedeni vardır. Birincisi Amerikan ekonomik ve enerji çıkarlarını korumak, ikincisi 1998 yılında Tanzania ve Kenya’da olmak üzere iki Amerikan elçiliğinin saldırıya uğraması ve saldırıların kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmasıdır.¹⁴² Bunun dışında bazı ticari ilişkiler de gündeme gelmiştir. Ancak Clinton yönetimine ilişkin geleneksel görüş eleştirileri bu dönemde uzun vadeli dış politikalarından ziyade kısa küreli uygulamalara gidildiğini vurgulamıştır. Dünya gündemini sarsan bazı olaylara yönelik olarak ABD’nin bu gelişmelere yeterince tepki vermediği tartışılmıştır. Bu kapsamda Ruanda Soykırımına karşı ABD’nin duyarsızlığı örnek verilebilmektedir.¹⁴³

G. W. Bush döneminde Afrika politikası ise kıtada genişleyen Amerikan çıkarları, Sudan üzerindeki yoğun diplomatik girişimler, bölgeye yönelik kaynak aktarımları ve bazı tarihsel girişimler üzerine kurulmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD tüm dünyada demokrasi, insan hakları ve liberalizasyon kaygılarının yanında terörle mücadeleye de büyük vurgu yapmıştır.¹⁴⁴ Ancak Bush döneminde Afrika’nın bazı alt yapı ve politik sorunları nedeniyle işbirliğinin güçleşmesinin yanında, Çin, Rusya, Hindistan ve Brezilya gibi aktörlerle rekabet de ivme kazanmıştır. ABD doğrudan yatırım ve enerji işbirlikleri konularına daha da önem vermeye başlarken. Amerikan ekonomik çıkarları uğruna Gine ve Moritanya’da darbeler, Etiyopya, Kenya, Nijerya, Uganda ve Zimbabve’de usulsüz seçimler gibi keskin otoriter rejim göstergelerine karşı tepkisiz kalınmıştır.¹⁴⁵

11 Eylül sonrası dönemde Bush’un müdahaleleri ile birlikte dünyada artan Amerikan karşıtlığına karşı ABD’nin bir imaj yenileme çalışmasına ihtiyacı doğmuştur. Ocak 2009’da siyahi bir başkanın Washington yönetiminin başına gelmesi bu imaj yenileme kapsamında yeni bir umut yaratmıştır. Yeni Amerikan başkanı Barack Obama’nın ılımlı politikalar izleyeceği imajını vermesi ilk yıllarda dünya kamuoyunda sempati ile karşılanmıştır. Obama döneminde Afrika politikası analiz edilmeye başlandığı zaman, Amerikan başkanının

¹⁴² Bkz. “Attacks on US Embassies in Kenya and Tanzania”,

URL: <http://www.globalsecurity.org/security/ops/98emb.htm> (20.09.2014).

¹⁴³ Bkz. Ömer Kurtbağ, Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politikası, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s.264.

¹⁴⁴ Bkz. Jennifer G. Coke, Stephen Morrison, U.S. Africa Policy: Beyond the Bush Year: Critical Challenges for the Obama Administration, CSIS, 2009, s.1-5.

¹⁴⁵ Bkz. Jennifer G. Coke, a.g.e., s.4.

Temmuz 2009'da Gana Parlamentosu'nda yaptığı konuşma büyük dikkat çekmektedir. Bu konuşmada Obama, Afrika'nın ABD'nin bağlı olduğu siyasal alanın temel bir parçası olduğunu, bunun yanında ikili ilişkilerinin karşılıklı sorumluluk ve saygı üzerine inşa edildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶

Siyasi, Ekonomik, Toplumsal ve Askeri Açılardan ABD'nin Afrika'da Dış Politika Uygulamaları

Demokrasi ve İnsani Yardım:

ABD dış politikasının genel özellikleri kapsamında uluslararası alanda liberal politikalarının ve ekonomik çıkarlarının korunması amacıyla kendisine demokratik, insan haklarına saygılı ve serbest pazara entegre olabilecek müttefikler arayışındadır. Afrika'da da ülkelerin bu amaçla güvenlik ve istikrarın sağlanarak Amerikan politik ve sosyo-ekonomik sistemlerine dâhil olması yönünde birtakım demokratikleştirme programları ve insani yardım çalışmaları yürütülmektedir. Bu çalışmaların aynı zamanda Amerikan imajına ve kamu diplomasisine de hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

ABD, Afrika'da demokrasinin kurumsallaşması geliştirilmesi amacıyla yerel bazda bazı projeler uygulamaktadır. Bu kapsamda örneğin sivil toplum kuruluşlarına katılım ve demokratik bilinç sağlanması konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle Afrikalı gençlerin eğitim ve demokratik faaliyetlere katılımını destekleyen programlar Washington hükümeti tarafından desteklenmektedir. 2010 yılında Obama tarafından Genç Afrikalı Liderler Girişimi (YALI) bu amaçla kurulmuş ve Afrika kıtasındaki çalışmalara başlanmıştır.¹⁴⁷ ABD, Afrika'da sivil toplumun desteklenmesinin yanında insan hakları bilincinin yaygınlaştırılması ve medya unsurlarının işlevsel hale gelmesi kapsamında da çalışmalar yapmaktadır. Bunun yanında devlet kurumlarının demokratikleştirilmesi ve işlerlik kazandırılması amacıyla başta Afrika Birliği gibi bölgesel örgütler ve sonrasında Afrika devletleriyle ikili ilişkiler kapsamında demokratik tecrübe paylaşımları ve mevzuat çalışmaları yapılmaktadır.¹⁴⁸ ABD hükümeti "Açık Hükümet Ortaklığı"¹⁴⁹ ve "Maden

¹⁴⁶ Bkz. ABD Başkanı Barack Obama'nın Gana Parlamentosundaki Konuşması, URL:

<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-ghanaian-parliament> (20.09.2014).

¹⁴⁷ Bkz YALI resmi internet sayfası, URL: <http://youngafricanleaders.state.gov/yali/> (20.09.2014).

¹⁴⁸ Bkz. Stacy-Ann Elvy, "Towards a New Democratic Africa: The African Charter on Democracy, Elections and Governance", Emory International Law Review, Cilt: 27, no:1, 2013.

Endüstrileri Açıklık Girişiminde’’¹⁵⁰ Afrika üyeliklerini genişletmeyi amaçlamaktadır. Beyaz Saray’ın Afrika’da demokrasinin gelişmesi adına yaptığı diğer bir girişim ise Afrika Birliği’nin Demokrasi, Seçimler ve Hükümet ile ilgili sözleşmesini desteklemektedir.

Ekonomi ve Ticaret:

ABD, kendi ekonomik çıkarlarını güvenceye almak adına, hem hammaddesini karşılayacağı hem de daha sonrasında ürünleri için bir pazar potansiyelinde olan Afrika’da ekonomik büyüme, ticaret ve yatırımı desteklemeye büyük önem vermektedir. Yabancı yatırımcılar için elverişsiz olan hukuksal statü ve alt yapıyı geliştirmek üzere Washington tarafından “Büyüme için Partnerlik’’¹⁵¹, “Gıda Güvenliği ve Beslenme için Yeni İttifak’’¹⁵² ve ‘‘Açık Hükümet Partnerliği’’ gibi uluslararası programlar oluşturulmuştur. ABD Afrika’da özel sektörü geliştirmenin yanında, kıtanın kalkınması açısından bölgesel entegrasyonlara da önem vermektedir. Bu nedenle Washington Yönetimi “ABD-Doğu Afrika Topluluğu Ticaret ve Yatırım Girişimi’’ gibi oluşumların yanında, Afrikalı hükümetlere gümrük duvarlarını düşürerek kıta içinde ticaretin canlandırılması konusunda destek vermektedir.¹⁵³ Bunlardan daha önemlisi ABD, Afrika’nın dünya pazarına açılabilmesi açısından bölge hükümetlerinin kapasitesini arttırmak için “Afrika Büyümesi ve Fırsatı Sözleşmesini’’ (AGOA) kabul etmiştir. Son olarak ise Beyaz Saray Amerikan şirketlerini Afrika pazarına girmesi konusunda Ulusal İhracat Girişimi kapsamında desteklemektedir

ABD’nin Afrika ile yaptığı ticaret hacimlerinde özellikle 2000’li yıllardan itibaren bir artış gözlenmektedir. 1998 yılında ABD’nin Afrika’ya yönelik ihracatı 11 milyon dolar, ithalatı yaklaşık 16 milyon dolar iken günümüzde bu rakamlar neredeyse üç katına çıkarılmıştır.¹⁵⁴ ABD, Afrika kıtasında Çin mal ve hizmetleri ile ciddi bir rekabet durumundadır. Yıllardır var olan bölgesel tecrübesi ile Çin kıtaya ucuz mal ve işgücü sunarak Afrika’nın bir numaralı ticari partneri olmuştur. Bunun yanında dış politikasında Afrika

¹⁴⁹ Bkz. Open Government Partnership web sitesi, URL: <http://www.opengovpartnership.org/about> (20.09.2014).

¹⁵⁰ Bkz. Extractive Industries Transparency Initiative, URL: <http://eiti.org/extractive-industries-transparency-initiative-0> (20.09.2014).

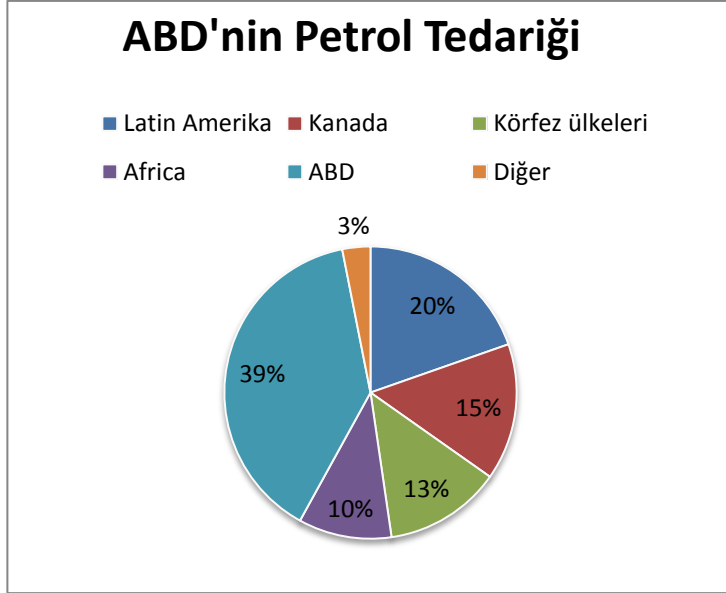
¹⁵¹ Bkz. Partnership for Growth, URL: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/11/177887.htm> (20.09.2014).

¹⁵² Bkz. The New Alliance for Food Security and Nutrition, URL: <http://feedthefuture.gov/lp/new-alliance-food-security-and-nutrition> (20.09.2014).

¹⁵³ Bkz. The United States and East African Community Announce Progress under Trade and Investment Partnership, URL: <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/press-releases/2012/october/us-eac-announce-progress> (20.09.2014).

¹⁵⁴ Bkz. U.S. trade in goods with Africa URL: <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0013.html> (20.09.2014).

hakkında yeni stratejiler oluşturan Rusya'da Washington yönetimin ticari alanda bir rakibi olarak yorumlanabilmektedir

Enerji:

ABD günlük yaklaşık 20 milyon varil tüketim kapasitesiyle dünyanın en büyük petrol tüketicisi durumundadır. Bunun paralelinde ABD rafine petrol ithal eden ülkeler listesinde de ilk sıradadır.¹⁵⁵ ABD'nin enerji alanında çalışmalar yapan uzmanlar, son yıllarda Afrika'nın sahip olduğu enerji rezervlerinin

gelecek yıllarda yapılacak detaylı araştırmalar sonrasında daha da artabileceğini belirtmektedir. Örneğin ABD Enerji Departmanı 2002-2025 yılları arasında Afrika'nın petrol üretiminin %91 oranında artabileceğini açıklamıştır. Daha eski dönemlerde de, 17 Mayıs 2002 tarihinde de "Ulusal Enerji Politikası" kapsamında Afrika petrollerinin ABD için önemine değinilmiştir. Bush bu dönemde Dick Cheney liderliğinde "Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubunu" enerji konusunda araştırmalar yapması konusunda görevlendirmiştir.¹⁵⁶ Bu çalışmalar sonunda "Cheney Raporu" olarak anılan metinde Afrika'nın artan üretim kapasitesinin Amerikan enerji ihtiyacı için gerekli olduğunu, bu yüzden Amerikan petrol şirketlerine Afrika'da yatırım yapması konusunda teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁵⁷

ABD ihtiyacı olan enerjinin yaklaşık %10'luk bir kısmını Afrika kıtasından sağlamaktadır. Afrika'da özellikle Libya, Angola ve Nijerya'nın zengin petrol kaynakları Amerikan yönetimin ilgisini bu üç ülkeye doğru çekmiştir. Ayrıca Afrika'daki petrolerin sülfür oranının düşük olması da kalitesini arttırmaktadır. Afrika kıtasının enerji kaynakları açısından zenginliği ABD'nin Ulusal Enerji Politikasında ve dış politikasında yer almaktadır. ABD

¹⁵⁵ Bkz. David H. Shinn, "Africa China, the United States and Oil", Center for Strategic & International Studies, URL: www.csis.org (20.09.2014).

¹⁵⁶ Bkz. Michael T. Klare, Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Dependency on Imported Petroleum, Metropolitan Books, New York, 2004, s. 56-73.

¹⁵⁷ Bkz. Buğra Sarı, a.g.e.

yönetimi petrol şirketlerinin Afrika hükümetleriyle beraber çalışması konusunda bazı kararlar almıştır. Örneğin önemli enerji şirketlerinden biri olan Chevron son 10 yılda Afrika kıtasında 37 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Chevron'un yatırımlar konusunda iyi ilişkilere sahip olduğu başlıca ülkeler ise Fas, Sierra-Leon, Nijerya ve Çad'tır.¹⁵⁸ Diğer bir önemli enerji şirketi olan Exxonmobil ise benzer şekilde farklı alanlarda çalışma yapmak üzere 30'dan fazla ülkede aktif çalışmalar yapmaktadır.¹⁵⁹

ABD'nin önümüzdeki yıllarda Afrika ile olan enerji bağlarını güçlendirmesi beklenmektedir. Öyle ki kıtanın güvenlik ve istikrarsızlık sorunlarına çözüm araması, Afrikalı devletlerin gelişmesi adına yaptığı girişimlerin önemli bir nedeninin enerji alanındaki kaygıları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Güvenlik:

ABD, küresel alanda siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye düşürecek her türlü duruma karşı mücadele etmeyi Ulusal Güvenlik Stratejilerinde sıkça dile getirmektedir. Tüm dünya kapsamında olduğu gibi ABD, Afrika kıtasında da doğrudan yatırımlarının, enerji kaynakları ile bunların transfer hatlarının güvenliğini ve bölgedeki Amerikan vatandaşlarının sağlamak için bu bölgede askeri olarak varlığını sürdürmektedir. Bunun yanında özellikle 11 Eylül dönemi sonrası El-Kaide ve diğer terör örgütleriyle mücadele kapsamında da Amerikan askerleri Afrika'da görevlendirilmiştir. Son olarak ABD, Afrika ülkelerine bağımsızlık sonrası ulusal yapılanma süreçlerinde askeri yardımlarda bulunmaktadır. Buradaki amaç Afrika'da güvenlik ve istikrarın sağlanarak Amerikan çıkar ve politikalarının güvence altına alınmasıdır.¹⁶⁰

Amerikan askerleri Afrika kıtasına İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizleri Kuzey Afrika'da Almanya ve İtalya'ya karşı desteklemek için Meşale Operasyonu ile girmiştir.¹⁶¹ Bu tarihten sonra birçok Afrika ülkesi ile güvenlik ve istikrarı sağlamak adına ikili askeri anlaşmalar yapılmış ve bu ülkeleri askeri yardımlar ulaştırılmıştır. Kıtada güvenliği ve

¹⁵⁸ "Chevron Invest \$37bn In Africa In The Last 10Years", URL: <http://www.dailytimes.com.ng/article/chevron-invest-37bn-africa-last-10years> (20.09.2014).

¹⁵⁹ Bkz. "ExxonMobil in Africa", URL: <http://www.exxonmobilafrica.com/> (20.09.2014).

¹⁶⁰ Bkz. David J. Francis, *US Strategy in Africa: AFRICOM, Terrorism and Security Challenges*, Routledge Global Security Studies, New York, 2010, s.177.

¹⁶¹ Bkz. David Zambeki, "North Africa", URL: http://www.pbs.org/thewar/detail_5211.htm (20.09.2014).

Amerikan çıkarlarını tehlikeye düşüren Kongo, Libya, Liberya ve Sudan gibi ülkelere müdahalelerde bulunulmuştur.¹⁶²

1998 yılında Kenya ve Tanzania'daki Amerikan elçiliklerine yapılan saldırılar ile 11 Eylül sonrasındaki terör faaliyetlerinin Afrika kıtasında da etkili olması sebebiyle 2007 yılında Washington yönetimi ABD-Afrika Komutanlığını (AFRICOM) oluşturmuştur. AFRICOM'un görev alanı Afrika'nın Mısır haricindeki kıtasal alanı ile Hint ve Atlas Okyanuslarını ile hava sahalarını kapsamaktadır. AFRICOM için Amerikan Hükümeti tarafından 2012 yılında 276 milyon dolarlık bir bütçe ayrılmıştır.¹⁶³

ABD özellikle Amerikan şirketlerinin yatırımı ve enerji güvenliğini açısından Afrika kıtasında deniz kuvvetlerine büyük önem vermektedir. Atlantik ve Hint Okyanusunda görev alan Amerikan donanmalarının varlığı özellikle Gine Körfezi ve Somali açıklarında önemlidir. Burada var olan korsancılık faaliyetleri hem Amerikan ekonomik çıkarlarını hem de bölge insanının güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Örneğin 2012'de Dünya Gıda Yardımı kapsamında Somali'ye besin maddesi taşıyan gemi korsanlar tarafından saldırıya uğramış ve yapılan yardım ihtiyaç sahiplerine ulaştırılamamıştır.¹⁶⁴ Bunun dışında Afrika kıyıları bazı yerel topluluklar için balıkçılık açısından önemli bir gelir kaynağı konumundadır. Afrikalılar kaçak balıkçılık yüzünden her yıl yaklaşık olarak bir milyar dolarlık bir kayıpla karşı karşıya kalmaktadır.¹⁶⁵ Bu nedenlerle ABD, Afrika ülkelerinin sahil güvenliğinin sağlanması, çevrenin korunması uluslararası deniz hukukuna olan bağlılığın ve tecrübenin arttırılması adına Afrika Deniz Hukuku Uygulama Partnerliğini (AMLEP) oluşturulmuştur.¹⁶⁶

ABD'nin son yıllarda artan Amerikan çıkarlarına paralel olarak Afrika ülkelerine verdiği askeri destek de artmaktadır.¹⁶⁷ Gine ve Somali açıklarındaki korsan tehdidinin yanında; Somali, Etiyopya, Eritre, Nijerya, Sudan ve Cibuti gibi ülkelere radikal terör faaliyetlerine maruz kaldığı için ABD tarafından önem verilmektedir. Bu güvenlik algılamaları açısından Amerikan birliklerinin çalışmalar yaptığı ülkeler Nijer, Gine, Burkina

¹⁶² Bkz. Michael O'Hanlon, U.S. Military Intervention, Done Right Could Boost African stability, URL: <http://articles.latimes.com/2014/feb/16/opinion/la-oe-ohanlon-troops-to-africa-20140216> (20.09.2014)

¹⁶³ Bkz. AFRICOM resmi internet sayfası, URL: www.africom.mil (20.09.2014)

¹⁶⁴ Bkz. "Threats from Piracy off Coast of Somalia", URL: <http://www.state.gov/t/pm/ppa/piracy/c32661.htm> (20.09.2014).

¹⁶⁵ Bkz. "A Regional Policy That Drove Change The Billion Dollar Treasure Hunt", NEPAD Stop Illegal Fishing Case Study Series, No:6, Haziran 2013.

¹⁶⁶ Bkz. Lauren Ploch, Africa Command: U. S. Strategic Interests and the Role of the U. S. Military in Africa, Diane Yayınları, 2010, s.17.

¹⁶⁷ Bkz. Nick Turse, "US Military Averaging More Than a Mission a Day in Africa", URL: <http://www.truth-out.org/news/item/22738-us-military-averaging-more-than-a-mission-a-day-in-africa> (20.09.2014).

Faso, Fildişi, Togo, Senegal, Benin, Çad, Liberya, Nijerya, Gambiya, Gana ve Sierra Leone'dur. Bunun yanında geçtiğimiz yıllarda Mali'de patlak veren olaylar üzerine Fransa'nın giriştiği müdahaleye "African-led International Support Mission in Mali (AFISMA)" kapsamında ABD de Fransız askerlerine destek vermektedir.¹⁶⁸

Sonuç

Soğuk Savaş döneminde SSCB ile rekabet ve Afrika kökenli Amerikan vatandaşları temelli kamuoyu etkisi kapsamında Afrika ile ilgilenen ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen siyasi ve ekonomik çıkarları ve küresel konjonktür kapsamında politika değişikliğine gitmiştir. Özellikle enerji ithalatı tedarikini çeşitlendirip güçlendirmek ve Amerikan endüstrisi için hammadde ve pazar sağlama gibi amaçlarla Afrika kıtasına verilen önem arttırılmıştır. ABD'nin Afrika politikasına genel olarak bakıldığı zaman kıtaya yönelik var olan enerji ve ekonomik çıkarları, güvenlik, demokratikleştirme ve insani yardım politikalarıyla güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Washington hükümeti bu politikaları kapsamında hem bölgesel oluşumları desteklemekte hem de Afrika hükümetleri ile var olan bağlarını güçlendirme çabasına girişmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde tüm dünyada gündeme oturan "Uluslararası arenada tek kutupluluk mu yoksa çok kutupluluk mu hâkimdir?" tartışmasının da ışığında Afrika kıtasına bakıldığı zaman, burada tek bir küresel gücün egemenliğinden bahsetmek mümkün değildir. Afrika üzerinde Fransa, İngiltere gibi eski sömürgeci güçler yanında özellikle son yıllarda girişimleri yoğunlaşan Rusya, Çin ve Brezilya gibi aktörler de mevcuttur. ABD burada küresel hegemonyasını yeniden tesis edip, Amerikan çıkarlarını sağlama çabalarını güderken Afrika kıtasında diğer aktörlerle rekabetten de endişe duymaktadır. Özellikle dünya üzerinde azalan hidrokarbon kaynakları ve artan enerji ihtiyacı ile daralan hammadde ve pazar fırsatları Afrika üzerindeki rekabeti önümüzdeki yıllarda daha da arttıracaktır. Amerikan yönetimi burada politikalarını geliştirip uygulamaya çalışırken; AB, Çin ve Rusya gibi güçleri de sürekli göz önünde bulundurmaya zorundadır. Bu güçlerle rekabette avantaj sağlanması adına ABD, kıtada Amerikan yatırımlarını desteklemeli, Afrika ülkelerini ile ikili ilişkileri geliştirmeli, insan hakları ihlalleri ve eşitsizliklerin önüne geçmeye çalışmalı, güvenlik ve

¹⁶⁸ Bkz. Nick Turse, "America's Proxy Wars in Africa", URL: <http://www.thenation.com/article/178839/americas-proxy-wars-africa#> (20.09.2014)

istikrar sağlama kapsamında demokrasi ve hukuk vurgusuyla işlevsel ve kalıcı çözümler arayışında olmalı ve daha çok yumuşak güç kapsamında çalışmalar yapmalıdır.

Kaynakça:

- “A Regional Policy That Drove Change The Billion Dollar Treasure Hunt”, NEPAD Stop Illegal Fishing Case Study Series, No:6, Haziran 2013
- Buğra Sarı, “Amerikan Ulusal Çıkarları ve Afrika”, Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi Cilt:1, Sayı:2, Bahar 2012
- David J. Francis, US Strategy in Africa: AFRICOM, Terrorism and Security Challenges, Routledge Global Security Studies, New York, 2010
- Jennifer G. Coke, Stephen Morrison, U.S. Africa Policy: Beyond the Bush Year: Critical Challenges for the Obama Administration, CSIS, 2009
- Justin Vaisse, P.D. Charles, Louis Balthaza, La Politique Etrangere des Etats-Unis: Fondement, Acteurs, Formulations, Sciences-Po Yayınları, 2003.
- Lauren Ploch, Africa Command: U. S. Strategic Interests and the Role of the U. S. Military in Africa, Diane Yayınları, 2010
- Mark B. Feldman, “The United States Foreign Sovereign Immunities Act of 1976 in Perspective: a Founder's View”, International and Comparative Law Quarterly, 35
- Michael T. Klare, Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Dependency on Imported Petroleum, Metropolitan Books, Newyork, 2004
- Ömer Kurtbağ, Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politikası, USAK Yayınları, Ankara, 2010
- Stacy-Ann Elvy, “Towards a New Democratic Africa: The African Charter on Democracy, Elections and Governance”, Emory International Law Review, Cilt: 27, no:1, 2013.
- Stephen Gill, American Hegemony and the Trilateral Commission, CUP Archive, 1991
- William Minter, “The US and the War in Angola”, Review of African Political Economy, Sayı:50 , Africa in a New World Order (Mart 1991),
- “Attacks on US Embassies in Kenya and Tanzania”,
- ABD Başkanı Barack Obama'nın Gana Parlamentosundaki Konuşması, URL: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-ghanaian-parliament> (20.09.2014).
- YALI resmi internet sayfası, URL: <http://youngafricanleaders.state.gov/yali/> (20.09.2014).

- Open Government Partnership web sitesi, URL: <http://www.opengovpartnership.org/about> (20.09.2014).
- Extractive Industries Transparency Initiative, URL: <http://eiti.org/extractive-industries-transparency-initiative-0> (20.09.2014).
- Partnership for Growth, URL: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/11/177887.htm> (20.09.2014).
- The New Alliance for Food Security and Nutrition, URL: <http://feedthefuture.gov/lp/new-alliance-food-security-and-nutrition> (20.09.2014).
- The United States and East African Community Announce Progress under Trade and Investment Partnership, URL: <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/press-releases/2012/october/us-eac-announce-progress> (20.09.2014).
- U.S. trade in goods with Africa URL: <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0013.html> (20.09.2014).
- David H. Shinn, "Africa China, the United States and Oil", Center for Strategic & International Studies, URL: www.csis.org (20.09.2014).
- "Chevron Invest \$37bn In Africa In The Last 10Years", URL: <http://www.dailytimes.com.ng/article/chevron-invest-37bn-africa-last-10years> (20.09.2014).
- "ExxonMobil in Africa", URL: <http://www.exxonmobilafrica.com/> (20.09.2014)
- David Zambeki, "North Africa", URL: http://www.pbs.org/thewar/detail_5211.htm (20.09.2014).
- Michael O'Hanlon, U.S. Military Intervention, Done Right Could Boost African stability, URL: <http://articles.latimes.com/2014/feb/16/opinion/la-oe-ohanlon-troops-to-africa-20140216> (20.09.2014)
- Nick Turse, "US Military Averaging More Than a Mission a Day in Africa", URL: <http://www.truth-out.org/news/item/22738-us-military-averaging-more-than-a-mission-a-day-in-africa> (20.09.2014).
- "Threats from Piracy off Coast of Somalia", URL: <http://www.state.gov/t/pm/ppa/piracy/c32661.htm> (20.09.2014).
- Nick Turse, "America's Proxy Wars in Africa", URL: <http://www.thenation.com/article/178839/americas-proxy-wars-africa#> (20.09.2014)
- "Berlin II ? Vers un nouveau partage de l'Afrique", URL: http://cadtm.org/IMG/article_PDF/article_a4157.pdf (20.09.2014)

- “Sharpeville And After Suppression And Liberation In Southern Africa” URL:
<http://kora.matrix.msu.edu/files/50/304/32-130-DA3-84-al.sff.document.acoa001002.pdf>
(20.09.2014)
- <http://www.globalsecurity.org/security/ops/98emb.htm> (20.09.2014)
- AFRICOM resmi internet sayfası, URL: www.africom.mil (20.09.2014)
URL: <http://www.state.gov/t/pm/ppa/piracy/c32661.htm> (20.09.2014)

Obama Doktrini'nin Arap Baharı Pratiği

Mehmet Ali GÖNGEN*

Özet

ABD'nin Arap Baharı karşısında sergilediği 'çekingen' tutum uluslararası platformlarda tartışma konusu olmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyadaki her gelişme karşısında aktif bir rol üslenen ABD, Arap Baharı karşısında izlediği aşırı ihtiyatlı tutum, kimi akademik çevrelerce "ABD'nin hegemonik gücünden ciddi aşınmalar olduğu" şeklinde değerlendirilirken, kimi akademik çevreler de ABD'nin düşük profilli bu tutumunu, Obama'nın dış politikada, "insani zorunluluklar dışında mümkün olduğunca askeri seçeneği öteleyen, zorunlu hallerde ise BM gibi çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayını gerekli gören yaklaşımına" bağlamaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı ABD'nin, Arap Baharı karşısında sergilediği düşük profilli politikasının nedenlerini irdelemektir. ABD'nin dış politika ekolleri kapsamında Obama doktrini ve Arap baharına yaklaşımı Mısır, Libya ve Suriye bağlamında incelenecek. Bu üç ülkenin incelenmesinin sebebi bir yandan hem bahsi geçen ülkelerin farklı potansiyellere sahip olması hem de içinde barındırdığı farklı dengeler, Arap Baharı'na prototip örnekler teşkil ettiğinin düşünülmesi, diğer yandan ABD'nin Arap Baharı'na yaklaşımını da özetlediğine inanılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Arap Baharı, ABD, Obama Doktrini, Mısır, Libya, Suriye

The Arab Spring Practice Of The Obama Doctrine

Abstract

The 'timid' approach the U.S. displayed in the face of the Arab Spring still continues to be a matter of debate at international platforms. The extremely cautious approach of the U.S., which played an active role in all worldwide developments since the Second World War in particular, was evaluated by some academic circles as "critical erosion in the hegemonic power of the U.S." . This low-profiled approach of the U.S. was on the other hand attributed by some other academic circles to Obama's foreign policy "approach that defers as much as

* Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Doktora Programı

possible a military choice in cases apart from humanitarian obligations, and considers necessary in compulsory cases a justificative approval of multinational organizations such as the UN". In this regard, the aim of this study is to address the causes of the low-profiled approach the U.S. displayed in the face of the Arab Spring. The study will therefore analysis of the Obama doctrine as part of the U.S. foreign policy trend, and its approach towards the Arab Spring within the context of Egypt, Libya and Syria. The reason for the particular review of these three countries is the various potential they have, the idea that they set prototype examples to the Arab Spring due to the various balances they bear, and that they summarize the U.S. approach towards the Arab Spring.

Key Words: *Middle East, Arab Spring, U.S., Obama Doctrine, Egypt, Libya, Syria*

Giriş

Bu çalışma, ABD'nin Arap Baharı karşısındaki tutumunu Obama doktrini etrafında okumayı hedeflemektedir. ABD'nin Arap Baharı politikası; tek taraflı askeri müdahale seçeneğini önceleyen, ABD'nin hegemonyasını sürdürme yolunda saldırgan davranan Bush'un aksine, mümkün olduğunca diplomatik yollarla ABD hegemonyasını sağlamak isteyen, mümkün olmayan durumlarda BM, NATO gibi çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayına ihtiyaç duyan Obama doktrini ile uyumlu olduğu ve büyük ölçüde de sonuç aldığı bu çalışmanın temel iddiasıdır.

"Terörle mücadele' konsepti çerçevesinde Bush döneminde Ortadoğu'da oldukça saldırgan bir politika izleyen ABD, Obama dönemi ile beraber, Arap Baharı sürecinde askeri müdahaleyi öteleyen, daha ihtiyatlı bir politika benimsediği gözlenmektedir. Obama doktrini de denen bu yaklaşım, bazı akademik çevrelerce Bush döneminin saldırgan politikaları sonucu dünyada ciddi imaj kaybına uğrayan ABD'nin, imaj düzeltme çabası olarak yorumlanmıştır. ABD'nin, Arap Baharı karşısındaki duruşunu anlamak için, Prototip örnek olarak seçtiğimiz Mısır, Libya, Tunus gibi ülkelerle ABD'nin politikasını incelemeye çalışacağız. Bu üç ülkenin seçilmesinin nedeni, özellikleri tek tek incelendiğinde hem sahip oldukları/olmadıkları enerji kaynakları, hem içinde barındırdıkları/barındırmadıkları mezhepsel/etnik farklılıkları hem de isyandan önce ABD ile olan sıcak/sıcak olmayan ilişkileri bakımından bir çok özü barındırmasıdır.

1. Obama Doktrini

Temmuz 2008 yılında ABD'de yapılan bir ankete göre Amerikan halkı "Amerika'nın dünyadaki duruşunu iyileştirmeyi" ABD'nin en önemli dış politika önceliği olarak görüyordu. Bu yönüyle Obama halkın duygularını iyi yakalamıştı¹⁶⁹; Obama seçim kampanyasında ABD'nin Irak işgalini eleştirmiş, Rusya, Çin ve İran dahil olmak üzere tüm ülkelerle ilişkilerin yeniden düzenlenmesi üzerinde durmuştu. Nitekim 20 Ocak'taki göreve başlama töreninde "Amerika her bir ülkenin dostudur.....ve bir kez daha başı çekmeye hazırız" demişti. Bush BM, DTÖ, Uluslararası ceza Mahkemesi gibi kurumların Amerika'nın egemenliğini kısıtladığını iddia ederken, halefi Obama bu örgütlerin ABD'yi daha güvenli kılacağına inanıyordu. Bu mesaj, göreve başlama töreninden üç hafta sonra, eski senatör ve Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı, Başkan Yardımcısı Joseph Biden tarafından doğrudan Avrupalı liderlerle paylaşılmıştı. Konuşmasında Başkan yardımcısı, "Uluslararası ittifakların ve örgütlerin Amerika'nın gücünü azaltmadığına inanıyoruz, onları kolektif güvenliğimizi, ekonomik çıkarlarımızı ve değerlerimizi geliştirmeye yardım ettiğine inanıyoruz. Bu yüzden katılacağız, dinleyeceğiz, danışacağız"¹⁷⁰.

ABD halkının kendisine olan desteğini barışçı yöntemleri savunmasına bağlayan Obama, dış politikada zor kullanmayı gerektirecek seçeneklerden özenle kaçınmaya çalışmıştır. "Dış politikada Obama doktrini olarak kullanılmaya başlayan Amerikan yaklaşımı, ABD'nin dünyanın farklı bölgelerindeki insan hakları ihlalleri karşısında duyarlı olmasını, ancak doğrudan askeri güç kullanımı konusunda ise aşırı ihtiyatlı olmasını içermektedir. Bush dönemindeki Neo-Con siyasi elitin tek yönlü askeri güç kullanma konusundaki aşırı istekliliğinin ABD'nin küresel imajına ve güvenilirliğine yönelik olumsuz sonuçlarına bir tepki olarak gelişmiştir"¹⁷¹. İlk seçim kampanyasında Guantanamo'daki kampı kapatacağını açıklayan, Irak'ta ABD askerlerini çekeceğini söyleyen, 2009'da ABD Başkanı olarak gittiği Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Ortadoğu'da Müslüman dünyaya 'yeni bir başlangıç' vaat eden Obama'nın bu söylemlerini bu çerçevede okumak mümkündür. Obama sözü geçen konuşmasında "Hiç bir yönetim sistemi bir ülke tarafından başka herhangi

¹⁶⁹ Steven W. Hook, John Spaniner, Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze, İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 359.

¹⁷⁰ Steven W. Hook, John Spaniner, Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze, İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 330.

¹⁷¹ Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişkiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,11.

birisine zorla kabul ettirilemez veya ettirilmemeli.....Barışçıl bir seçimin sonucunu çıkartmayı varsaymadığımız gibi, Amerika herkes için en iyisini bildiğini varsaymıyor. Ama tüm insanların bazı şeyler için arzu duyduğuna yönelik kararlı bir inancım var: ne düşündüğünü açıkça söyleyebilme ve nasıl yönetileceğine dair söz sahibi olma; hukukun üstünlüğü ve adaletin eşit yönetimine güven; şeffaf ve halktan çalmayan bir yönetim, seçtiğin gibi yaşama özgürlüğü. Bunlar sadece Amerikan fikirleri değil; bunlar insan hakları. Ve işte bu yüzden bunları her yerde savunacağız"¹⁷². Konuşma incelendiğinde bir yandan ABD'nin müdahaleci olmayacağı ama diğer taraftan insan haklarını savunacağı sonucuna varabiliriz. Kuşkusuz en önemli mesajı şu cümlesinde gizli: "Amerika herkes için en iyisini bildiğini varsaymıyor". Bu cümle Bush döneminin kötü izlerini silmeyi hedefleyen söz olarak değerlendirilmelidir.

Ancak yine de yukarıda özetleyemeye çalıştığımız Obama doktrinin de öne çıkan 'insan hakları konusunda duyarlı olmak' ve " doğrudan askeri güç kullanımı konusunda aşırı ihtiyatlı olmak" saptamasında, çıkarlarla idealler çatıştığında Obama'nın ABD çıkarlarını tercih etmekte tereddüt etmediğini belirtmek gerekir. Bu yönüyle Arap Baharı güzel bir örnektir. Mısır'daki ayaklamada bir süre tereddüt yaşayan Obama yönetimi halkın kararlılığı karşısında yıllardır Amerika'ya dostça politikalar izlemiş Mübarek'in gitmesi yönünde tavır alırken, Bahreyn konusunda Suudi Arabistan'ın Bahreyn yönetimini desteklemek üzere asker göndermesi karşısında sessiz kalmıştır¹⁷³. Burada Bahreyn'in özel konumuna değinmek yerinde olacaktır: Bahreyn tarihsel olarak İran'ın üzerinde hak iddia ettiği bir ülkedir. 1970'lere kadar İran Bahreyn'i bir eyaleti olarak görüyordu. Ülke nüfusunun %70'i Şii olmasına karşılık Sünni bir hanedan iktidardadır. Diğer yandan Suudi Arabistan'ın sınır komşusu olması sebebiyle ülke İran ve Suudi Arabistan arasında hem mezhepsel hem de siyasi olarak çekişme alanı durumundadır. Daha da önemlisi ülkede ABD'nin askeri üssü vardır¹⁷⁴. Mısır konusunda isyancıları destekleyerek Suudi Arabistan'ı hayal kırıklığına uğratan ABD, Suudi Arabistan'ın, Bahreyn'e asker göndermesine sessiz kalarak hem isyan sonrası oluşabilecek İran etkisindeki bir yönetime müsaade etmemiş oldu hem de bölgedeki önemli müttefiki olan Suudi Arabistan'dan yana tavır almış oldu. Ulusal çıkarlar ve idealler arasındaki çelişkide çıkarların tercih edilmesi 'insan hakları konusunda duyarlılığı' ciddi

¹⁷² Steven W. Hook, John Spaniner, Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze, İstanbul, İnkılap Yayınevi, s, 351.

¹⁷³ Erol A. Cebeci ve Diğerleri, Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası, SETA Analiz, Sayı:54, Ekim 2012, s, 6-7.

¹⁷⁴ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kallner, Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.,62-63.

biçimde anlamsızlaştırırken 'askeri müdahale konusunda aşırı tedbir belki de Obama yönetimi ile ilgili üzerinde en çok durulması gereken konu olarak kalıyor. Son on yılda Irak işgalinin merkeze oturduğu ABD'nin Ortadoğu politikasının siyasi ve maddi maliyetinin çok yüksek olduğu kanısında olan Obama yönetimi gerek Ortadoğu gerekse Çin ve Rusya ile ilişkilerde Bush döneminin tek başına hareket eden tavrından uzaklaşmaya çalışarak müttefikleriyle daha fazla işbirliği içinde hareket eden bir politika benimsediği söylenebilir. Irak işgalinde 5000 Amerikan askerinin hayatını kaybetmesi, 1 trilyon dolar üzerindeki savaş faturası ve prestij kaybı, Obama yönetiminin bu politikalarında belirleyici olmuştur¹⁷⁵.

Birol Akgün'ün özetlediği gibi, "Obama, kendisini ne Jefferson gibi “özgürlüğün imparatoru”, ne de Bush gibi “demokrasinin silahlı mücahidi” gibi davranmak zorunda hissetmektedir. Sözde özgürleştirici bir misyonun Vietnam'dan Irak'a kadar pek çok örnekte Amerika'ya olan maliyetini iyi bilen Obama, dış politikada yeni felaketlerle karşılaşmamak için ABD'nin kendi dar çıkarları temelinde değil, ancak ve ancak diğer ülkelerle birlikte hareket ederek sonuç alabileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda da askeri güç kullanmak için BM gibi çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayını gerekli görmektedir"¹⁷⁶. Obama'nın inandığı bu ekolün teorisyenlerinden Joseph Nye'nin ifadesi ile, ABD, Dünyanın efendisi/jandarması değil dünyanın lideridir¹⁷⁷.

2. ABD'nin Arap Baharı Karşısındaki Tutumu

2.1. Mısır

Arap Baharı öncesi Mısır ile ABD ilişkilerine bakıldığında, 1967 yılında Mısır'ın İsrail'e karşı kaybettiği savaş kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü bu tarihten önce Camal Abdül Nasır yönetimindeki Mısır, Arap dünyasının liderliğine soyunmuş, bu çerçevede 1958-1961 arası kısa dönemli Suriye ile birleşme yoluna gitmiş¹⁷⁸, Arap milliyetçiliği söylemleri ile anti Amerikan ve İsrail yönünde politikalar benimsemiş ve Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği cephesinde yer almıştı. Ancak 1967-1973 savaşlarından sonra Cemal Abdül Nasır'ın yerine Mısır Cumhurbaşkanı görevine gelen Enver Sedat'ın İsrail ile ABD gözetiminde Camp David sürecini başlatması ve bunun sonucu olarak İsrail'i resmen

¹⁷⁵ Erol A. Cebeci ve Diğerleri, Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası, SETA Analiz, Sayı:54, Ekim 2012, s. 4.

¹⁷⁶ Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,12.

¹⁷⁷ Deniz Ülke Arıboğan, Büyük Resmi Görmek, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 62.

¹⁷⁸ Mehmet Özkan, Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları, SETA, Mart 2014, Sayı:88, s,9.

tanınması sonrasında Sovyetler Birliği ile olan yakınlığına son vererek ABD bloğuna geçti. Bu gelişme Arap Dünyasında büyük tepkilere sebep olmuş, Mısır Arap Birliğinden ihraç edilmiş ancak diğer taraftan Camp David ile birlikte Mısır, ABD'den yılda 1,5 milyar dolar askeri yardım paketi almıştır. Böylece Sovyetler Birliği bloğundan ABD bloğuna dönüş yapan Mısır, Hüsnü Mübarek döneminde de bu tavrını korumuş, bunun sonucu olarak belirtilen yardımlar her yıl düzenli olarak sürmüştür¹⁷⁹.

1970'li yılların ortalarında başkan olan Enver Sedat'ın İsrail ziyareti ve ardından 1979'da İsrail ile imzalanan barış anlaşmasından Arap Baharına kadar geçen süreçte Mısır, ABD'nin Ortadoğu politikasına uygun davranan önemli bir müttefiktir. Bu sebeple Mısır'da isyan başladığında ABD, Özellikle İsrail ve Suudi Arabistan'ın Hüsnü Mübarek lehine söylemlerde bulunması ile beraber bir müddet tereddüt yaşadı¹⁸⁰. Ancak durumun iyice kontrolden çıktığını gören ABD, "kazanacak tarafta" olmayı seçti. ABD, ayaklanmanın yörüngesinden çıkıp sadece Mısır'daki düzeni değil, İsrail ile olan ilişkileri de etkileyeceği kaygısı taşırken, orduyu devreye sokarak ya da ordunun bu inisiyatifi almasını destekleyerek, Hüsnü Mübarek'in yönetimden ayrılmasını hızlandırdı¹⁸¹. Mübarek sonrası seçimle yönetime gelen Müslüman Kardeşler destekli Mursi için, Kasım 2012'de İsrail'in Filistin'e saldırması sonun başlangıcı olmuştur. Filistin'e saldırı karşısında Mursi'nin iki seçeneği vardı; ya birçok Arap ülkesi gibi sessiz kalacaktı ya da bu saldırı karşısında sesini yükseltecekti. Devrimin sesleri hala sokaklarda yankılanırken, istese de, sessiz kalamazdı. Nitekim HAMAS ve EL-Fetih arasında arabuluculuk rolünden, Arap ülkelerinin Filistin'e yardım etmesine kadar birçok konuda aktif rol alan Mursi'nin askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırılması ABD dış işleri başkanı John Kerry tarafından, "Mısır'da ülkenin kaos ve şiddete doğru gitmesinden endişelenen milyonlarca insan ordudan müdahale etmesini istedi"¹⁸² şeklinde yorumlandı.

2.2. Libya

Libya, Avrupa'ya yakın olması, Avrupa ile Afrika arasında bir geçiş noktasında bulunması dolayısıyla stratejik öneme sahip bir ülkedir. Aynı zamanda Libya petrol zengini bir ülke olması da önemini arttırmaktadır. OPEC 2013 verilerine göre Libya dünya

¹⁷⁹ Mete Çubukçu, Yıkılın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.192.

¹⁸⁰ Kılıç Buğra Kanat, Amerikan Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani, 10 Temmuz 2013, <http://setav.org/tr/abd-dis-politikasinin-bir-darbeyle-imtihani/yorum/6900> erişim Tarihi, 30 Nisan 2014.

¹⁸¹ Mete Çubukçu, a.g.e., s, 192.

¹⁸² BBC Türkçe, Kerry: Mısır Ordusu Demokrasiyi geri getirdi. 2 Ağustos 2013 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/08/130802_kerry_misir.shtml, Erişim Tarihi, 15 Nisan 2014.

kanıtlanmış ham petrol rezervleri sıralamasında sekizinci, doğalgaz rezervleri sıralamasında ise yirmi birinci sıradadır.¹⁸³ Batı ve özellikle de ABD karşıtı söylemleri dikkat çeken kırk yıllık Muammer Kaddafi iktidarı, Libya'yı Arap Baharı'ndan önce uluslararası siyasette önemli kılan başka bir olguydu.

Arap Baharı'nın başlangıç noktası olan Tunus ve sonrasında Mısır ile kıyaslandığında Libya'da isyan çok daha çatışmalı geçti. 40 yıldır iktidarda olan Kaddafi'ye karşı 17 Şubat'ta isyancılar tarafından ilan edilen 'öfke günü' sonrası gösteriler yoğunlaşmış ve bütün ülkeye yayılmıştı¹⁸⁴. Ülkenin denetimini hızla kaybeden Kaddafi, sivilleri yönelik saldırılarını yoğunlaştırmca 24 Mart'ta NATO, ülke üzerinde uçuşa yasak bölge uygulayarak ve Kaddafi'nin askeri üsslerine, tank sıralarına ve diğer askeri varlığına büyük ölçekli hava saldırıları yürüterek duruma müdahale etti. Obama yönetimi Libya konusunda geniş çaplı ve direkt bir askeri müdahaleden ziyade hava ve açık deniz askeri operasyonlarını diğer NATO ülkeleri ile paylaşmış, Libya'daki kara savaşını isyancılara bırakmıştı. Obama bu durumu 'yük sadece ABD'de olmamalı" sözleriyle özetlemişti¹⁸⁵. ABD doğrudan doğruya Libya'nın iç işlerine müdahale etmemeye özen göstermiş, isyanın iç savaşa dönüşmesi ile beraber ülkedeki sivillerin durumu üzerinden BM ve NATO gibi çok uluslu örgütleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Nitekim Libya konusunda Obama BM Güvenlik Konseyi kararı çıkmadan ABD askerlerine silah kullanma yetkisi vermemiştir. Obama'nın 28 Mart 2011 tarihli konuşması ABD'nin Libya müdahalesi ile ilgili tutumunu açıkladığı gibi Obama'nın ABD'ye küresel çapta biçtiği misyonu da özetlemektedir; " *Elbette ki Amerika baskı olan her yere kendi ordusunu gönderemez. Biz müdahalenin risklerini ve maliyetini göz önüne alarak, her zaman harekete geçmenin gerekliliği hususunda önce kendi çıkarlarımızı düşünmeliyiz. Ancak bu, doğru olanı yapmayı sonsuza kadar engelleyecek bir argümana dönüşmemelidir.... Ülkemizin bu kadar çok acil sorunu varken, ABD'nin dünyanın polis gücü olarak hareket etmesi beklenmemelidir... Baskıcı rejimlere karşı harekete geçme yükümlülüğü yalnızca Amerika'nın olmamalıdır... Biz Libya'da sivil halk dehşet derecesinde bir şiddete maruz kaldığı için harekete geçtik*¹⁸⁶. "

¹⁸³ http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2013.pdf , erişim tarihi 2 Nisan 2014.

¹⁸⁴ Çubukçu, Yıkılın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012 , s,116.

¹⁸⁵ Steven W. Hook, John Spaniner, Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze, İstanbul, İnkılap Yayınevi, s, 357.

¹⁸⁶ Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,11-12.

Libya'ya Müdahale konusunda ABD geniş bir ittifak sağlamıştı. Koalisyona İngiltere, Fransa, Kanada, Danimarka Norveç, İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye gibi ülkelerin yanı sıra Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Arap ülkelerini de katmıştır¹⁸⁷. 20 Ekim günü isyancılar tarafından memleketi Sirt'te bir kanalizasyon çukurunda yakalanan Kaddafi'nin katledilmesi ile isyan nihayete ermiştir. Mısır'da 'sadık müttefiki' Mübarek'e karşı önceleri ılımlı bir tutum sergileyen daha sonra halkın kararlılığı ile beraber 'kazanacak tarafta' olmayı seçen ABD, isyan sonrası yönetime gelen İslami tandaslı Müslüman kardeşlerin askeri darbe sonrası yönetimden uzaklaşmasına ses çıkarmamış, petrol zengini Libya'da ise ABD aleyhine politikalar üreten Kaddafi'ye karşı BM ve NATO'yu harekete geçirerek, hatta liderliği Fransa'ya bırakarak sonuç almıştır.

2.3. Suriye

ABD'nin Suriye ile ilgili genel politikalarına baktığımız zaman soğuk savaş döneminden beri olumlu şeylerden bahsetmeye imkan yoktur. Soğuk savaş döneminde SSCB bloğunda yer alan Suriye'nin İran ile olan yakın ilişkileri, İsrail'e karşı mücadele eden HAMAS, Hizbullah gibi örgütlere destek vermesi sonucu ABD tarafından 'şer eksenli', 'haydut ülke' gibi tanımlamalara maruz kalmıştır. Bu sebeplerden dolayı Suriye, ABD açısından uluslararası sistemin dışında olan bir ülkedir. Ayrıca, Suriye'nin Rusya ile iyi ekonomik ilişkilere sahip olduğunu ve Rusya'nın en büyük askeri üslerinden birinin bu ülkede olduğunu not etmek gerekir. Suriye'ye içeriden bakıldığında da içinde bir çok dengeyi barındırdığı söylenebilir. Suriye'de nüfusun % 10'unu oluşturan Aleviler iktidarı elinde bulundurmaktadır. Suriye'de %10-15 arasında bir Kürt nüfus vardır ve ayaklanma başlayıncaya kadar temel haklardan yoksundular; Bir çoğu vatandaş sayılmadığından dolayı kimlikleri yoktu. Bu sebepten dolayı mülk edinemiyorlar, resmi olarak evlenemiyorlar, çocuklarını okula gönderemiyorlardı.

2011'de Dera'da başlayan ayaklanmalar karşısında ise ABD gelişmeleri yakından izlemiş ve Esad yönetimine şiddet kullanmamasını, muhaliflerle siyasi diyalog başlatmasını önermiştir. Olayların tırmanması üzerine ABD konuyu bir yandan BM gündemine taşırken, diğer yandan Türkiye ve Arap Birliği ülkeleriyle yakın temasa geçmiştir. Yeni ABD dış politikasına uygun olarak, Obama yönetimi herkesin beklentisinin aksine Suriye konusunda bölgesel inisiyatifler geliştirilmesini ve diplomatik çabalara öncelik verilmesini

¹⁸⁷ Cenap Çakmak, Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası, İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Editör: Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, s.90.

desteklemiştir¹⁸⁸. Bu çerçevede ancak 2011 Ağustos ayında Başkan Obama artık Esad yönetiminin gitmesi gerektiğini açıklamıştır. 6 Şubat 2012 tarihi itibarıyla da diplomatlarını geri çekmiştir. Bundan sonraki süreçte "Esad gitmeli" şeklinde bir politika izleyen ABD yönetimi bu doğrultuda BM gündemini getirdiği Suriye'ye müdahale ile ilgili her zaman Rusya ve Çin'in vetosuyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine ABD yönetimi Türkiye, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkeler ile Arap Ligi, İslam Konferansı Örgütü gibi çok uluslu örgütleri devreye sokarak sonuç almaya çalıştı. Diğer taraftan Suriye'de iç savaş uzadıkça hem Suriye'deki iç dengeler hem de bölgesel dengeler yüzünden savaş, tam bir mezhepsel eksene oturdu. Bölgesel bloklaşma: Bir taraftan Esad rejimi, İran ve Hizbullah diğer taraftan Suudi Arabistan, Türkiye, Katar şeklinde oldu. Mezhepsel bloklaşma en çok Esad rejimine yaradı. Çünkü böylelikle Esad, Sünni tehdidine karşılık her zaman yanında yer alacak bir Alevi ve Hıristiyan azınlığın desteğini çok güçlü bir şekilde sağlayabilmiştir. Bu durum aynı zamanda muhaliflerin birleşmesi önünde önemli bir engeldir. Bu da sorunu kendi içinde daha çıkılmaz hale getirmiştir. Mezhepsel olarak bölünen Suriye muhalefeti diğer yandan etnik olarak da bütünleşemedi. PYD öncülüğünde örgütlenen Kürt muhalefeti hiçbir tarafta yer almayacağını kendi bölgelerine saldırı olmadıkça kimseyle savaşmayacaklarını ilan ederek Kürt yoğunluklu bölgelerde yönetimi ele geçirdi.

ABD Başkanı Obama'nın 6 Mart 2012 tarihli basın toplantısında Suriye'ye askeri müdahale hakkında söyledikleri bu çıkmaza işaret etmektedir. Durumun Libya'dakinden çok farklı olduğunu ve bu sebeple ABD'nin tek taraflı askeri harekât düzenlemesini yanlış bulduğunu vurgulayan Obama, "Libya konusunda biz uluslararası toplumu harekete geçirdik, BM Güvenlik Konseyi'nin onayını aldık, bölgedeki Arap ülkelerinin tam desteğini sağladık ve askeri hareketin kısa zamanda sonuç getireceğine emin olduktan sonra harekete geçtik. Suriye'de ise durum çok daha karmaşıktır¹⁸⁹" dedi. "Çok daha karmaşıktır" belirlenmesi kuşkusuz hem BM'de sağlanamayan ittifaka hem de Suriye'deki mezhep ve etnik temelli bölünmüşlüğe işaret etmektedir. Çünkü mezhepsel bir eksene oturan problem yüzünden hem içte muhalefet arasında bir birlik sağlanamamakta hem de dış müdahalenin diğer Şii nüfusa sahip Lübnan, Yemen, Bahreyn ve Kuveyt gibi ülkelerde ne gibi sonuçlar doğuracağı ve giderek bunun bütün bir İslam coğrafyasında ne gibi kaoslara sebep olacağı

¹⁸⁸ Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,13.

¹⁸⁹ Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,14.

öngörülemezdir¹⁹⁰. Nitekim bugün Irak ve Yemen'de yaşananlar izlendiğinde bu kaygının yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. İki ülkede de mezhep savaşları yaşanmaktadır.

Bu arada özellikle 2012 baharında cihadist örgütlerin Suriye'de iç savaşa aktif olarak dahil olması ABD'nin Suriye iç savaşına daha tereddütlü yaklaşmasına sebep olmuştur. İŞİD, El-Nusra gibi cihadist örgütlerin iktidarı ele geçirmesinden çekinen ABD yönetimi Esad-cihadist örgütler ikileminde kalmıştır. İŞİD ve El-Nusra gibi örgütlerin başlarda ÖSO tarafında görünmesi, ABD'nin ÖSO ve Suriye Ulusal Konseyi'ne de şüpheli yaklaşmasına sebep oldu. ABD eski dış işleri bakanı Hilery Clinton'un 1 Kasım 2012'de Hırvatistan'da ' Suriye Ulusal Konseyi bütün muhalefet temsil etmiyor¹⁹¹' sözlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. Cihadist örgütlerin savaşa katılımı ile beraber bir taraftan bölgede mezhepsel gerilim artarken, diğer taraftan başlarda Esad rejimine karşı mücadele ettikleri düşünülen bu örgütler bazen kendi aralarında bazen özgür Suriye Ordusu ile bazen Kürt muhalefeti olan PYD ile savaştıkları görüldü. Savaş Suriye'yi aşarak Irak'a sıçradı. Özellikle İŞİD, Şiiilerin iktidarda olduğu Maliki hükümetine karşı savaşarak Irak'ın bazı bölgelerini ele geçirdi.

Bu süreçte ABD yönetimi BM ve Arap Ligi gibi çok uluslu örgütleri devreye sokarak geri planda durmayı tercih etti. Bu çerçevede BM ve Arap Ligi BM eski genel sekreteri Kofi Annan'ı taraflar arasında arabuluculuk yapmak üzere görevlendirdi. Uluslararası diplomasiin çözüme yönelik çabaları bağlamında, ABD 30 Haziran 2012'de Cenevre'de ve Ocak 2014 Monrtö'de yapılan ve Cenevre-1 ve Cenevre -2 diye anılan girişimlere destek verdiyse de bu çabalardan bir sonuç çıkmadı.

Rusya ve Çin'in Suriye'ye yönelik silah ambargosu dahil her yaptırımını veto etmesi, mezhepsel çatışma ve bu çatışmanın bütün Ortadoğu'ya yayılma riski, etnik bölünme, cihadist örgütlerin kaos ortamından yararlanarak güçlenmeleri ve hem Suriye'de yönetimi ele geçirme hem de Irak gibi komşu ülkelerde tehdit oluşturmaları ABD'yi Suriye meselesinde daha dikkatli adım atmak zorunda bırakmıştır. Nihayet Selefi Cihadist İŞİD örgütünün 11 Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesi ile Irak'ı teslim alan mezhepçi savaş karşısında da ABD'nin tutumu değişmedi. Başlarda gelişmeleri takip etmekle yetinen ABD yönetimi, tehdidin Kürdistan Bölgesel Yönetimine yönelmesi karşısında, önce İŞİD'e karşı hava saldırısında bulunmuş, sonra uluslararası ittifak girişimlerine hız vermiştir. ABD, Irak ve Suriye'de İŞİD'e karşı olası müdahale senaryolarına başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Katar, Suudi Arabistan,

¹⁹⁰ Mete Çubukçu, Yıkılın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012 , s,200.

¹⁹¹ <http://www.usasabah.com/Guncel/2012/11/1/suriye-ulusal-konseyini-sildi>, erişim tarihi, 13 Mayıs 2013.

Mısır, Türkiye gibi Sunni bölgesel güçleri de dahil etmeye çalışmıştır. Başkan Obama 20 Eylül 2014'te Suriye ve Irak'a müdahale ile ilgili sarf ettiği sözler Libya müdahalesi sırasında yaptığı değerlendirmenin kopyası gibiydi; "Ağustos ayından bu yana Amerikan pilotları, Irak'ta bu teröristlere karşı 170'i aşkın hava saldırısı gerçekleştirdi. Şimdi bu hava saldırılarında Fransa da bize katıldı. Bu teröristlere karşı, Irak ya da Suriye'de harekete geçmek için tereddüt etmeyeceğiz" ifadelerini kullandı. Bunun tek başına ABD'nin savaşı olmadığını altını çizen Obama, Amerikan askerlerini Irak yada Suriye topraklarına savaşa yollamayacağını bir kez daha vurguladı. Obama, "Sahadaki ortaklarımıza, kendi ülkelerinin geleceğini güvence altına almaları için, kendi yeteneklerimizi kullanarak yardımcı olmak daha etkili olacaktır. Hava gücü kullanacağız, ortaklarımıza ekipman ve eğitim desteği sağlayacağız. Tavsiyelerde bulunup yardımcı olacağız. Bu mücadelede geniş bir uluslararası koalisyonu liderlik edeceğiz. Bu ABD'nin IŞİD ile mücadelesi değil, bu bölge insanların, dünyanın IŞİD ile mücadelesi¹⁹²" dedi.

Sonuç

Dünyada düzeni koruma/sağlama adına Irak ve Afganistan'ı işgal eden, Irak'ta ve Guantanamo'da askerlerinin yaptığı işkence görüntüleri ile sadece Ortadoğu'da değil bütün dünyada büyük bir imaj kaybına uğrayan ABD, Obama ile beraber imaj düzetme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede ABD'nin Arap Baharı'na karşı izlediği politika incelendiğinde mümkün olduğunca askeri seçenekten uzak durduğunu, fakat çıkarları doğrultusunda sonuç aldığını söylemek mümkündür. Afrika ve Avrupa arasında önemli bir stratejik noktada bulunan, isyandan önce "haydut devlet" olarak tanımladığı petrol zengini Libya'da, BM ve NATO' üzerinden sonuç almasına bilen ABD, Mısır örneğinde olduğu gibi Ortadoğu'da kendi çıkarlarını tehdit altında gördüğünde Mısır'ın iç dengelerinden faydalanarak İslami tandaslı bir iktidarın uzun soluklu olmasını engellemiştir. İsyandan önce "şer ekseninde" sınıflandırdığı Suriye'de ise, gerek mezhepsel iç ve bölgesel dengeleri gerekse cihadist örgütlerin iktidara gelme olasılıklarına karşı ikilemde kalan ABD yönetiminin, zaman zaman geliştirdiği kısa dönemli politikalar çelişkili görünse de aslında temel olarak Obama Doktrini olarak özetlediğimiz "askeri güç kullanımı konusunda aşırı ihtiyatlı olan, askeri güç kullanmak için çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayını gerekli gören", ABD'nin küresel imajını düzeltmeye dönük, yeni Amerikan yaklaşımı ile uyumlu görünmektedir.

¹⁹² Radikal, Obama: Dünya ABD'ye, ABD askerlerine güveniyor, 20 Eylül,2014, http://www.radikal.com.tr/dunya/obama_dunya_abdye_abd_askerlerine_guveniyor-1213936, Erişim Tarihi, 21 Eylül, 2014.

Kaynakça

Akgün, Birol, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012.

Arıboğan, Deniz Ülke, Büyük Resmi Görmek, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.

Kanat, Kılıç Buğra, Amerikan Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani, 10 Temmuz 2013, <http://setav.org/tr/abd-dis-politikasinin-bir-darbeyle-imtihani/yorum/6900> erişim Tarihi, 30 Nisan 2014.

Cebeci, Erol A. ve Diğerleri, Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası, SETA Analiz, Sayı:54, Ekim 2012.

Çakmak Cenap Çakmak, Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası, İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Editör: Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Çubukçu Mete, Yıkılsın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Djalılı Mohammad-Reza ve Kallner Thierry, Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Hook Steven W. ve Spaniner John, Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2013.

Özkan Mehmet, Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları, SETA, sayı:88, Mart 2014

Türkiye Toplumunun İki Asırlık Bunalımı: 21. Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politika Tercihlerinin Kökenleri

Tolga ÖZTÜRK

Özet

Bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden günümüz Türkiye'sine kadar olan Batılılaşma sürecini incelemektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de yaşanan jakoben hareketler ele alınmıştır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra Dünya siyasetinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Türkiye de bu değişimlerden etkilenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de bu değişimin nasıl yaşandığı incelenmiştir. 21. yüzyılda hala devam etmekte olan Türkiye'deki toplumsal bunalım kendisini dış politika tercihlerinde de göstermektedir. Türkiye'nin dış politika tercihleri, batılılaşma sürecinde yaşadığı toplumsal bunalımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Batılılaşma, Türk Dış Politikası, Türkiye Toplumunu, Jakobenzizm*

Abstract

This study examines the process of westernization from the late Ottoman period up to the present day of Turkey. In this context, the Jacobin movement in Turkey is discussed. After the Cold War era, there have been significant changes in world politics. Turkey is also affected from these process. In this regard, this transformation in Turkey was analyzed. In the 21st century, ongoing social depression in Turkey also shows itself in foreign policy preferences. Turkey's foreign policy preferences are evaluated in the context of social depression in the process of westernization.

Key Words: *Westernization, Turkish Foreign Policy, Turkish Society, Jacobinism*

Giriş

Türkiye toplumunun iki asrı aşan siyasal bölünmüşlüğünün kaynağında yatan nedenler derin bir tarihi arka plana dayanmaktadır. Bu tarihi arka plandan kaynaklanan toplumsal bölünmüşlük ülkenin siyasal tercihlerine ve buna bağlı olarak dış politikasındaki tercihlerine ciddi biçimde yansımıştır.

Bir Balkan İmparatorluğu olan Osmanlılar, bilhassa Sultan 2. Mehmed döneminde, İstanbul fethinden sonra -Sultan 1. Selim döneminde İslam topraklarının tek çatı altında

toplandığı dönem haricinde- sürekli Batı toplumu ile ilişki içerisinde olmuştur. Batı* ile ilişkilerin büyük çoğunluğunu savaşlar oluşturuyor olsa da bu Türkiye toplumu ile Batılılar arasında sürekli bir bilgi alışverişi ve karşılıklı etkileşimi doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu gibi Doğu'nun büyük, çok kültürlü ve merkezi imparatorlukları Orta Çağ'dan 20.yüzyılın başlarına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Fakat söz konusu Eski Dünya'nın merkezi imparatorluklarının yerini, reformlarını başarıyla uygulayan ve sanayi devrimini gerçekleştiren Batılı ulus devletler almıştır. Batının yükselişiyle birlikte tüm dünyaya hâkim olmaya başlamasıyla merkezi imparatorluklar ve toplumlar hızlı bir şekilde Batının etkisi altına girmeye başlamıştır. Sanayi devrimi ile birlikte gelen siyasal yapılanmalar tüm dünyanın siyasal konjonktürünü kökünden değiştirmiştir.

Batı ile komşu olan Osmanlılarda ise değişim diğer İslam toplumlarına oranla daha farklı bir çerçevede ilerlemiştir. Daha önce Batı tarafından örnek alınan Osmanlı, sonraki çağlarda Batıyı örnek alır hale gelmiştir. Bu değişim hem devlet nezdinde, hem de toplumsal düzeyde travmalara yol açmıştır. Osmanlı Türkiye'sinden günümüze dek Batıyı takip etme ve anlamlandırma çabaları toplumsal sarsıntılara yol açarken, siyasi alanlarda da doğal olarak bunalımlara neden olmuştur.

Türkiye toplumunun, sanayi devrimini gerçekleştiremeyip seyretmekle yetinen Merkezi İmparatorluğunu ağır ağır kaybetmesinden kaynaklanan bunalımı, günümüzde hala atlatılamamıştır. Türkiye toplumunun iki asırlık bu bunalımı, toplumun bir kesiminin Batılılaşma adına kendi içine yabancılaşmasını doğurmuş, diğer bir kesimin ise tepkisellikten kurtulamayarak modernleşmenin önünde engel görülmesine neden olmuştur. Bu ikilem, ülkenin iç siyasetinde şiddetli bir seyir halini alırken doğal bir biçimde dış politika tercihlerinde de kendisini göstermiştir.

Orta Çağ'dan Günümüze Batı, Batılılaşma ve Türkiye Toplumunun Bunalımı

Batı Avrupa'nın kültürel dünyasının temel taşı olan Hıristiyanlık, kıtanın dünya üzerindeki rolünü de ağırlıklı olarak belirlemiştir. Roma merkezli Katolik mezhebinin felsefesi temelde mistisizmin önemli yer tuttuğu ve dünya işleriyle temelde fazla ilgili olmayan bir boyutta olmuştur. Bu felsefe tek merkezde yönetmeye çalıştığı kıta Avrupa'sının içerisinde barındırdığı potansiyeli dışarıya da yansıtmaya engel teşkil etmiştir. Söz konusu bu kültürel yapı bünyesinde feodal bir yapıyı da barındırmıştır. Günümüzün aksine, özellikle orta

* Çalışmada Batı kelimesi ile 15.yüzyıldan günümüze dek Batı ve Orta Avrupalı devletler kastedilmektedir.

çağ süresince, Batı dünyasına derin bir devletsizlik geleneği hâkim olmuştur. Söz konusu feodal yapı ve dinin merkezde konumlandırıldığı bir dünyada Avrupalılar, reformlarla içerisinde buldukları yoksulluk kısır döngüsünü kırmayı başarmışlardır. Bu kısır döngüyü kırmaya başladıkları temel nokta ise bu dünya işlerinden el çektirmeye dayalı Katolik mezhebine bir başkaldırı olan Protestan mezhebinin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Alman prensliklerinde ortaya çıkan Lutheryanizm¹⁹³ ve Fransa'da ortaya çıkan Kalvinizm gibi toplumun iktisadi hayatını temelden etkileyecek kültürel devrimler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen zihinsel dönüşümle birlikte devlet yapısı Roma kilisesinden uzaklaştıkça devlet yapısını kuvvetlendirmiştir. Tanrının krallıkları artık yerini yeryüzü krallıklarına bırakmaya başlamış, feodalite ve feodal toplum yerini tüccar sınıfına terk etmeye başlamıştır. Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu siyasal ekonomik ve toplumsal dönüşümler, Batı Avrupa'yı kaçınılmaz biçimde küçük fakat merkezi kuvvetli ve rekabete açık devletlerle dolu bir coğrafyaya evirmiştir. Doğunun devlet geleneği olan merkezi imparatorluklarının aksine daha az renkli ve küçük olan bu siyasal yapılanmalar dünyanın kaderini sonraki yüzyıllar boyunca şekillendirmişlerdir.¹⁹⁴

Rekabete dayalı bir düzenin içerisine giren Avrupalı devletler öncelikle birbirleri ile şiddetli bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu mücadelelerde uzun yıllar süren savaşların sonunda günümüzde dahi uluslararası sistemin temel taşı olarak kabul gören Vestfalya antlaşması ile önemli bir noktaya varılmıştır. Söz konusu antlaşma ile ulus devletlerin temeli atılmış ve kıtanın içerisinde gerçekleşen rekabet daha ziyade dışarıya doğru olmuştur. Avrupalı devletler feodalitenin ardından oluşturdukları tüccar sınıfla birlikte yeni bir sermaye sınıfı oluşmuş, bunun ardından devlet düzenli ordular da kurmuştur. Bu modern, düzenli ordularla başta Amerika kıtası olmak üzere yeni sömürgelerle kıtaya yoğun bir zenginlik aktarmaya başlamıştır.¹⁹⁵

Batının zihinsel devrimi ve ardından gelen ekonomik ve siyasal devrimleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu önce uzun bir Batıyı izleme ve duraklama dönemine girmiştir. Esasında Osmanlı İmparatorluğunun Batıya ayak uyduramama dönemi olarak da adlandırılabilir bu dönem, 19.yüzyılın başlarına dek sahip olunan zenginliğin ve değer birikimlerinin eridiği dönem olarak da adlandırılabilir.

¹⁹³ Joseph Francis Kelly, *The Ecumenical Councils of the Catholic Church: A History*, St. Joseph, Liturgical Yayınları, 2009, s. 60-65.

¹⁹⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.72-75.

¹⁹⁵ A.g.e., s.98.

Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında yürürlüğe girmesinin işlev açısından Osmanlı Türkiye'sine kazandırdığı en önemli şeyin reforma isteklilik, ilerlemeci bir iradenin yalnızca bir beyanı olarak görülebilir. Zira Tanzimat Fermanı'nda gerçekleştirilmesi planlanan reformlar genel itibariyle yüzeysel kalmış, Batının üst yönetim yapısını taklit etmekten öteye geçememiştir. Osmanlı Devletinin tüm vatandaşlarının açık bir şekilde yargılanacağını beyan edilmesi ile Batı tarzı hukuk devleti yaratılmak istenmiştir. Erkeklerle 4 yıl askerlik hizmetinin zorunlu hale getirilmesi ile modern orduyu kuran Batı yine taklit edilmek istenmiştir. Bunların yanında herkesin mal güvenliğinin güvence altına alınmasıyla birlikte özel mülkiyet de güvence altına alınmak istenmiştir. Bu madde ile Protestan ahlakın hâkim olduğu dünyanın ve onun yarattığı ekonomik sistemin, artık doğunun merkezi imparatorluklarında doğru olarak kabul görmeye başlaması olarak değerlendirilebilir.¹⁹⁶

Tanzimat Fermanı ile kabul edilen değerler dizisi, Osmanlı İmparatorluğunun zorunlu olarak terk etmek zorunda kaldığı kendi felsefesini ve bariz biçimde Batıya karşı zayıfladığını bize göstermektedir. Bu güçten düşme durumunun daha kalıcı ve toplumsal travmalara yol açan sonucu ise Tanzimat sınıfı ile birlikte oluşan bürokrat sınıf olmuştur. Batılılaşmak adına Osmanlı Türkiye'si yaptığı temelsiz taklidin cezasını sonraki yüzyıllarda ağır biçimde ödemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun temel paradoksu feodal sınıftan, tüccar sınıfını yaratamaması ve yeni bir sermaye sınıfı ve zenginlik oluşturamamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu sınıfsal bir temelden yoksun olan İmparatorluk, Batının üst yapısını taklit ettiğinde ortaya çıkan tablo halk tabanından kopuk bir üst-bürokratik kesim olmuştur. Bu paradoks sürekli padişah ve bürokratik sınıfın Batılılaşma adına Avrupa'yı taklit etme girişimleri ve sonucunda gelen başarısızlıklarla süregelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu giderek kötüleşen ekonomik durumuyla hegemonya paradoksuna da düşmüş, feodal sınıf üzerinde devam etmeye çalışıldıkça sürekli toprak kazanmak zorunda kalmış, fakat karşısında Orta Çağ Avrupa'sını bulamayınca da küçülmeye mahkûm kalmıştır.¹⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu sanayi devrimini de gerçekleştirememiştir. Bu bağlamda sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa devletleri için sahip olduğu geniş topraklar, ciddi bir hammadde kaynağı anlamına gelmiştir.

¹⁹⁶ William Cleveland ve Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Boulder, Westview Yayınları, 2009, s.80-84.

¹⁹⁷ Bruce Cronin, "The Paradox of Hegemony: America's Ambiguous Relationship with the United Nations", *European Journal of International Relations*, cilt 7, no 1, 2001, s.103-104.

Osmanlı Türkiye'sindeki toplumsal travmanın kaynağı Tanzimat Fermanı'na dayansa da kendisini özellikle 2. Abdülhamit zamanında ciddi manada hissettirmeye başlamıştır. Ulus devlet kavramının giderek dünyanın tek seçeneği haline gelmesi, buna bağlı olarak milliyetçi akımların artması ve kendisine sürekli artan siyasi saha bulması ve bu siyasal akımların bürokratik sınıf eliyle hayata geçmesi ayrıca devlet nezdinde de paradoksa neden olmuştur. İmparatorlukların yapısı gereği çok uluslu olmaları milliyetçi akımlara karşı onları dirençsiz kılarken, Osmanlı İmparatorluğu bizzat kendi yarattığı bürokratik sınıfı ile kendi kendini ölüme doğru sürüklemiştir. 1908 yılındaki ikinci meşrutiyet, 1913 Bab-ı Ali baskınları adeta sonun başlangıcının habercileri olmuşlardır. İmparatorluğun bu intiharı çok uluslu yapısının düşmanı olan milliyetçi akımları bizzat kendi okullarında yetiştirdiği, Jöntürkler, İttihad ve Terakki gibi jakoben* akımlarla olmuştur.¹⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kendini tüketmeye başlaması esasen tarih açısından izahı kolay bir hadise olarak görülebilir. Ulus devlet modeline sahip Avrupalıların dünyaya egemen olması 20. yüzyılın başlarına dek can çekişerek de olsa yaşamaya devam eden imparatorlukların sonunu getirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunun içerisindeki ulus devlet modeline yakın duran ve din temelli bir imparatorluktan ırk temelli bir cumhuriyet öngören siyasi kadrolar, küresel konjonktürün karşı konulmaz etkisiyle yönetimde söz sahibi olmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tasfiye olan Osmanlı İmparatorluğu yerini Türkiye Cumhuriyetine bırakmıştır. Türkiye kurulduğu yıllar itibariyle tek partili bir sistemle birlikte, yıkılan imparatorluğunun ardından tüm siyasal ve sosyal hayatı, Atatürk devrimleriyle birlikte Batılı normlara ulaştırmaya çalışmıştır. Dönemin dünya gücü olan Batılı devletlere karşı mağlup olup, imparatorluk topraklarının çoğunu onlara teslim ederken, söz konusu mağlubiyetinin tüm faturasını da kendi sistemine ve değerlerine keserek, Batılıları taklit etme yoluna gitmiştir. İttihat ve Terakki döneminden başlayan bu zihniyet, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ile birlikte cumhuriyet döneminde de aynı çizgiden ayrılmamıştır. Halk tabanından gelen bir hareket olmamasından kaynaklı, değişim genellikle tepeden inmeci bir şekilde devam etmiştir. Jakoben zihniyet cumhuriyetin kurucu unsuru olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında yoktan var olmasının söz konusu olmadığı aşikârdır. Tüm bürokrat kadrolar, devletteki diğer yönetim kademeleri, Tanzimat Fermanında oluşmaya

* *Jakobencilik veya Jakobencilik* kendi ideolojisini ve görüşlerini genellikle mensubu bulunduğu halk tabanından daha kıymetli gören tepeden inmeci akıma verilen addır. Keskin devrimci olarak da kullanılır.

¹⁹⁸ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.161.

başlayan halktan kopuk bürokrat zihniyetinin bir devamı niteliğinde olmuştur. Bu gerçeklik kendisini Türk dış politikasında da 20. yüzyıl boyunca göstermiştir.

Türk Dış Politikası: Değişen Uluslararası Sistem ve Farklı Yaklaşımlar

Türkiye Cumhuriyeti 20.yüzyıl boyunca edilgen bir dış politika tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu edilgen dış politikanın en temel nedenlerinden ilki Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerinin çok sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Dünya savaşından yenik çıkan ve yeni bir cumhuriyet inşası ile uğraşan ülke ilk yıllarda her daim “izleyen” ve “itaat eden” olmuş, belirleyici olmaktan ziyade örnek aldığı Batılı devletlerin çizgisinde kalan bir politika belirlemiştir.

Atatürk döneminde daha çok toplumsal dönüşüm için gerekli olan devrimlerle uğraşmıştır. Bu devrimler daha ziyade iç meseleler hakkında olmuştur. Türkiye dış politika konusunda tercihlerinin ne yönde olacağı sorunsalı ise uluslararası sistemin çalkantılı bir döneme doğru sürüklendiği İkinci Dünya Savaşı sırasında kendisini daha fazla göstermiştir. Türkiye söz konusu dönemde iki farklı Batılı gücün birbirleriyle savaşmasından dolayı, imkânlarının da farkında olduğundan, tarafsız kalıp savaşa girmemek için yoğun çaba sarf etmiştir.¹⁹⁹ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise uluslararası sistem şekillenmiş ve 90'lı yıllara kadar sürecek olan Soğuk Savaş dönemi başlamıştır.

Türkiye 1946 yılından sonra çok partili hayata geçmiştir. Çok partili hayat, İttihat ve Terakki ekolünden farklı olarak, demokrat ve halk tabanına yakın bir çizgide seyreden siyasi bir oluşum olarak, aslında yine CHP'nin içerisinde çıkmıştır. Soğuk Savaş esnasında dünya siyaseti aslında çok fazla seçme şansı bırakmadığı için devletler ya ABD ya da SSCB tarafında iki blok halinde konuşlanmışlardır. Bu bloklaşma Türkiye gibi çevre devletlerden çok, ABD ve SSCB'nin istediği bir sonuç olmuştur. Zira bu iki süper güç nüfuzlarını bu yolla ve oluşturdukları korkuyla kolayca arttırabilmişlerdir. Türkiye ise ABD'nin ve Batı'nın siyasi nüfuz alanındaki yerini almıştır. Dünyadaki uluslararası sistem ve Türkiye'deki siyasi hayat aslında çıkışı olmayan bir kısır döngüyü Türk toplumuna dayatmıştır. Bu kısır döngü iç politikada Türk toplumunun tercihleri her ne olursa olsun Batı'nın periferisi olmaktan öte gidemeyeceği gerçeği olmuştur. Türk toplumu bu dönemde iç çatışmalarla ve ardından gelen darbelerle Soğuk Savaş dönemini geçirmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.22-40.

²⁰⁰ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye (1930-1960)*, İstanbul, Ebabel Yayıncılık, 2006, s.92-95.

Soğuk Savaş döneminde ülkede belirleyici rol oynayan vesayet, yasama, yürütme ve yargı güçlerini her daim kontrol altında tutmuştur. Türk siyasal hayatı sağ görüşten ya da sol görüşten olması fark etmeksizin kendisine tahsis edilen alanın dışına çıkamamıştır. Eğer bu alanın dışına çıkmaya çalışan olursa, askeri darbe ile uzaklaştırılmış, ya siyasal hayattan yargı yoluyla dışlanmış, ya da üst mercilere gerek bırakılmaksızın vesayet elinde bulunan medya organlarıyla itibarsızlaştırılarak sahanın dışına itilmiştir. Türkiye toplumu aslında kendisine zorunlu olarak sunulan seçenekler arasında Batı bloğunun ön karakolu konumunda ve neoliberal ekonomi politikaların altında ezilerek büyük bir bunalıma sürüklenmiştir.²⁰¹

Türkiye 21.yüzyılla birlikte dünyada değişen uluslararası sistemin kendine tanıdığı seçenekleri değerlendirme adına farklı dış politika tercihlerine yönelmeye başlamıştır. Söz konusu değişimlerin arka planında ise toplumdaki büyük kırılma ve bir asır boyunca Türk toplumu ve devletini Batının iki asırlık vesayetinden kurtulmaya başlayan uluslararası sistem yatmaktadır. Tüm hatalarına rağmen Türkiye artık Batının kendisine çizdiği çerçevenin dışına çıkmaya başlamış ve ona göre bir dış politika belirlemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistem artık çok kutuplu bir düzene doğru evrildiğinden, Türkiye daha fazla tercih imkânı bulmuştur.

Türkiye bu dönemde daha fazla İslam coğrafyasıyla ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır ve hala bu politikalara devam etmektedir. Aslına bakıldığında tarihi ve kültürel bağlarının çok derin olduğu Osmanlı coğrafyasına tekrar, ilişkileri kuvvetlendirmek ve bu coğrafyada daha etkin olmak adına bir dış politika yürütmeye başlamıştır.²⁰² Türkiye'nin bu politikayı tercih etmesi beraberinde bir takım sorunlar getirmiştir. Türkiye'nin ekonomik ve beşeri kabiliyet yoksunluğu, teknolojik yetersizliği gibi sorunlar yaşanmaktadır. Bunun yanında Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin netleşmemesinden kaynaklı çalkantılı dönemin yaşanması ciddi sıkıntılarla karşılaşılmasına gebe dir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada, başka de ğişle Osmanlı İmparatorluğunun Türkiye dışındaki topraklarında günümüzde ciddi bir istikrarsızlık söz konusudur. Bu istikrarsızlık Türkiye'nin başta bölgesine yönelik dışa açılım politikasının zor bir seçim olduğu anlamına gelmektedir.²⁰³

²⁰¹ A.g.e. s.245-251.

²⁰² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s.62-70.

²⁰³ Osman Bahadır Dinçer ve Mustafa Kutay, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi-Mümkünün Sınırları Ampirik Bir İnceleme*, Usak Raporu, No 12-03, 2012, s.38-39.

Türkiye Cumhuriyeti yaşadığı asırlık bunalımın ardından tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu topraklarda tekrar etkin olma fırsatını yakalamıştır. Bu fırsat Sykes-Picot* antlaşmasına razı olmayan halk tabanının da desteğiyle gerçekleşen bir fırsattır. Türkiye iç politikasında yaşadığı değişimlerin neticesinde dış politikasında da değişimler yaşamıştır. Tarihi geri sarmak mümkün olmadığı gibi Türkiye 21.yüzyılda Soğuk Savaş'taki konumundan çok daha farklı bir yerde olacağını yaşadığı toplumsal sancılardan da anlaşılmaktadır.

Sonuç Yerine

Türkiye'nin coğrafyası, tarihinde yaşadığı kırılmaların ve yaşadığı toplumsal travmaların kaynağını oluşturmaktadır. Batı ile Doğu'nun dünyasının farklılıkları aslında çok keskin olmuştur. Bilhassa Roma İmparatorluğundan sonra Batının devletsizlik geleneği ve çok kültürlülüğe kapalı olması, sonunda ulus devlete dayanan siyasal dünyasını oluşturmaya kadar gitmiştir. Bu dünyanın toplumsal hayatta yarattığı en önemli hastalıklardan birisi de ırkçılık olmuştur. Doğu dünyası ise Batı'nın aksine çok kültürlülüğe her daim açık olmuş, siyasi hayatta da büyük ve çok kültürlü merkezi imparatorluklarla dolu bir tarihe sahip olmuştur. Türkiye, coğrafi konumu gereği Doğu'nun Batı'ya en yakın olduğu bölgede bulunmasından dolayı, Batı ile her daim daha fazla alış veriş içerisinde olmuştur. Sahip olduğu Doğulu kültürü, bilhassa yönetimde bulunan reformcu bürokratik kadro, Batının kültürüyle değiştirmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık Türkiye tarihinde yüz yıldan uzun süren bir yarı-sömürge parantezi açmıştır. Söz konusu dönem Türk toplumunda imtiyazlı bir azınlığın da oluşmasına yol açmıştır. Hâlihazırda bu imtiyazlı kesim ile resmi ideolojinin devşiremediği geri kalan halkın siyasi tercihleri de farklı olmaktadır. İmtiyazlı kesim elinde bulundurdukları ayrıcalıkları kaybetmeye başlamış, diğer kesim ise iktidarda 21. yüzyılda ilk kez söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu minvalde Türk dış politikası da izolasyonist olmayan, coğrafyasındaki gelişmelere kayıtsız kalmayan bir yola girmeye başlamıştır.

Bir asırdan uzun süren aradan sonra Türkiye, uluslararası konjonktürün de yardımıyla, hinterlandında daha aktif bir siyaset izleyeme başlamıştır. Bu aktif siyasetin zorlukları Türkiye'nin uzun süren aradan sonra dışı açılımın verdiği tecrübesizlikler, dünyada olan

* Sykes-Picot Antlaşması 16 Mayıs 1916'da Fransa ve İngiltere arasında imzalanmıştır. Antlaşma genel olarak Ortadoğu bölgesindeki Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ve sınırların yeniden çizilmesine yöneliktir. Daha fazla bilgi için: Sykes-Picot Agreement, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement (Erişim Tarihi 10 Eylül 2014)

belirsizlikler, imkânların isteklere cevap verememesi gibi kısıtlarla mücadele etmek zorundadır. Bunun yanında Türkiye'nin iç politikada yaşanan toplumsal bölünmüşlüğün sıkıntılarıyla da baş edip, ortak bir zeminde toplumun birbirine daha fazla yakınlaşması için yüksek çaba sarf etmesi kaçınılmaz olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2011

Bruce Cronin, "The Paradox of Hegemony: America's Ambiguous Relationship with the United Nations", *European Journal of International Relations*, cilt 7, no 1, 2001

François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev.Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013

Joseph Francis Kelly, *The Ecumenical Councils of the Catholic Church: A History*, St. Joseph, Liturgical Yayınları, 2009

Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007

Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye (1930-1960)*, İstanbul, Ebabil Yayıncılık, 2006

William Cleveland ve Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Boulder, Westview Yayınları, 2009

Raporlar

Osman Bahadır Dinçer ve Mustafa Kutay, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi-Mümkününün Sınırları Ampirik Bir İnceleme*, Usak Raporu, No 12-03, 2012

İnternetten Alınan Kaynaklar

Sykes-Picot Agreement, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement
(Erişim Tarihi 10 Eylül 2014)

2003 Irak Savaşı Sonrası Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri Çerçevesinde Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak Ticari İlişkileri

Aybüke İNAN

Özet

Bu çalışmanın amacı Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Körfez Savaşı olarak adlandırılan 2003 yılındaki Irak'a müdahalesinin Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri'ne olan etkisini analiz etmektir. Bu çerçevede Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın durumu ile Türkiye-İrak Ticari ilişkileri üzerinden süreçsel bir değerlendirme yapılmıştır. Ticari ilişkiler ve boru hattı üzerinde PKK terör örgütü ve IŞİD terör örgütü ile yaşanan sorunlar Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri ile ilişkilendirilerek incelenmiştir. 2007 Irak Petrol Yasa Tasarısı ile petrol akışı üzerinde etnik grupların söz sahibi olması ülkede karmaşaya yol açmış ve son dönemde IŞİD terör örgütünün bölgedeki faaliyetleri nedeniyle 2010 yılında anlaşması yenilenen boru hattı üzerinden petrol sevkiyatı durdurulmuştur. Irak'ın kuzeyinde yaşanan sorunlar Türkiye'nin de büyük bir sorunu haline gelmiştir ve Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri korunamaz hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: 2003 Irak Savaşı, Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı, Ticari ilişkiler, Bölgesel Kürt Yönetimi

Abstract

The purpose of this study is to analyze the impact on the Turkey's Red Lines of the intervention of the American United States the so-called Second Gulf War in Iraq in 2003. In this frame work processual analysis was made over the Kirkuk-Yumurtalik Oil Pipeline and Turkey-Iraq trade relations. The problems of the terrorist organization PKK and ISID on the commercial relationship and the pipeline are examined by relating with Turkey's Red Line. Having the right to comment on oil stream of ethnic groups with the Draft Law on Petrol 2007 made a confusion in the counrty and the oil shipments have been stopped latterly through the pipeline whose agreement renewed in 2010 because of the terrorist organizations of ISID on the region. The problems in nothern Iraq has become a major problem of Turkey and Turkey's Red Lines can not be protected.

Key Words: 2003 Iraq War, Turkey's Red Lines, Kirkuk-Yumurtalik Oil Pipeline, Trade Relations, Kurdish Regional Governement

Giriş

2003 Irak Savaşı'nın Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri'ne olan etkisinin ele alınacağı bu çalışmada, Türkiye'nin Dış Politika anlayışı da değerlendirilecektir. Irak Savaşı'na ABD'nin yanında girilmesine engel olan 1 Mart Tezkere Vakası sürecinde Türkiye'nin çekincelerinin 2014 yılına kadar ne aşamaya geldiği analiz edilecek ve Türkiye-İrak ticari ilişkilerine olan etkisi irdelenecektir.

Artan ticari ilişkiler ile bölgede istikrarın sağlanması ortaya çıkan terör faaliyetleri yüzünden sekteye uğramıştır. 2014 Mart ayına kadar PKK terör örgütünün ve Mart ayından sonra da buna ilave olarak IŞİD terör örgütünün Kerkük-Yumurtalık Petrol boru hattına sabotaj düzenlemelerinden dolayı Türkiye zor durumda bırakılmıştır. Irak Savaşı'na girilmesindeki çekinceler bu olaylar çerçevesinde ne denli korunabilmiştir?

Bu çalışmada, metodoloji olarak arşiv taramasından yararlanılacak olup güncel olaylar çalışmamızın yön bulmasına yardımcı olacaktır. Basında yer alan haberler, raporlar, makaleler ve kitaplar çalışmamızın kaynaklarını oluşturmaktadır.

2003 Irak Savaşı ve Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Irak'a müdahale isteği ile birlikte Türkiye bir karar alma yoluna girmiştir. O dönemde Türkiye'de yaşanan iç siyasal sorunlar, başbakan Ecevit'in hastalığı gibi nedenlerden dolayı ABD'nin isteklerine cevap verilememiş, bir tezkere kararı kurulacak olan yeni hükümete bırakılmak istemiştir. Washington büyükelçisi Faruk Loğoğlu, 2002 Haziran ayında Ankara'ya gönderdiği gizli bir mesajda ABD'nin BM onayını dahi beklemeden ne olursa olsun Irak'a müdahale edeceğini dile getirmiştir.²⁰⁴ Türkiye'nin bu savaş hakkındaki tutumunu ise en iyi Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri ifade etmektedir:

- a) Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulmasına izin verilmemeli;
- b) Musul ve Kerkük vilayetlerinin Kürtlerin denetimine girmesi engellenmeli;
- c) Irak'ta federatif bir yapının ortaya çıkmasına engel olunmalı;
- d) Irak Türkmenlerin durumu iyileştirilmeli, uluslararası alanda meşru bir zemin olmadan Irak'a müdahale engellenmeli;

²⁰⁴ Murat Yetkin, *Tezkere (Irak Krizinin Gerçek Öyküsü)*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, ss.48-51.

e) ABD'nin istekleri tam olarak algılanmadan ve Türkiye'nin isteklerinde mutabakata varmadan bu müdahaleye izin verilmemelidir.²⁰⁵

ABD'nin ilk olarak istediği, iki CIA timinin Irak'ın kuzeyine geçmesi hususunda Türkiye'nin izin vermesiydi. Eylül 2002'de MGK toplantısında meclis onayı gerekmeyen bu istek onaylandı ve CIA timleri, Türk timlerinin eşliğinde Kuzey Irak'a geçtiler.²⁰⁶ 2002'de KDP ve KYB'nin Kürt Ulusal Parlamentosunu toplamalarına Türkiye sert tepki göstermiş, Irak'ın kuzeyinde federal bir yapının çıkması halinde askeri müdahalede bulunabileceğinin sinyallerini vermiştir.²⁰⁷

3 Kasım 2002'de AKP hükümetinin iktidara geçmesinin ardından 4 Şubat 2003'te yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında ABD'ye verilecek izin tezkerelerini bölme kararları alındı. Amerikan askerlerine Türkiye'de üs temin eden 1. Tezkere 6 Şubatta meclisten geçti. Bu tezkere Amerikan askerlerinin 3 ay süre ile Türkiye'de kalmasına olanak sağlıyordu.²⁰⁸ Kuzey Irak'a ABD ile birlikte girilmesini içeren 2. Tezkere, yaşanan müzakereler sonucunda mecliste salt çoğunluğu sağlayamadığından reddedildi. 1 Mart 2003'te reddedilen bu tezkere Türk halkı arasında sevinçle karşılanırken, çoğu siyaset bilimci ve siyasiler tarafından hüsrarla karşılandı. ABD ile müzakerelerde başı çeken diplomat Deniz Bölükbaşı bu olayı "1 Mart Tezkere Vakası" olarak nitelendirmiş ve bu vakanın PKK'nın işine yaradığını dile getirmiştir.²⁰⁹

İkinci tezkerenin geçmemesinin ardından Türk-Amerikan ilişkileri gerginleşmiş, Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri korunamaz hale gelmiştir. ABD'nin bölgesel Kürt Yönetimine karşı yoğun ilgisi artmış, KDP lideri Barzani, Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin başkanı konumuna yükselmiştir. 20 Mart 2003'te ABD Irak'a girmiş ve bu tarihten sonra Türkiye Irak'a yönelik yeni açılımlar peşine düşmüştür.

Irak Savaşı Sonrasında Türkiye-Irak Ticari İlişkileri

BM ambargosunun 22 Mayıs 2003 tarihinde kalkmasıyla birlikte Türkiye ile Irak arasında ticari ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten itibaren dış ticaret rejimine uygun bir ticaret yaşanmış ve bölge gelirleri daha çok artmıştır. Dönemin Dış Politika

²⁰⁵ Fikret Bila, "Irak Parçalanırsa Kendi Savaşımızı Yaparız", *Milliyet*, 20 Kasım 2003, s.4.

²⁰⁶ Sedat Ergin, "CIA timlerine ve U-2 Casus Uçaklarına Ecevit İzin Verdi." *Hürriyet Gazetesi*, 18 Eylül 2003.

²⁰⁷ Fikret Bila, "Gözler Kuzey Irak'ta", *Milliyet Gazetesi*, 3 Ekim 2002, s.16.

²⁰⁸ Mesut Taştekin, "Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı", *Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), II.*

Körfez Savaşı, Ankara, Platin Yayınları, 2006, s.269.

²⁰⁹ Deniz Bölükbaşı, *1 Mart Vakası, Irak Tezkeresi ve Sonrası*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2008, s.8.

Danışmanı olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun “komşularla sıfır sorun” politikasının izlenmesi ile ticari ilişkilerin önü açılmıştır.²¹⁰

Türkiye, Irak müdahalesi sonrasında İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, ABD'nin bu ülkelere olası müdahalesi halinde ortaya çıkacak kaosu göstermeye çalışmıştır. Bu ülkelerin de ortak sorunu olan PKK terör örgütü için ortak girişimlerin çalışmaları atılmıştır. İstanbul'da düzenlenen “Irak'ın Komşuları” toplantılarında girişimler hızlandırılmaya çalışılmıştır.²¹¹

Irak operasyonu Türkiye'nin terör korkusunu arttırmış, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulacağı endişesi ile dış politika belirlenmeye başlamıştır. 2003 Irak Savaşından sonra olası bir Kürt devletine yönelik politikalar geliştiren Türkiye, son yıllarda Irak'a yaptığı ihracatta en çok Irak'ın kuzey bölgesine ihracat yapmıştır.

Türkiye'nin yapmış olduğu ihracat ve ithalat tablolarına Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın sitesinden bakıldığında, Irak ile ticari ilişkilerin 2003 Haziran ayında başladığı görülebilmektedir. Bu ticari ilişkilerde en çok dikkat çeken Türkiye'nin Irak karşısındaki ihracat oranlarıdır. Türkiye'nin ihracatta bulunduğu 233 ülke ve bölge arasında 2003 yılındaki 7 aylık süre içerisinde bile Irak 12. sırada yer almıştır. Daha sonra artarak ilerleyen ilişkiler ile 2011 yılında Irak Türkiye'nin en fazla ihracat geliri elde ettiği ikinci ülke olmuştur. 2011 yılındaki ihracat gelirlerine bakıldığında Almanya birinci sırada yer almaktadır. Almanya gibi bir ülkenin bu listenin başında yer alması şaşırtıcı değildir. Amerikan işgalinin ardından AKP yönetimindeki Türkiye, bu işgalden çıkar sağlayan ülkelerin başında geldi. Yıllık ortalama 5 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşmayı başaran Türkiye, Barzani yönetimindeki Kürt Bölgesi'ne en çok geliri Habur sınır kapısı sayesinde kazandı. Kuzey Irak yönetimi Habur sınır kapısından geçen Türk tırlarını teftiş ederken yılda 200 ila 250 milyon dolar arasında bir gelir elde etti.²¹² Ayrıca Türkiye'nin 5 Milyar dolarlık ticaret hacminin 1.5 milyar dolarlık payı ise Kürdistan Federe bölgesindeki inşaat ve müteahhitlik işlerine ayrıldı. Buna ek olarak Iraklı Kürtler 1 milyon dolar değerinde Türk malı tüketmektedirler. Irak pazarlarının yüzde 80'ini Türk ürünleri doldurmaktadır.²¹³

²¹⁰Mesut Taştekin, “Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı”, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), II. Körfez Savaşı, Ankara, Platin Yayınları, 2006, s.277.

²¹¹Mesut Taştekin, “Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı”, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), II. Körfez Savaşı, Ankara, Platin Yayınları, 2006, s.278.

²¹²*Türkiye ve Irak Kürtleri: Çatışma mı İşbirliği mi? Kriz Grubu Orta Doğu Raporu*, sayı:81, 13 Kasım 2008

²¹³Mehmet Ali İkbâl, *Irak Kürt Bölgesinin Jeopolitiğine İlişkin Stratejik Öngörüler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.84.

PKK terör örgütü ile yaşanan sorunlar ve Irak'ta bir Kürt Devletinin varlığının resmîlik kazanmasından korkan taraflar, Kuzey Irak'a yapılan bu ticaretin sonlandırılıp terör örgütünün kısıpaca alınması gerektiğini de düşündüler. Bu taraflar aynı zamanda Habur sınır kapısını kapatıp Irak'la ticaretin Suriye aracılığıyla kurulması gerektiğini dile getirdiler. Ancak bazı iş adamları böyle bir durumun yaşandığı anda Türkiye'nin zarara uğrayacağını ve bu bölgede bulunan petrol gelirlerinden mahrum kalınacağını dile getirdiler. Elinde petrol gibi değerli bir kaynak bulunduran bir ülkenin bir kısıpaca alınamayacağını, bu durumun sadece başka dış güçlerin bölgeyle daha fazla uğraşmasına yol açacağını söylediler. Ancak Kuzey Irak yönetimi ihtiyaç duyduğu malların teminini İran, Suriye gibi bölge ülkelerinden de yapabilir. Ancak bu bölgedeki petrolün güvenli ve istikrarlı bir şekilde sadece Türkiye'den geçeceğini bilen Kuzey Irak yönetimi, bu ilişkileri kesmemek için elinden geleni yapmaktadır. Bu bağlamda bölgede bulunan Pet Oil ve Genel Enerji gibi Türk petrol arama şirketlerinin sayıları arttırılarak bölgede daha çok söz sahibi olunması hedeflenmiştir.²¹⁴

Türkiye tarafından yapılan ihracatlar zamanla inşaat ve müteahhitlik alanlarını da aşmış, enerji, turizm, tarım, alt yapı çalışmaları ile birlikte Türk Hava Yolları'nın da bölgeye yaptığı uçuşlar ile bölgenin kalkınmasına yardım edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Erbil'de ilk açılan yabancı banka da Türkiye'den Ziraat Bankası olması bölgenin kalkınmasına ne denli önem verildiğinin kanıtıdır.²¹⁵

Türkiye dışında pek çok ülkenin de dikkatini çekmeye başlayan Irak'a yapılan ihracatın %70'i Irak'ın kuzey bölgesine yapılmaktadır. Buradaki yatırımcıların yarısından fazlasını ise Türk işadamları oluşturmaktadır. 2010 yılında 7,5 milyar doları bulan ticaret hacmi ile Irak'ın Türkiye için önemi artmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise Irak'ın Türkiye için AB ülkelerinden daha önemli bir konuma geldiği noktasıdır. Türkiye AB ülkelerinden biri olan Almanya'dan sonra en çok ihracatı Irak'a yapmaktadır. Ekonomik bunalım içerisinde olan AB ülkeleri Irak'ın arkasında kalmaktadır. Fransa, İngiltere gibi AB ülkeleri Türkiye'nin ekonomisinde Irak'tan sonra gelmektedir.

Dünyada bilinen ve görünür petrol rezervlerine bakıldığı zaman toplam rezervin üçte birinin Ortadoğu'da yer aldığı bilinmektedir. Bu da petrolün ömrüne biçilen en fazla 70 yılın bölge için hayati önem taşıdığını göstermektedir. Irak gibi petrol barındıran bir ülke eğer ki elindeki başka kaynakları kullanamazsa ekonomik buhranın içine girecektir. Kuzey Kutbunda

²¹⁴Türkiye ve Irak Kürtleri: Çatışma mı İşbirliği mi?, *Kriz Grubu Orta Doğu Raporu*, sayı:81, 13 Kasım 2008.

²¹⁵“Ziraat Kuzey Irak'a Girdi”, *Haberturk.com*,<http://ekonomi.haberturk.com/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi>, 16 Şubat 2011, (Erişim Tarihi:22 Nisan 2012).

bulunan petrol ve doğal gaz rezervlerinin bölgenin önemini düşüreceğinden bahsedilmektedir.²¹⁶

Irak Petrol Yasa Tasarısı

2005 Anayasasında petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımı ve gelir kaynaklarının dağılımı konusunda birbiriyle çelişen maddelerin varlığı söz konusudur. Irak'ın en verimli petrol bölgesi olan Kerkük için anayasada yer alan çelişkili maddelerden birisi 140. maddedir. Bu madde Kerkük'ün statüsü ile ilgili olup, Bölgesel Kürt Yönetiminin Kerkük üzerinde söz sahibi olmasının yolunu açmıştır.²¹⁷

Irak anayasasında tartışma yaratan diğer maddeler ise 108 ve 109. maddelerdir. 108. madde petrol ve gazın tüm bölgelerdeki Irak halkına ait olduğunu belirtiyor. 109. madde ise petrol gelirlerinin dağıtımını konusunda adaletsizliğe uğramış bölgelerin gözetilmesi konusunu içeriyor.²¹⁸ Anayasanın getirdiği bu ilkeler toplum içinde karmaşa yaratmıştır. Düzenlemelerin yapılması da yeni çıkacak petrol yasasına bırakılmıştır.

Irak Petrol Yasa Tasarısı, Irak'ın petrol endüstrisini sağlam bir zemine oturtmak için oluşturulduğu düşüncesiyle 2007 yılında ortaya atılmıştır. Bu yasa tasarısı petrol gelirlerinin paylaşımını, Irak Milli Petrol Şirketi'nin kuruluşunu ve Irak Petrol Bakanlığı'nın yeniden organizasyonunu öngören bir yasadır. Irak Anayasasında ve Irak Petrol Yasasında, petrolün Irak'ın bütün bölgeleri ve eyaletlerinde yaşayan insanların tümünün ortak malı olduğu belirtilmektedir.²¹⁹

Petrol yasasının yürürlüğe girmesi 2011 yılını bulmuştur. Bu süreye kadar beklenilmesindeki en büyük etken etnik azınlıkların farklı istekleridir. Merkezi Hükümet ve Bölgesel Yönetimin ayrı ayrı yetkilerinin bulunduğu Petrol Yasasında, Federal Hükümet Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Irak'ın kuzey petroleri için tek başına söz sahibi olmak istemektedir.²²⁰ Petrol gelirlerinin paylaşımı noktası ise büyük bir sorun teşkil etmektedir. Petrol gelirlerinin dağılımının adil olması şartı arandığından nüfusa göre dağıtılması olanaksız

²¹⁶Fehim Taştekin, "Yeni Yüzyılın Santraç Tahtası", *Radikal Gazetesi*, 4 Eylül 2011.

²¹⁷Cüneyt Mengü, "İşgal Sonrası Irak'ın Yeniden Yapılandırılmasına Dair Tasarılar", *Kök Soysal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı*, Ankara, 29 Nisan 2008, s.3.

²¹⁸"Kuzey Irak Petrolü Devrede", 2 Haziran

2009, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/06/090601_kurd_oil.shtml, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2012).

²¹⁹İdris Demir, "Irak'ın Yeni Petrol Yasası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ekim 2010, Cilt 2 Sayı:22, s.55.

²²⁰İdris Demir, "Irak'ın Yeni Petrol Yasası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ekim 2010, Cilt 2 Sayı:22, s.58.

görülmektedir.²²¹ Petrol Yasasına getirilen en büyük eleştiri ise Irak'ın petrol endüstrisinin yabancı şirketlerin eline geçeceği yönünde düşüncelerdir. Yasa, yatırımcı petrol şirketleri ile Üretim Paylaşım Anlaşmaları imzalamalarına olanak sunmaktadır. Bu şekilde petrol şirketleri 15 ila 20 yıl arasındaki bir sınırlandırmayla Irak'ın herhangi bir bölgesinde petrol kaynaklarını işleyip yeryüzüne çıkarma olanağı elde etmektedir. Çıkan petrolün gelirini de ev sahibi hükümet ile paylaşacaktır.²²² Irak'ın petrolünün millileştirildiği düşünüldüğünde bu yasanın Irak petrollerini liberalleştirdiği görülmektedir.

Petrol Yasası için ülkede çeşitli protestolar yaşanırken, bölgesel federe hükümetler kendi bölgelerindeki petrolü çıkartarak gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. 2012 yılının Mart ayında Irak Petrol Bakanlığı'nın yaptığı bir açıklamada 1989 yılından bu yana Irak petrolünün rekor seviyede ihracata imza attığı vurgulandı. Günlük 2 milyon 317 bin varil petrol ihraç ettiklerini belirten Bakanlık sözcüsü bu durumun hedeflerini büyüttüklerini de söyledi.²²³

Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattının Durumu

27 Ağustos 1973 tarihli ilk anlaşmada boru hattının süresi 30 Temmuz 1985 tarihli anlaşmanın hükümlerine göre 19 Mart 2010 tarihinde dolmuştur. Ancak iki ülke arasındaki işbirliğinin devamını sağlayabilmek için tekrar bir anlaşmaya varılmış, boru hattının devamlılığı korunmuştur. 19 Eylül 2010'da Bağdat'ta imzalanan anlaşma ile koşullar iyileşmiş ve Türkiye ile Irak arasındaki boru hattından petrolün nakliyatı 15 yıllığına Türkiye'ye verilmiştir.²²⁴

Türkiye'den Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanının, Irak'tan Petrol Bakanının imzaladığı anlaşma yürürlüğe girdiği andan itibaren 15 yıl süre ile geçerli olacak ve 5 yıl süre ile uzatma imkânı ise taraflara verilecektir. Anlaşmada dikkat çeken bir diğer unsur ise boru hattının güvenliğinden tamamen Türkiye'nin sorumlu tutulmasıdır. Anlaşmanın 12. Maddesinde düzenlenen güvenlik sorunu Türkiye'nin garantisi altında bırakılmış, petrolün sürekli akışı için Irak hükümetine bir sorumluluk yüklenmemiştir.²²⁵

²²¹ İdris Demir, "Irak'ın Yeni Petrol Yasası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ekim 2010, Cilt 2 Sayı:22, s.59.

²²² İdris Demir, "Irak'ın Yeni Petrol Yasası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ekim 2010, Cilt 2 Sayı:22, s.60.

²²³ "Irak'ın Petrol İhracatı 23 Yılın Rekorunu Kırdı", *Sabah Gazetesi*, 3 Nisan 2012.

²²⁴ TBMM, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanaqları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu* (1/988), Yasama Yılı:5, Dönem:23, 10 Aralık 2010.,<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2012).

²²⁵ A.g.e.

Türkiye’den BOTAŞ (Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.) ve Irak’tan SOMO (Petrol Pazarlama Şirketi) bu projeyi üstlenmekte olup, anlaşma metninde Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattının adı Kerkük ile Ceyhan arasındaki Irak Türk Boru Hattı (ITC) olarak geçmektedir.²²⁶ Ayrıca anlaşma metninde taşıma kapasiteleri ve varil başına fiyat da belirlenmiş olup, 2010 yılı için 22 milyon ton, 2011 yılı için 27 milyon ton, 2012 yılı için 32 milyon ton ve 2013 yılı için 35 milyon ton petrol akışı için anlaşmaya varılmıştır. Boru hattının mevcut taşıma kapasitesi 70,9 milyon tondur. 2010 yılında varil başına 1.18 dolar ödenecekken, zamanla bu fiyat azalacak olup 2013 yılında varil başına 1.09 dolar ödenecektir.²²⁷

Tablo 3: 19 Eylül 2010 Tarihli Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Anlaşmasının Verileri

Yıllar	Taşıma Miktarları (Milyon Ton)	Varil Başına Ücret (Amerikan Doları)
2010	22	1.18
2011	27	1.15
2012	32	1.13
2013	35	1.09

Irak’tan yapılan ithalatı Kerkük-Yumurtalık Boru hattı belirlediğinden bu hattın da önemi çok büyüktür. 2007 yılında boru hattının güvenliğinin sağlanması ile petrol ithalatında önemli artışlar yaşanmıştır. 2008 yılında petrol ithalatı 1,3 milyar doların üzerine çıkmıştır. BM tarafından Irak’a verilen izinler neticesinde 2010 yılında Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı 132,278 bin varildir. 2011 yılı içerisinde de 147,175 bin varil ham petrol Türkiye tarafından taşınmıştır.²²⁸

Tüm bu veriler, Irak’ın Türkiye açısından önemini gösterirken en çok dikkate çarpan Kerkük-Yumurtalık Boru hattı üzerinde yapılan sabotaj eylemleridir. 2003 yılında ABD’nin Irak’a girmesiyle başlayan güvenlik sorunları 2007 yılına gelindiğinde nispeten giderilmiştir. Ancak halen daha PKK terör örgütü tarafından bölgeye yönelik sabotajlar devam etmektedir. Bölgedeki petrol akışı 2014 yılının Mart ayı başında IŞİD terör örgütünün faaliyetleri nedeni

²²⁶A.g.e.

²²⁷A.g.e.

²²⁸“Ham Petrol Boru Taşımacılığı”, BOTAŞ Ham Petrol Boru Hattı Taşımacılığı,<http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (Erişim Tarihi: 22.09.2014)

ile durması sonucu bölgenin petrol gelirlerinden yararlanılamamaktadır.²²⁹ Dünya basınında yer alan Türkiye'nin IŞİD terör örgütünden petrol aldığına dair haberleri Enerji Bakanı Taner Yıldız yalanlamıştır.²³⁰ Boru hatlarının patlamaya maruz kalması sonucu Türkiye hem petrol gelirlerinden mahrum kalmaktadır hem de inşa işleri için fazladan para harcanmaktadır.²³¹ Bu sebeplerle Irak'ın kuzey bölgesinde yeni bir borunun açılmasını isteyen gruplar mevcuttur. Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Doğal Kaynaklar Bakanlığı Petrol Danışmanı Ali Balo, Mayıs 2013'te mevcut boru hattına ek bir boru hattı yapılacağını duyurmuştur.²³² Ayrıca Türkiye'den Çalık Holding'in Irak'ın kuzeyindeki petrollerin Silopi-Yumurtalık arasında mevcut hatta paralel yapılacak 640 kilometrelik bir hatla taşınması için Irak Hükümetine başvurulduğu da belirtildi.²³³ Ancak bu boru hattının Irak Merkezi hükümetini by-pass etmek için düşünüldüğü de eleştiriler arasındadır. Bu boru hattı ile Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt Bölgesel Yönetiminin elinin güçleneceği de düşünülmektedir.

Sonuç

Dünya sisteminin anarşik yapısı ülkeleri güvenlik öncelikli davranış biçimleri sergilemeye itmektedir. Aynı zamanda ülkelerin kazanç isteği de devletleri işbirliği ve uluslararası düzen içerisine dâhil etmektedir. Türkiye Irak ilişkilerinde esas olan güvenlik ihtiyacı ve ekonomik istikrar iki ülkeyi işbirliğine sevk etmiştir. Uluslararası düzenin bir parçası olmak için çabalayan Kuzey Irak Kürt Yönetimi de Türkiye ile olan ilişkilerine bu ölçüde önem vermiştir. Bu amaçla bu çalışmanın kavramsal incelemesine neo-realist yaklaşım biçimiyle açıklanabilir.

Yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri'ne olan etkisi değerlendirilirken; Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulmasına izin verilmemesi hususunda önem arz eden ticari ilişkilerin gelişimi olmuştur. Türkiye ekonomik faaliyetlerin ivme kazanması adına Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşmeler yapmaktan çekinmemiştir. Bu durum orada bir Kürt Devleti'nin kurulmasına yol açmamış ancak ticari faaliyetlerin artmasını sağlamıştır. Aynı

²²⁹ Enerji Enstitüsü, "Tüpraş'tan İran Petrolü Açıklaması", <http://enerjiinstitutusu.com/2014/06/12/tuprastan-irak-petrolu-aciklamasi/>, 12 Haziran 2014, (Erişim Tarihi: 17.09.2014)

²³⁰ "Taner Yıldız IŞİD iddialarını yalanladı", *Habertürk*, 15 Eylül 2014, <http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/990340-taner-yildiz-isis-iddialarini-yalanladi>, (Erişim Tarihi: 17.09.2014)

²³¹ Erdoğan T., "Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Petrolün Yeniden Dağılımı", *www.emo.org (Elektrik Mühendisleri Odası), Enerji Dergisi*, Eylül 2007, Sayı:3, s.82.

²³² Enerji Enstitüsü, Türkiye-Irak Arasında Yeni Petrol Boru Hattı Yapılacak, <http://enerjiinstitutusu.com/2013/05/23/turkiye-irak-arasinda-yeni-petrol-boru-hatti-yapilacak/>, 23 Mayıs 2013, (Erişim Tarihi: 17.09.2014).

²³³ "Barzani Petrolü İçin Yeni Boru Hattı", *Aydınlık Gazetesi*, 6 Mart 2012, s.1.

zamanda güvenlik sorunları da birlikte aşılmaya çalışıldığından neo-realizm gerçekliği kanıtlanmıştır. Ancak bu noktada dikkati çeken Türkiye'nin en büyük çekincelerinden biri Musul ve Kerkük vilayetleridir. Burada istenilen bu vilayetlerin Kürtlerin denetimine geçmesinin engellenmesidir. Ancak bu husus sağlanamamış aksine şuan için IŞİD terör örgütü ile bölgede yaşanan sorunlar nedeniyle bu vilayetlerin güvenliği korunamamıştır. Bu durum hem Bölgesel Kürt Yönetimi'ni hem de Türkiye'yi etkilemiş bölgede işbirliğini yeniden teşvik etmiştir.

Irak Türkmenlerinin durumu ise ülkemiz politikalarında unutulmuş gibidir. IŞİD terör örgütünden kaçan Irak Türkmenleri, Suriyeliler gibi Türkiye'den sığınma talep ettiklerinde ülkeye ancak pasaportla alınabilecekleri belirtildi.²³⁴ Irak Türkmenlerinin bu durumu oldukça vahimdir aynı zamanda ülke dış politikasında ikiciliği hatırlatmaktadır.

Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde esas unsuru teşkil etmektedir. Irak'tan çıkarılan petrolün batıya aktarılmasında ana aktör olarak Türkiye'nin dışında bir aktör seçilmesi ihtiyacı sürekli dile getirilmektedir. Bu noktada dikkati çeken aktör İsrail'dir. Bilindiği üzere Kerkük-Hayfa boru hattının kapatılmasının nedeni 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıdır. Bu tarihten sonra Hayfa limanı önemini yitirmiş, İsrail bölge gelirlerinden mahrum bırakılmıştır. Petrol rezervi bakımından dünya sıralamasında ikinci sırada yer alan Irak petrollerinin İsrail üzerinden Akdeniz'e ulaşması üzerine çalışmalar yapılmış ancak bu istek gerçekleşmemiştir. Musul-Kerkük-Hayfa boru hatları 60 yıldır çalışmıyor. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sonucu ABD'nin emri ile bu boru hatlarının tamir çalışmaları başladı. Hatta İsrail bu tahribatın giderilmesi için Türk müteahhitlere de başvurdu. Bu boru hatları tamir edilip çalışmaya başladığında, İsrail Hayfa limanına günde 5 milyon varil petrol taşıyacaktır. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda da Kerkük-Yumurtalık Boru Hattına hiç gerek kalmayacaktır. Ancak burada dikkat çeken bir nokta ise boru hattının İsrail'e ulaşması için Suriye'den geçmesi gerekmektedir.²³⁵ Akıllara bu boru hattının, Suriye'de yaşanan olaylara neden olabileceği gerçeği gelmektedir.

Kısmi olarak korunabilen Türkiye'nin çekincelerinin günümüz siyasi ortamında önemi tartışma konusudur. Ülke içinde yaşanan siyasi gelişmeler ile Irak'ın kuzey bölgesinin

²³⁴Ulusal Kanal, "IŞİD'den Kaçan Türkmenleri Türkiye Geri Çevirdi", 4 Ağustos 2014, <http://www.ulusalkanal.com.tr/dunya/isidden-kacan-turkmenleri-turkiye-geri-cevirdi-h33833.html>, (Erişim Tarihi: 22.09.2014)

²³⁵Hamza Yardımcıoğlu, "Kerkük-Hafia Petrol Boru Hattı", <http://anahtar.tv/2011/09/14/kerkuk-haifa-petrol-boru-hatti>, 14 Eylül 2011, (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2011).

istikrarının sağlanmasının zor olduğu anlaşılmaktadır. Bu anarşik yapının varlığı bölgede bir Kürt Devleti'nin oluşumunu engellerken akıllara başka bir tehlikenin varlığı getirmektedir. IŞİD terör örgütünün bölgedeki varlığı, dış güçlerin müdahaleleri ile başka bir topluluğa yasal zemin hazırlayabilir.

Kaynakça

“Barzani Petrolü İçin Yeni Boru Hattı”, *Aydınlık Gazetesi*, 6 Mart 2012.

Cüneyt Mengü, “İşgal Sonrası Irak'ın Yeniden Yapılandırılmasına Dair Tasarılar”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı*, Ankara, 29 Nisan 2008.

Deniz Bölükbaşı, 1 Mart Vakası, Irak Tezkeresi ve Sonrası, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2008.

Enerji Enstitüsü, “Tüpraş'tan İran Petrolü Açıklaması”, <http://enerjienstitusu.com/2014/06/12/tuprastan-irak-petrolu-aciklamasi/>, 12 Haziran 2014, (Erişim Tarihi: 17.09.2014)

Enerji Enstitüsü, Türkiye-Irak Arasında Yeni Petrol Boru Hattı Yapılacak, <http://enerjienstitusu.com/2013/05/23/turkiye-irak-arasinda-yeni-petrol-boru-hatti-yapilacak/>, 23 Mayıs 2013, (Erişim Tarihi: 17.09.2014).

Erdoğan T., “Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Petrolün Yeniden Dağılımı”, *www.emo.org* (Elektrik Mühendisleri Odası), Enerji Dergisi, Eylül 2007, Sayı:3.

Fehim Taştekin, “Yeni Yüzyılın Santranç Tahtası”, *Radikal Gazetesi*, 4 Eylül 2011.

Fikret Bila, “Gözler Kuzey Irak'ta”, *Milliyet Gazetesi*, 3 Ekim 2002.

Fikret Bila, “Irak Parçalanırsa Kendi Savaşımızı Yaparız”, *Milliyet*, 20 Kasım 2003.

“Ham Petrol Boru Taşımacılığı”, BOTAŞ Ham Petrol Boru Hattı Taşımacılığı, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (Erişim Tarihi: 22.09.2014) “Kuzey Irak Petrolü Devrede”, 2 Haziran 2009, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/06/090601_kurd_oil.shtml, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2012).

Hamza Yardımcıoğlu, “Kerkük-Hafia Petrol Boru Hattı”, <http://anahtar.tv/2011/09/14/kerkuk-haifa-petrol-boru-hatti>, 14 Eylül 2011, (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2011).

“Irak'ın Petrol İhracatı 23 Yılın Rekorunu Kırdı”, *Sabah Gazetesi*, 3 Nisan 2012.

İdris Demir, “Irak'ın Yeni Petrol Yasası”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ekim 2010, Cilt 2 Sayı:22.

Mehmet Ali İkbâl, Irak Kürt Bölgesinin Jeopolitiğine İlişkin Stratejik Öngörüler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal BilimlerEnstitüsü, 2006.

Mesut Taştekin, “Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı”, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), II. Körfez Savaşı, Ankara, Platin Yayınları, 2006.

Murat Yetkin, Tezkere (Irak Krizinin Gerçek Öyküsü), İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.

Sedat Ergin, “CIA timlerine ve U-2 Casus Uçaklarına Ecevit İzin Verdi.” Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 2003.

“Taner Yıldız IŞİD iddialarını yalanladı”, Habertürk, 15 Eylül 2014, <http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/990340-taner-yildiz-isid-iddialarini-yalanladi>, (Erişim Tarihi: 17.09.2014)

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanaqları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/988), Yasama Yılı:5, Dönem:23, 10 Aralık 2010.<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2012).

Türkiye ve Irak Kürtleri: Çatışma mı İşbirliği mi?, Kriz Grubu Orta Doğu Raporu, sayı:81, 13 Kasım 2008.

Ulusal Kanal, “IŞİD’den Kaçan Türkmenleri Türkiye Geri Çevirdi”, 4 Ağustos 2014, <http://www.ulusalkanal.com.tr/dunya/isidden-kacan-turkmenleri-turkiye-geri-cevirdi-h33833.html>, (Erişim Tarihi: 22.09.2014)

“Ziraat Kuzey Irak’a Girdi”, Haberturk.com,<http://ekonomi.haberturk.com/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi>, 16 Şubat 2011, (Erişim Tarihi:22 Nisan 2012).

Türkiye-Suriye İlişkileri : Türk Dış Politikasında Kırılma Noktası

Demet ŞENBAŞ

Özet

Suriye'de Mart 2011'de başlayan ve kısa sürede iç savaş halini alan çatışmalar, Türk dış politikasının ve bölgede kurulan ittifakların kırılganlığını gözler önüne sermiştir. Türkiye Suriye ile 1998 yılında yapılan Adana Mutabakatıyla normalleştirdiği ilişkilerini 2000'de Hafız Esad'ın ölümü ve Ahmet Necdet Sezer'in cenaze törenine katılmasıyla bir adım öteye taşımıştır. AKP döneminde ortaya atılan yeni Türk Dış Politikası çerçevesinde Türkiye Balkanlar ve Kafkaslardan, Rusya ve Kuzey Afrika'ya kadar yakın çevresine açılmıştır. Ancak bu siyaset çevresinde tarih, medeniyet ve coğrafya siyasetine öncelik tanımış ve önceliği Arap dünyasına vermiştir. Bu noktada da Suriye ile ilişkilerini ittifak noktasına getirmiştir. İki ülke yöneticilerinin üst düzeydeki karşılıklı ziyaretleri ve vize uygulamasının kaldırılmasıyla, ticaret hacminde de hızlı artışa neden olan bu ittifaktan Türkiye Araplarla ilişkilerinde yararlanmak isterken Suriye ise ABD ve Avrupa'yla ilişkilerinde Türkiye'den faydalanmak istemiştir. Ancak Ortadoğu Bölgesi ittifakların kırılgan olduğu bir bölgedir. Bölge dinamikleri sürekli değişmektedir. 17 Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve kısa sürede tüm Ortadoğu ülkelerine yayılan Arap Baharı Suriye'ye de sıçramış ve Suriye'yi iç savaşa sürüklerken, Türkiye-Suriye ilişkilerini de çıkmaza sokmuştur. Suriye ile gelinen yeni nokta Türk Dış politikasında önemli bir yeri olan komşularla sıfır sorun politikasından uzaklaşılmasına neden olmuştur. Çalışmada Türkiye-Suriye ilişkilerindeki genel sorunlara değinilecek, Suriye sorunun uluslararası boyutu incelenecek, Türkiye-Suriye ilişkilerinde gelinen noktanın Ortadoğu'ya yönelik dış politikası üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Ortadoğu, Suriye, Türkiye, ilişkiler

Abstract

The conflicts in Syria which started in March 2011 and became a civil war, displayed the fragility of the Turkish foreign policy and the alliances in the region. The relations between Turkey and Syria became normal with Adana Agreement in 1998 and went a step forward with the attendance of Turkish President Ahmet Necdet Sezer to funeral of Hafız Esad in 2000. The new Turkish foreign policy in AKP period opened to its close environment from Balkans and Caucasus to Russia and North Africa. But Turkey gave priority to geograghy, civilization and history around this policy and gave priority to Arab world. Hence, Turkey

carried its relations with Syria to alliance. The administrators of the parts made parent level visits and they raised the visas and the trade volume increased rapidly with the alliance. Turkey wanted to use this alliance for its relations with Arabs and Syria wanted to benefit Turkey for its relations with USA and Europe. But Middle East is a region where the alliances are fragile. The dynamics of the region change continually. The Arab Spring which became on 17 December 2010 in Tunisia and spread to Middle East countries, spread to Syria too and carried Syria to civil war and turned Turkey-Syria relations into impossible situation. The new point came with Syria caused Turkey to move away from its "zero problem with neighbours" policy which has an important place in new Turkish foreign policy. Syria's decisiveness for putting down the civil war with arm and the shelter of the refugees who run away from Syria to Turkey, carried two countries petition war. The unwillingness of the international society to interference, the failure of Annan the representative of UN and Arab Ligue to make peace in Syria, the inner and outer region power's disagreement about Syria, turns Syria problem into impossible situation and in addition to that turns Turkey-Syria relations into impossible situation, too. In that study the general problems between Turkey and Syria will be touched on, the international dimension of the Syria problem will be mentioned and the effects of the point come of the relations between Turkey and Syria to the Turkish Foreign Policy intended to Middle East will be emphasized.

Key Words: Middle East, Syria, Turkey, relations

Giriş

Türkiye ve Suriye arasında 2000'lere dek süren bir gerginliğin ardından Yüksek Düzeyli İşbirliği Antlaşmasına dek varan bir ilerleme söz konusudur. Ancak Arap Baharı olaylarının Suriye'ye yansması ve Beşar Esad yönetiminin reformlara karşı tutumuyla beraber ilişkiler yeniden 2000 öncesi durumuna dönmüştür. Peki bir düşünün, yükselişin ve yeniden düşünün böyle keskin yaşandığı Türkiye'nin en uzun sınır komşusuyla ileriye dönük sorunlar ne olabilir? Çalışmada ikili ilişkilerin dününe ve bugününe değinecek, uluslararası ortamda Suriye sorununa karşı takınılan tutumlar değerlendirilecek ve günümüzde Suriye üzerinden yürütülen parçalanma senaryolarının Türkiye dış politikası üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Türkiye-Suriye İlişkilerindeki Genel Sorunlar ve İlişkilerin Yükselişi ve Düşüşü

Suriye ve Türkiye ilişkilerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlar, Suriye'nin Büyük Suriye Devleti'ni kurma politikası çerçevesinde önemli limanlara sahip Hatay üzerinde hak iddia etmesinden kaynaklanan Hatay sorunu, Fırat ve Dicle Nehirlerindeki suyun paylaşımından doğan su sorunu ve Suriye'nin bir Ermeni terör örtü olan ASALA²³⁶ ve Kürt terör örgütü olan PKK²³⁷ya destek vermesiyle ortaya çıkan terör sorunudur. Hatay eski bir Suriye toprağıdır Türkiye sınırları içine dahil olmuştur. Hatay'ı "benim şahsi meselem" olarak adlandıran Mustafa Kemal Atatürk'ün İkinci Dünya Savaşı sürecinde oluşan dış konjonktürü iyi kullanması sonucunda 23 Haziran 1939'ta Hatay Suriye'den kopmuş ve Türkiye'ye katılmıştır.²³⁸ Ancak Suriye'nin eski Suriye toprakları üzerinde kurmak istediğı "Büyük Suriye İdeali" çerçevesinde oluşan Hatay iddiaları Suriye ve Türkiye arasındaki problemlerin başında yer almaktadır.²³⁹ Özellikle Büyük Suriye Devleti'ni oluşturma politikalarının aktifleştigi 1950 yılından sonra Hatay konusu tekrar gündeme taşınmaya çalışılmıştır.²⁴⁰

Türkiye ve Suriye arasındaki su sorunu öncelikle Fırat ve Dicle Nehri'nin tanımıyla ilgili yaşanmaktadır. Suriye iki nehrin uluslararası su olduğunu eşit paylaşılması gerektiğini ve üzerinde kazanılmış hakları olduğunu savunmakta,²⁴¹ Türkiye ise sınıraşan su olduğunu ve nehrin sularının kendi bölgesinden geçen noktalarda egemenlik hakkına sahip olduğunu savunmaktadır.²⁴² Türkiye'nin 1983'te başlattığı GAP projesi iki ülkenin su sorununu zirve

²³⁶ ASALA İngilizce Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia tamlamasının kısaltmasıdır; Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu anlamına gelen, 1973 ve 1985 yılları arasında, Türkiye dahil 16 farklı ülkede Türk ve diğer mülki ve diplomatik hedeflere karşı terör eylemlerinde bulunmuş solcu ve aşırı milliyetçi Ermeni terör örgütüdür. Daha geniş bilgi için bkz. Anadol, Cemal, Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2007

²³⁷ Kürtçe Partiye Karkerên Kurdistan anlamına gelen ve Türkçe'de Kürdistan İşçi Partisi olarak bilinen PKK, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzeydoğusu ve İran'ın kuzeybatısını kapsayan bölgede bir devlet kurmayı amaçlayan ve bu amaçla söz konusu toprakların Türkiye sınırları dahilinde kalan kısmına sahip olabilmek için eylem yapan yasadışı silahlı örgüt. 1974 yılında Abdullah Öcalan tarafından kurulan PKK'nın ideolojisi, Marksizm-Leninizm üzerine kuruludur. PKK'nın başlangıçtaki amacı; Kürdistan diye tanımlanan, Kürtlerin de yaşadığı, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzeydoğusu ve İran'ın kuzeybatısındaki bölgede, bağımsız sosyalist bir Kürt devleti kurmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çavdar, Cengiz, "Dağdan İniş, PKK nasıl silah bırakır? Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması" TESEV Analiz, Haziran, 2011.

²³⁸ Fırat, Melek, Kürkçüoğlu, Ömer, a.g.e., s. 291

²³⁹ İbas, Selahattin, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Editör: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Ankara, Ekim 2004, s. 59

²⁴⁰ Umar, Ömer Osman, a.g.e., s. 250

²⁴¹ Dursun, Abdülkadir, "Sınıraşan Sular Fırat ve Dicle Nehirleri'nin Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri Üzerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s. 25

²⁴² Şalvarcı, Yakup, "Pax Aqualis, Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu", Zaman Kitap, Şubat, 2003, s. 35

noktaya ulaştırmıştır. Suriye tarımsal sulamadan dönen suların kalitesinin bozulacağını iddia etmekte ve Türkiye'nin vermeyi yükümlendiği suyun miktarını azaltacağını savunmaktadır ve su ve teröre destek konusunu i içe geçirmiştir.

Suriye, ASALA'ya verdiği desteğin ASALA'nın dağılmasıyla kesilmesinin ardından²⁴³ 1980 sonrasında PKK'ya destek vermeye başlamıştır. PKK terör örgütünün merkezinin şam'a yerleşmesi Türkiye ve Suriye arasında ciddi sorunlara neden olmuştur. PKK terör rgt lideri Abdullah calan'a uzun yıllar boyunca barınma imkanı sağlayan Suriye Türkiye ile 1998 yılında savaşın eşiğine dek gelmiştir.²⁴⁴ Suriye'nin Abdullah calan'ı sınır dışı etmesiyle imzalanan Adana Mutabakatı ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri gelişmeye başlamıştır.²⁴⁵

Irak Savaşı Türkiye ile Suriye'nin ortak tehdit ve ilgi alanlarının oluşmasına ve ABD'nin Suriye'ye karşı izlediği politika Suriye'nin Türkiye'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. Türkiye Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile yeniden şekillenen Orta Doğu'ya yönelik Türk dış politikası, bazı kesimlerce yumuşak gücünün kaynağı olarak isimlendirilen Türkiye ile diğer Ortadoğu lkelerinin siyasi, coğrafi ve kültürel benzerliklerini diplomasi anlayışıyla ortak çıkarlara ve işbirliğine dönüştürmek üzerine kurulmuştur. Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesi de Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelirken arkasını sağlama almasını ve daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.

Ancak Türkiye'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik gücünün sınırlarını, bölgedeki devletlerle kurulan karşılıklı işbirliği ve dayanışmanın sürekliliği belirlemektedir. Bölgenin dinamik yapısı Ahmet Davutoğlu'nun diplomasi ve bölgesel işbirliğine dayalı teorisine hem olumlu hem olumsuz yönde etki etmektedir. Bu dinamik yapı iyi yönetildiği zaman Türkiye'nin dış siyasetinde önemli fırsat alanları ortaya çıkarabilir ve gücü yayılabilir. Diğer yandan dinamik yapı bölgesel çatışmayı ve ikili krizleri yükseltmektedir ve Türkiye'nin dış siyasetteki manevra alanını sınırlanmaktadır. Ahmet Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun teorisinin zayıf noktaları bunlardır.

2000'lerin başından 2009'a kadar, Türkiye-Suriye ilişkileri Irak'ın işgali, ABD baskıları ve Lübnan kriziyle gelişmeye başlamış, diyalog süreci arttırılmış ve iki lke

²⁴³ Erciyes, Erdem, "Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, şubat 2004, İstanbul, s. 103

²⁴⁴ Arı, Tayyar, "Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi"; Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 648

²⁴⁵ Olson, Robert, "Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001", ev. Süleyman Elik, Orient Yayınları, Ankara, 2005, s.12

arasındaki olumsuzluklar ve önyargılar azaltılmış, iki ülke işbirliği düzeyinden yüksek düzeyli stratejik işbirliği düzeyine gelmiştir. 2009’da imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması Ortadoğu'nun geneli açısından oldukça önemli bir olaydır.²⁴⁶

Arap Baharı olayları 15 Mart 2011 tarihinden beri Suriye’ye de sıçramıştır. Türkiye’deki bazı sivil toplum kuruluşları yoluyla Suriyeli Müslüman Kardeşler üyelerinin İstanbul’da bir basın açıklaması yapması iki ülke ilişkilerinde kurulan güvenlik ilişkilerinin zarar görmesine yol açan süreci başlatmıştır. Cisir eş-Şugur kasabasında 120 Suriye güvenlik görevlisinin öldürülmüş ve ardından Suriye-Türkiye sınırında bir kitlesel göç hareketi başlamıştır. Çok kısa bir sürede 10 binden fazla Suriyeli Hatay sınırından Türkiye’ye geçmiştir. Böylece Türkiye, Suriye’deki gelişmelere doğrudan müdahil olmak zorunda kalmıştır.²⁴⁷

9 Ağustos 2011’de Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Şam ziyaretiyle beraber ikili ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Davutoğlu Esad’ı değişime çağırarak, Esad ise reddetmiştir.²⁴⁸ Ulusal Konsey Örgütlenmesi, Konseyin kurulması ve tüm muhalifleri bir çatı altında toplama girişimlerine Türkiye’nin vermiş olduğu destek ve Özgür Suriye Ordusu adı altındaki silahlı örgütlenmeye destek vermesi, Türkiye’nin Suriye’deki iktidar mücadelesinde aktif bir rol oynamaya çalıştığının göstergesidir.²⁴⁹

Gelişmelere bakıldığında Suriye’nin parçalanması Ortadoğu açısından büyük sonuçlar doğurabilir. Suriye Ortadoğu bölgesinde ve Arap Dünyasında önemli bir stratejik konuma sahiptir. Türkiye, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail ile komşudur. Parçalanmış Suriye’nin Ortadoğu’daki dengeleri ciddi anlamda değiştirecektir. Şam yönetimi, Ortadoğu’daki birçok sorunun çözümü konusunda anahtar rol oynamaktadır. Suriye’nin Filistin-İsrail sorunu ve Filistin’in kendi içerisinde yaşadığı birçok meselede takındığı tutum diğer Ortadoğu ülkeleri açısından önemsenmektedir. Lübnan konusunda Suriye’nin Hizbullah Örgütü üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Yeni Suriye hükümetinin bu konudaki tutumu Lübnan’ın geleceği açısından önem taşıyacaktır.

Suriye Sorununun Uluslararası Boyutu

²⁴⁶ Ayhan, Veysel, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, Ortadoğu Analiz, Kasım 2009, cilt:1, sayı:11, s. 31

²⁴⁷ Athloğlu, Yasin, a.g.e., s.3

²⁴⁸ Ayhan, Veysel, a.g.e., s. 425-35

²⁴⁹ Ayhan, Veysel, a.g.e. , s. 438-42

2011 Mart'ında başlayan olaylar farklı ülkeler tarafından farklı algılanmıştır. Suudi Arabistan'ın desteklediği Al Arabia ve Katar'ın desteklediği Al-Jezeera olayları geniş ölçekli göstererek Suriye hükümetini suçlarken Hizbullah'a bağlı Al Manar ve İran'a bağlı Press TV muhalifleri suçlamıştır. ABD ve AB ülkeleri Esad rejimine karşı yaptırım kararı alırken Türkiye Kasım 2011'de Suriye'ye yaptırım uygulayan ülkeler arasına katılmıştır. Bu ülkeler baskılarını artırmak için Tunus, Fransa ve Türkiye'de Suriye'nin Dostları toplantıları düzenlemeye başlamıştır. Diğer taraftan İran doğrudan Esad yönetimini desteklemektedir. Rusya ve Çin de İran'la beraber Esad rejimini destekleyen ülkeler arasında yer almıştır. Şubat 2012'de BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye ile ilgili almaya çalıştığı dış mücadeleye açık kapı bırakan karar yasasını reddetmiş, Nisan 2012'de Annan Misyonu kapsamında Suriye'ye gözlemci gönderilmesine dönük karar tasarısı oylamasında dış müdahale konusunda dikkatli davranmışlardır.²⁵⁰

BM Genel Sekreterliği olayların başladığı andan itibaren Esad'ı kınamış ve reform çağrısı yapmıştır. ABD ve Fransa gibi ülkeler sert bir uyarı üzerinde dururken Rusya ve Çin karşı çıkmıştır. Bu nedenle Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Kofi Annan Mart 2012'de BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi olarak Şam'da Beşar Esad ile doğrudan görüşmede bulunmuş ve 21 Mart 2012 günü Tüm Konsey üyeleri tarafından kabul edilerek Annan Planı açıklanmıştır.²⁵¹ Annan Planının kabulünden sonra 12 Nisan'da Esad yönetimi ateşkes ilan ettiğini belirtmiştir. Ancak çatışma ve müdahale haberleri tekrar gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla Annan Planı başarıya ulaşamamıştır.²⁵²

2011 yılının sonunda ABD Suriye'ye uyguladığı yaptırımları genişletmiş ve Esad'a çekilme çağrılarını yapmıştır. 7 Mart 2012'de ise BM'den karar çıkartılamaması üzerine Suriye için askeri müdahale dahil tüm seçeneklerin masada olduğu ABD Savunma Bakanı Leon E. Panetta tarafından belirtilmiştir ayrıca muhaliflere maddi ve manevi tüm desteklerini arttıracaklarını da sözlerine eklemiştir. Ancak Obama Suriye'ye yapılacak bir müdahalenin hata olacağını açıklamıştır. Her ne kadar Savunma Bakanı tüm görüşlerin masada olduğunu söylese de kısa vadede böyle bir seçenek olmadığı görülmüştür. ABD yönetimi Suriye'de bir rejim değişikliğini kaçınılmaz görmekte ve doğrudan bir çatışmaya girmeden sorunu aşmaya çalışmaktadır.²⁵³

²⁵⁰ Ayhan, Veysel, a.g.e., s. 398-99

²⁵¹ Ayhan, Veysel, a.g.e., s. 398-403

²⁵² Ayhan, Veysel, a.g.e., s. 404-6

²⁵³ Ayhan, Veysel, a.g.e., s. 406-10

Suriye Sorununun Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Politikalarına Etkisi

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik siyasetinin anahtarı olan Suriye parçalanması veya kısa bir süre sonra başka siyasi aktörlerin Türkiye'nin Suriye'deki nüfuzunu ele geçirecek olması Türkiye'yi Suriye'deki kaostan en çok etkilenen ülkelerden biri haline getirecektir. Türkiye Suriye ile geniş bir sınıra sahiptir ve parçalanması durumunda ülkenin kimlerin yönetimine gireceği ve dış politika açısından takınacağı tutum Türkiye'nin güvenliğini etkileyebilir. Türkiye'nin kendi içinde dış politikasını ve güvenliğini etkileyen önemli bir zaafı vardır: Kürt sorunu. Suriye'de yeni kurulacak yapının Kürt sorununa bakışı ve bağımsız Kürdistan konusundaki fikirleri önem taşımaktadır. Esad yönetimi Kürdistan'a karşıdır ve bu duruş iki ülkenin bu derece yakınlaşmasında önemli bir alt yapıyı oluşturmuştur. Yeni yönetimin bağımsız bir Kürdistan'a olumlu bakışı Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerini sınırlandırabilir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Suriye üzerindeki etkinliğini kaybetmesi riski Ahmet Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun siyasetinin etkisizleştiğini ve Türkiye'nin sıfır sorundan etrafı sorunlarla çevrili bir ortama sürüklendiğini göstermektedir.

Sonuç

Suriye Arap Cumhuriyeti homojenliği yüksek yapıda bir ülke olmasına rağmen ülkede Hafız Esad ile başlayan ve oğlu Beşar Esad ile devam eden Nusayri egemenliği söz konusudur. Bir azınlık grup tarafından yönetilen Suriye'de bu durum daima kanamaya hazır bir yara halini almıştır. Günümüzde Arap Baharı olaylarının bu bölgeye de sıçramış olması ülkenin bu homojen yapısının dış güçler tarafından daima canlı tutulmuş olmasının bir sonucudur.

Suriye bulunduğu jeopolitik konum ve Hizbullah'a verdiği lojistik destek ve İran'la sürdürülen müttefiklik düzeyinde ilişkiler, İsrail düşmanlığının ortak paydasında buluşma gibi nedenlerle Ortadoğu politikalarında daima söz sahibi olmuştur. Bu durum Suriye'nin önemini Batı nezdinde de arttırmaktadır. ABD tarafından haydut devlet ilan edilen Suriye, İran'la olan dostluğu, Hizbullah desteği ve önemli jeopolitik konumu nedeniyle daima kontrol altında tutulması gerektiği fikri Batı ülkelerinde mevcuttur. Bu çerçevede Batı tarafından 2000'li yıllarda Suriye'yle sorunların çoğunlukla ortadan kalkmış olduğu Türkiye'ye Suriye'nin reform sürecini hızlandırarak uluslararası ortama entegre olmasını sağlama görevi verilmiştir. Ancak Esad rejimi bu süreci gerekli hız ve istekle gerçekleştirmemiş ve iç fraksiyonların kullanılmasıyla birlikte Suriye bugünkü iç savaş durumunu almıştır.

Suriye’de parçalanmaya yönelik bir eğilim olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bölgede son günlerde ortaya çıkan Işid faktörü ve bölgede kurulabilecek Suriye’den de toprak olarak oluşturulması planlanan bir Kürt Devleti ihtimali, Türkiye’nin politika alanını sınırlandırmaktadır. Bu tip, sorunlarla dolu bir geçmişe sahip olan ülkelerle ilişkilerde güven kurulması zordur. Dolayısıyla doğru yaklaşım devletlerin sadece liderleriyle değil, halkıyla ilişkiye geçmektir. Bunu da günümüzde en iyi sağlayan faktör ticarettir. Yeni oluşacak bölgesel ve nispeten küçük fraksiyonlarla kurulacak yatırım ve ticaret ilişkileri ve etnik ve dini kimliklere yönelik olmayan politika geliştirmek, bu devletlerle oluşacak ilişkileri iyi yönde sürdürmekte faydalı olabilir. Tabi ki bunu yaparken, karşılıklı güven sağlanması için ikili ilişkilerdeki temel sorunlara da çözüm getirilmeye çalışılmalıdır.

Kaynaklar

Anadol, Cemal, Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2007

Arı, Tayyar, “Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi”; Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Athoğlu, Yasin, Türkiye’nin Suriye Siyasetindeki Çıkmazları, Bilgesam, 23 Haziran 2011

Ayhan, Veysel, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, Ortadoğu Analiz, Kasım 2009, cilt:1, sayı:11.

Ayhan, Veysel, “Arap Baharı”, MKM Yayınları, Bursa, 2012.

Çavdar, Cengiz, “Dağdan İniş, PKK nasıl silah bırakır? Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması” TESEV Analiz, Haziran, 2011.

Dursun, Abdülkadir, “Sınırtaşın Sular Fırat ve Dicle Nehirlerinin Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri Üzerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.

Erciyes, Erdem, “Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2004.

Fırat, Melek, Kürkcüoğlu, Ömer, “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt:1, 15. baskı, İstanbul, 2009.

İbas, Selahattin, “ Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi”, Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Editör: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Ankara, Ekim 2004.

Olson, Robert, “Türkiye’nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001”, çev. Süleyman Elik, Orient Yayınları, Ankara, 2005.

Şalvarcı, Yakup, “Pax Aqualis, Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu”, Zaman Kitap, Şubat, 2003.

Umar, Ömer Osman “Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)”, TC. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Tarih Şubesi Yayınları, no:3, Elazığ, 2003.

Euronews, <http://tr.euronews.com/2011/11/30/turkiye-den-suriye-ye-9-maddelik-yaptirim/>, (Erişim: 04.09.2014)

Büyük Sorun “Aral Gölü”

Ufuk AYGÜN

Özet

Bu çalışma, dünyadaki enerji rezervinin nerdeyse yarısını ihtiva eden, Orta Asya bölgesinde meydana gelen dünyanın en büyük çevre felaketlerinden biri üzerinde durmaktadır. Özellikle 1991 sonrası dönemde SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Devletleri'nin istikrarlı bir gelecek kurması önündeki en büyük engellerden biri olan Aral Gölü'nün kuruması sorunu, yalnızca gölün bulunduğu iki ülkeyi (Kazakistan ve Özbekistan) değil, gölü besleyen nehirlerin geçtiği tüm Orta Asya ülkelerini ilgilendirmektedir. SSCB öncesi dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü, SSCB döneminde yürütülen tarım politikalarından dolayı bu gün yerini dünyanın en genç çölü olan Aral Kum Çölü'ne bırakmıştır. Buna ek olarak bölge ikliminde karasallaşmaya ve yerel halk üzerinde yeni salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halkın en önemli geçim kaynaklarından biri olan balıkçılık bırakılmıştır. Bu yüzden ekonomik olarak çok aktif olan Moynak Limanı artık atıl bir haldedir. Aral Gölü sorunun bu kadar karmaşık bir hale gelmesi bölge ülkelerinin birbirleri ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerine de yansımamaktadır. Aralarında oluşturmak istedikleri ekonomik birlik düşüncesinin önündeki en büyük engellerden biri olan bu sorun, uzlaşmalarını çok güç kılmaktadır. Aral Gölü uluslararası çevre sorunu çerçevesinde, Orta Asya'da bölgesel ve küresel güçlerin çıkar çatışması kendini göstermiş, soruna çözüm bugüne kadar üretilenmemiştir. Rusya'nın inisiyatif almaması durumunda bu sorunun çözülmesi düşünülemez.

Anahtar kelimeler: Aral Gölü, Orta Asya, SSCB, Rusya Federasyonu

The Aral Sea Problem

Abstract

This study emphasizes the one of the biggest environmental disaster in Central Asia where contains the almost half of energy resources of the world. Aral Sea, whose drought blocks the forming of the consistent future of the Central Asian Turkish States which gains independence after the dissolution of the Soviet Union in 1991, is not only interested two state (Kazakhstan and Uzbekistan) but also the Central Asian countries involving the rivers which

feed the Aral Sea. Before the USSR, the Aral Sea was the fourth biggest lake of the world but nowadays it is the youngest desert as the Aral Sand Sea because of the USSR's agriculture policies. Additionally, this polities also cause the continental climate in this region and the epicemic illness upon the local residents. The Fishery, the primary mainstay of the local residents, is dropped out . Thus the Moynak Harbour, which was economically so active, is idle now. The complicated situation of Aral Sea reflect on the economic and politic relations of the states in this region. Russia fills the void occurred after the dissolution of USSR. This is certain that the solution of the Aral Sea conflict needs the Russian initiatives.

Key Words: Aral Sea, Central Asia, USSR, Russian Federation

ARAL'A AĞIT

...

Ural'dan inen marallar

Aral'da saçın tararlar

Yıkanacak göl mü kalmış

Bilmem ki neyi ararlar

...

ALİ AKBAŞ

1. Bulunduğu Coğrafya Ve Gölün Genel Özellikleri

1960 yılında 68 bin 900 kilometrekare yüzölçümü ve 1083 kilometreküp su hacmine sahip Aral Gölü'nün uzunluğu 426 kilometre, eni 284 kilometre, en derin noktası 68 metreydi. Ve

de Marmara denizinin 6 katı büyüklüğü bir alanı kaplıyordu. 2010'da gölün yüzölçümü 12 bin 100 kilometrekareye, su hacmi 110 kilometreküpe, en derin noktası ise 24 metreye düştü.

Batı Türkistan'da Özbekistan ile Kazakistan arasındaki gölün büyük kısmı Özbekistan'a dâhildir. Aral havzası, Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın güney-batı kısmını, Kırgızistan'ın Oş ve Narin bölgelerini, Türkmenistan'ın Daşhovuz bölgesini içermektedir. **Asya'nın ikinci, dünyanın dördüncü büyük gölüdür. Hazar, Superior (Kuzey Amerika), Viktorya (Afrika) göllerinden sonra gelir.**

Gölün bulunduğu bölgede yazları çok sıcak geçen kurak bir iklim hüküm sürer. Akarsuların göle su taşımalarına rağmen buharlaşma, gelen sudan daha fazladır. Bu bakımdan göl gittikçe küçülmektedir.

Gölün batı kıyıları dik, doğu ve güney kıyıları düz ve yassı, kuzey kıyıları girintili çıkıntılıdır. Aral Gölüne Amuderya ve Siriderya nehirleri dökülür. Ayrıca etrafındaki yüksek dağların su kaynakları ile beslenir. Amuderya ve Siriderya nehirleri aşırı derecede alüvyon taşıdıklarından göl dolmakta ve küçülmektedir.²⁵⁴

2.Amu Derya Ve Siri Derya Nehirleri Ve Bu İki Nehirde SSCB Döneminde Yapılan Çalışmalar

Aral gölü, Amu Derya (Ceyhun) ve Sri Derya (Seyhun) sularının birikmesiyle oluşmuştur. 1960'lı yıllardan beri pamuk ekimi ve hidroelektrik santralleri için su rezervuarı inşaatları nedeniyle, büyük içme suyu gölü ve önemli bir su kaynağı olan Aral Gölü kaynağı azalmıştır. İki nehir sulama, sanayi, enerji ve kentleşmede ihtiyaçların karşılanması amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun sonucunda Aral Gölü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Esasen bu Sovyet yetkilileri tarafından dile getirilmekteydi. Günümüzde su kullanımının yıllık 120 km³ olacağı ve bunun Aral Gölü havzasının yıllık ortalama su kapasitesinin %94'e tekabül ettiği yetkililerce söylenmiştir. Bu anlamda, Orta Asya'ya kuzeyden su getirme projeleri çizilmiştir.²⁵⁵

²⁵⁴ Mehmet Seyfettin Erol, Orta Asya'da Güvenlik Sorunları, Ankara, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 1, 2003, s.1.

²⁵⁵M. AHMER, "Orta Asya'da Su Kaynaklarının Kullanımı Güney Asya Ülkeleri İçin Dersler" Avrasya Etüdüleri, TİKA, Vol. 15, 1997,s. 97-120.

Sovyet siyasetçileri, ve komünist parti yetkilileri hassas bir su dengesi kurmak amacıyla bir strateji oluşturmaya çalışmışlar ancak, ilgili mahalli halkların sağlık ve refahına getirdikleri olumsuzlukları önlemede başarılı olamamışlardır. Toprak verimliliğine imkan veren objektif tarım prensiplerinin oluşturulması için ve diğer tarım ürünlerinden vazgeçmek pahasına, 1930'lardan bugüne Özbekistan ve Türkmenistan'a bir pamuk mono kültürü yerleştirilmiştir. Gene ilk defa 30'lu yıllarda Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da bozkırı sulamak ve özellikle pamuk yetiştirmek üzere büyük sulama projelerine başlanmıştır. İlk büyük sulama projesine, "Fergana Vadisini Çevirme Kanalı İnşaatı"yla başlanmıştır. Narin Nehri suları, tarım alanlarına getirilmiştir. 1940'lı yılların sonuna doğru Seyhun Nehri'nin suları Kızılorda'da toplanarak çok miktarda su, yeni tarıma açılan alanlarda, pirinç tarımında kullanılmıştır. Daha sonraları, Taşkent'in su gereksinimi de, buradan karşılanmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde, Kerki'den aşağıdaki kesimlerin sulanması ve 100 km çapındaki Karakum Kanalı'nın açılması ve Türkmenistan Bozkırı'nın büyük çapta sulanmasıyla, Ceyhun Nehri sularının çoğu tarımda kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Aral Gölü'nün su ile beslenmesi engellenmiştir. Sovyet liderlerinin bu ekonomik kararlılığı, toprağın ve Aral Gölü'nün göl vasfını yitirmesine neden olmuştur.

Günümüzde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında, kıt su kaynakları üzerinde rekabet ortamı yaratılmıştır. Tacikistan ve Kırgızistan, Seyhun ve Ceyhun Irmak şebekelerinin % 80'ine sahip olarak su fazlasını, suyun yeterli olmadığı Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'a karşı kullanmaya dayalı bir stratejiyi benimsemişlerdir.

Sovyet dönemindeki merkezi hükümet yapısı, hayati önemi bulunan konularda açık müzakere ve münazaralarda bulunulmasını engellemiştir. Sonuçta, Moskova'da alınıp yerel yetkililerce uygulanan kararlarda, çevre toplulukların menfaatleri göz ardı edilmiştir. Moskova'nın izlediği bürokratik yaklaşımın önemli bir zararı, Aral Gölü'nün süratle yitip gitmesine neden olmuştur.²⁵⁶

Artan pamuk üretim alanlarıyla birlikte, geliştirilen sulama sistemleri neticesinde; yaygınlaşan gübreleme, ilaçlama ve herbisit kullanımları anti-ekolojik kimyasallaşmalar sonucunda, hem nehirlerin, hem de Aral Gölü'nün diplerini kirletmiş ve içme sularını da tehdit etmiştir. Kirli içme suyu nedeniyle, tifo, tüberküloz ve çoğunluğu çocuklarda olmak üzere hepatit gibi ciddi

²⁵⁶N. ALGAN, "Aral ve Hazar'da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutu", Küresel Politikada Orta Asya, Der.: Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yay. 2001, s. 357-378.

hastalıklara neden olmuştur. Pamuk mono-kültüründeki bu ısrarlar, hem diğer tarımsal faaliyetleri, hem de balıkçılığı öldürdüğünden, bölgesel refahı da azaltmıştır.²⁵⁷

Nehirler çoğunlukla, Kırgızistan ve Tacikistan dağlarından çıkmaktadır. Su rezervlerinin büyük bir kısmından Orta Asya'daki tüm Türk Cumhuriyetleri topraklarını sulamak için yararlanılmaktadır. Bu yüzden, bölgedeki tüm bu devletlerin ortak menfaatleri ve ekolojik talepler dikkate alınarak nehirlerin deltalarında ve Aral Gölü'nde normal hayati şartları yaratmak amacıyla suyun gelmesini temin etmek gerekmektedir.

1960'lardan itibaren, Orta Asya'da, büyük ölçüde, yeni kaynaklar kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi ve hayvancılık kompleksleri geliştirilmiştir. Kentleşme artmıştır. Su kolektörleri inşa edilmiştir. Yakın zamana kadar ıslah edilen yeni tarım alanları politikacı ve bürokratlar için övünç kaynağı olmuştur.

Rüzgar, Aral Gölü'nün kurumuş dibinden tuz ve tozu yüzlerce kilometreye uçurmaktadır. 1980'li yılların başından beri böyle fırtınalar 90 gün boyunca kaydedilmektedir. Toz fırtınasının boyu 400 km, eni 40 km'yi bulmaktadır.²⁵⁸

3.SSCB Dönemi Ve 1991 Sonrası Gölde Meydana Gelen Değişiklikler

Sovyetler Birliği'nin devasa pamuk tarlaları oluşturma planı çerçevesinde, 1940'larda sulama kanalları inşa edilmeye başlandı ve Amuderya ve Siriderya ırmaklarının sularının pamuk tarlalarına akıtılması sonucu 1960'lara gelindiğinde yılda gölden 60 km³ su çekiliyordu.²⁵⁹

Moskova bu proje çerçevesinde Karakum kanalını inşa etti. 1200 km uzunluğundaki kanalla Amuderyanın suyu çöle taşınacak ve çölde pamuk yetiştirilecekti bu proje 1960'da tamamlandı ve kanal devreye girdiğinde bölgedeki pamuk üretimi katlanarak arttı. Böyle oluncada Amuderya ile Sirideryanın suyu Aral'a ulaşamaz hale gelmişti. Nehirlerin Aral'a taşıdığı yıllık su miktarı 110 km³'ten 5 km³'e düştü. Aral Gölü'de 1960'dan 1970 e kadar

²⁵⁷ M. HASANOĞLU, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Çevre Sorunları", Avrasya Etütleri, TİKA, Vol.22, Bahar, 2002, s.149-163.

²⁵⁸ M.HASANOĞLU, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Çevre Sorunları", Avrasya Etütleri, TİKA, Vol.22, Bahar;2002, s. 149-163.

²⁵⁹ Engin Şallı,"Aral Gölü", 2008, <http://enginsalli.blogcu.com/aral-golu/3181437>, (Erişim Tarihi 14 Eylül 2014), s.1.

alanının yarısını, hacminin %70'ni kaybetti 90'larda iki parçaya bölünen göl küçük Aral ve büyük Aral olarak adlandırıldı.

Sovyet planlamacılarına göre Aral'ın kolları kesilebilirdi. Çünkü Orta Asya'da pamuk yetiştirmek balıkçılığın 100 misli bir ekonomik değer yaratacağı planlamada atlanan çevre faktörü ile çarpıklık zinciri örülmeye başlamıştı. Çünkü pamuk çok fazla su isteyen bir bitkiydi aşırı sulama yer altındaki suları yüzeye çıkarmış ve de tarlaları tahrip etmeye başlamıştı.

Pamuk üretimi düşmeye başlayınca Moskova hemen devreye girdi üretimi hızlandırmak için kimyasal gübre ve zirai ilaç seferberliği başlatmıştı bu da kısa sürede trajedi yarattı. Tarlalarda biriken tuz ve tarım ilaçları Aral Gölü'ne kadar drenaj kanalları aracılığıyla gidiyordu. Aral da çekilirken gerisinde zehirli bir çöl bırakıyordu.

Rüzgârla birlikte etrafa saçılan zehirle birlikte Su kuşları kara hayvanları kayboldular. 1960-1990 arasında 100 den fazla bitki türü Aral havzasında yok oldu. 1980'e gelindiğinde denizdeki tuz oranı 3 kat artmıştı. Bu tüm balıkları ve balıkçılığı yok etti.²⁶⁰

1960'lı yıllarda Aral Gölü'nde 20'den fazla balık çeşidi bulunurken, gölün kuruması ve sularının tuzlanmasından dolayı günümüzde gölde sadece "Aral Kolyuçası" adıyla bir balık çeşidi yaşıyor. Diğer balık türlerinin nesli tükendiğinden, Aral gölüne tuzlu su balık türleri yerleştirilmeye çalışılıyor.²⁶¹ **Hollandalı bir bilimcinin ilginç fikri ile şu an Aral balıkçılarının bazıları Kalkan balığı avıyla geçinmektedir.**²⁶²

Muynak'taki balık konservesi fabrikası ise terk edildi ve harabeye döndü. Geçmişte Aral'dan, güneydeki Muynak ve Kuzeydeki Aralski limanları arasında taşımacılıkta kullanılan gemiler ve limanlar bugün kum ve tuz yığınları ortasına saplanarak gemi mezarlığına dönüşmüştür.

²⁶⁰ Engin Şallı,"Aral Gölü", 2008, <http://enginsalli.blogcu.com/aran-golu/3181437>, (Erişim Tarihi 14 Eylül 2014), s.2.

²⁶¹ Süleyman Merdanoğlu, "Aral Gölü Çöl Mü Oluyor?", Yalquzaq, 17 Ocak 2011, s.1.

²⁶² Engin Şallı,"Aral Gölü", 2008, <http://enginsalli.blogcu.com/aran-golu/3181437>, (Erişim Tarihi 14 Eylül 2014), s.3.

Hatta 20. yy.da Orta Asya'da ipek yolunun yerini pamuk yolu aldı denilmekteydi. Bölgede üretilen pamuk Muynak limanına yükleniyor buradan Aral limanına gönderiliyor ve batıya taşınıyordu. Orta Asya 'da bulunmayan mallarda aynı yol izlenerek getiriliyordu.

Orta Asya'da kayıtlara geçmeyen olaylarda yaşanmış. Vozdrojdenia adası yani Rönesans adası tanıklardan biridir.²⁶³ Sovyetler birliği döneminde bu adada kimyasal ve biyolojik silah laboratuvarı olarak kullanılırdı ve bu ada tam da Aralın ortasında bulunuyordu ve burada biyolojik silahlar için dünyanın en vahşi bakterisi antraks (Şarbon) üretilmişti. Ve bu bakterinin denenmesi için sayısız hayvan adaya getirilmiş ve deneye kurban gitmişlerdi. Söylentilere göre bu ada 90'larda meydana gelen laboratuvar kazası yüzünden boşaltılmış sonrası ise Aral'a kalan zehirli atıklardır.

3.1.Bazı Tespitler

Bir zamanlar göl yatağı olan alanlar bugün Aral Kum Çölü olarak adlandırılıyor. 54,000km²'lik göl yatağı çöle dönüştü.

Gölde balıkçılık yapan binlerce kişi bugün umutsuz bir bekleyiş içindeler. İnsanlar ya işsizlikle mücadele ediyor ya da göç etmek zorunda kalıyor.

Sulak araziler olan yerlerde bugün kum ve tuz fırtınaları esiyor. Yıllarca göl tabanında birikmiş olan toksik maddeler (tarımda kullanılan kimyasallar ve tarım ilaçları) ve aşırı miktardaki tuz, kumla karışarak havayı kirletiyor.

Bir zamanlar yasayan canlıların yarısından fazlası bugün o coğrafyada yaşamıyor. Ekosistemin ciddi oranda bozulduğu, bu kadar tuzlu ve kurak bir coğrafyada sadece halophyte (kurak çödeki tuz bitkisi) bitkileri yaşayabiliyor.

Bir zamanlar gölün ılıman etkilerinin görüldüğü topraklarda bugün yazlar daha sıcak, kışlar daha soğuk, yağış ve nem daha düşük. Bunların sonucu olarak tohumların üreme mevsimi daha kısa ve kuraklık daha da yaygın.

²⁶³ Mehmet Seyfettin Erol, Orta Asya'da Güvenlik Sorunları, Ankara, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 1, 2003, s.1.

Verimli araziler olan çevre arazilerde bugün aşırı tuzlanma nedeniyle tarım yapılamıyor. Kuzeyden esen güçlü rüzgarlar tuz ve tozu 500 km mesafeye kadar savurabiliyor. Aral Gölü'nün güneyinde bulunan Amu Delta'sı da bu rüzgarların etkilediği verimli arazilerden biri. Deltada tuzlanmaya bağlı olarak sebze ve tohum yetiştiriciliğinde ciddi sorunlar yaşanıyor. Aral Gölü'nün kuruma sebebinin bu ve benzeri arazileri sulamak için kullanılan sular olduğu düşünüldüğünde oldukça ironik bir tablo ortaya çıkıyor.

Bir zamanlar balıkçılık yapan sağlıklı insanlar bugün kanserle karşı karşıyalar. Yerel halk solunum yolları hastalıkları, gırtlak ve yutak kanseri, tuzlu hava solumaya bağlı solunum problemleri, tuzlu suya bağlı sindirim sistemi hastalıkları, karaciğer ve böbrek yetmezliği ve görme bozuklukları gibi değişen çevre koşulları sonucunda oluşan birçok hastalıkla boğuşuyor. Ayrıca balık ürünlerinin yok olması ve gelir düzeyinin düşmesi sonucu beslenme bozukluklarına ve özellikle hamile kadınlarda anemiye oldukça sık rastlanıyor. Halk tatlı su kaynaklarına ulaşmakta zorluk yaşıyor.

4.Sonuç ve Çözüm Önerisi

Aral Gölü insan eliyle yaratılmış en büyük çevre felaketi olarak literatürde yerini almıştır. Bir çok defa Orta Asya devletleri bir araya gelmiş ancak kalıcı çözüm üretme adına somut adım atma konusunda sıkıntı yaşamışlardır. Çünkü mevcut durum bu devletlerin ekonomik olarak yararına olduğu için yaşanan insanlık dramı karşısında çözüm arayışı içinde gözükmek politika üretmek için yeterli görülmemiştir. 1991 sonrası bağımsızlığını kazanan bu devletler dış politikalarını oluşturmada ekonomik kalkınma planı geliştirmede Rusya'nın etkisi altında kalmaktadırlar. Rusya ise bölgenin sorunsuz, kalkınmış, ekonomik olarak güçlenmiş olmasını değil kendisine bağımlı kendi iç sorunlarından dış politika üretmede sorun yaşayan bir durumda kalmasını yeğlemiştir.

Rusya kendi arka bahçesi olarak gördüğü bu bölgeyi insiyatif olarak kargaşadan uzaklaştırmak isterse ancak o zaman bölgede bir istikrar söz konusu olabilir. Bu istikrar da Rusya lehine bir istikrar olarak kendini gösterecektir. ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının Rusya ziyadesiyle farkındadır. Rusya kendisinin dahil edilmediği bir Orta Asya diplomasisine izin vermez ve vermemiştir. Aral Gölü çevre felaketi her ne kadar Özbekistan ve Kazakistan arasında görünse de çözüm Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin dolaştığı tüm

ülkelerin ortak varacağı bir konsensus ile sağlanabilir. Bu konsensusu sağlayabilecek tek ülke ise Rusya'dır. Yapılan mevcut gelişmelere baktığımızda:

- Dünya Bankası'nın da destek 86 milyon dolarlık destek verdiği bir su set projesiyle, gölün kuzey kıyılarında balık avı yeniden başladı. Bitkiler su kuşları geri gelmiş iklim bile değişmeye başlamış.Kazakistan, 40 yılda suyunun yüzde 70'ini kaybeden Aral'da, Gökaral adı verilen bir su seti projesiyle yavaş yavaş eski günlerine geri dönüyor.
- Gölün güneyinde tekrar su birikmesinin önündeki en büyük engel ise Özbekistan'ın pamuk tarlalarını sulamak için nehirlerin yönünü değiştirmesi.
- Özbekistan, Amu Derya'nın kullanımını kısıtlamayı hiç düşünmediği gibi bu durumu bir fırsata dönüştürerek kuruyan göl yatağında petrol arama projeleri geliştiriyor. Devlet yetkilileri, bugüne kadar hiç araştırılmamış bir bölge olan Aral Gölü Yatağı'nda petrol ve gaz bulmaktan çok umutlu olduklarını belirtiyorlar.²⁶⁴
- Bir diğer proje ise, "Hazar'ı Aral'a Birleştirme Projesi" üzerinde çalışılmakta. Bu projeye göre, Ob ırmağının suları Aral'a akıtılarak, Aral Gölü ile Hazar Gölü bir kanalla birleştirilmek istenmektedir.
- Uluslararası Aral'ı Kurtarma Fonu (UAKF) İcra Komitesi'den yapılan açıklamada, Aral Gölü sorununun giderilmesi, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısının geliştirilmesi, ekolojik ve çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla hazırlanan 2011-2015 Programı kapsamında 10 milyar dolar kaynak kullanılacağı da öngörülmektedir.²⁶⁵
- Türkmenistan ise Karakum Çölü'nde Yapay Gölünü oluşturulmaya çalışılmaktadır. Fakat bu gölü dolduracak su ancak Tacikistan'dan doğan ve son iki yıldır kuraklık yaşanmakta olan Afganistan üzerinden geçen Amu Derya nehrinden sağlanabileceği için, bu mesele de ciddi sonuçlara gebe gözükmektedir.²⁶⁶

Kaynakça

²⁶⁴ Elçin İçten,"Kuzey Aral Gölü Projesi", 22 Ağustos 2011, <http://www.gakguk.net/yesil/kuzey-aral-golu-projesi/>, (Erişim Tarihi 14 Eylül 2014), s.1.

²⁶⁵ Elçin İçten,"Kuzey Aral Gölü Projesi", 22 Ağustos 2011, <http://www.gakguk.net/yesil/kuzey-aral-golu-projesi/>, (Erişim Tarihi 14 Eylül 2014), s.2.

²⁶⁶ Mehmet Seyfettin Erol, Orta Asya'da Güvenlik Sorunları, Ankara, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 1, 2003, s.1.

- A.ZISCHKA, Pamuk için Gizli Harp, Muallim Ahmet Halim Kitapevi,1997.
- F. BUDAK, Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını, Ocak Yay. İstanbul.1997.
- N. İYİKAN,”Aral Gölü Sorunu ve Bölgedeki Siyasi Gelişmelere Etkisi”, Elektronik Siyaset Bilimi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013.
- M. FERRO, Sömürgecilik Tarihi, Çev. Muna Cedden, İmge Yay, Ankara, 2002.
- D. BILIOURI, , “Orta Asya’da Çevre Sorunları: Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek” Avrasya Etütleri, TİKA, Vol.19, İlkbahar-Yaz, 2001.
- T. ALTAN,“Tükenmiş Bir Çevresel Miras- Orta Asya’da Sınırötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi” Avrasya Etütleri, TİKA, Vol.1, İlkbahar; 1995.
- H. BAYMİRZA, “Tarihte ve Zamanımızda Aral Gölü ve Çevresindeki Kültür”, Avrasya Etütleri, TİKA, Sayı 3, 1994.
- M. YILMAZ, “Aral Gölü Kuruyor (Mu)?”, Orta Asya Araştırma Merkezi, 8 Şubat 2010, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-asya-arastirmalari-merkezi/2010/02/08/3340/aral-golu-kuruyor-mu>, (Erişim Tarihi 17.09.2014).
- D. BILIOURI, , “Orta Asya’da Çevre Sorunları: Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek” Avrasya Etütleri, TİKA, Vol.19, İlkbahar-Yaz, 2001, s.19-32.
- O. KAVUNCU ve Y. DELİÖMEROĞLU, “Türk Dünyasında Çevre Hareketleri” Türkiye Modeli Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları, Yeni Forum, Ankara, 1992.
- H. ALKAN, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, USAK Yay., Ankara, 2011.
- M. AHMER, “Orta Asya’da Su Kaynaklarının Kullanımı Güney Asya Ülkeleri İçin Dersler” Avrasya Etütleri, TİKA, Vol. 15, 1999, s.97-120.
- N. ALGAN, “Aral ve Hazar’da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutu”, Küresel Politikada Orta Asya, Der.: Mustafa Aydın, Nobel Yay., Ankara, 2001, s. 357-378.

Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikaları ve Türkiye'nin Bu Politikaya Olası Katkıları

Arda DİLMAÇ

Özet

Bu çalışmanın konusu, Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikasını inceleyip, Türkiye AGSP ilişkilerini değerlendirmek ve Türkiye'nin olası katkılarına araştırmaktır. Avrupa güvenlik sisteminde Türkiye önemli bir parçadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında NATO ve Birleşmiş Milletler kurumlarına da üye olan Türkiye AGSP içinde yer almalıdır. Bu çalışmada Türkiye'nin olası bir katılma sonucunda AGSP'ye yapabileceği katkılar vurgulanmıştır. Özellikle Türkiye'nin NATO ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi operasyonlarında yaptığı katkılar ve 11 Eylül Sonrası dönemde ortaya çıkan yeni güvenlik endişeleri üzerinden duruşu araştırılmıştır. Türkiye'nin gerek bu tecrübesi gerekse ülke duruşu ile AGSP için önemi gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği Savunma ve Güvenlik Politikası, NATO, Türkiye*

The European Union Security and Defense Policy and The Possible Contribution of Turkey to This Policy

Abstract

The main topic of this article is to analyze the European Union Security and Defense Policy, to appreciate the relations between Turkey and the ESDP and to investigate the possible contributions of Turkey to the ESDP. Turkey is the significant part of the European defense system. After the World War II, Turkey, the one of the member of institutions such as NATO and United Nations, must take part in ESDP. In this study emphasizes the possible contributions of Turkey to ESDP via the accession of Turkey. Particularly, the contributions of Turkey in the operations of NATO and the United Nations Security Council and Turkish stance for the new security concerns, existing after September 11 attacks, are examined. Both its experiments and circumstances, the importance of Turkey for ESDP is demonstrated.

Key Words: *The European Union Security and Defense Policy, NATO, Turkey*

Giriş

Avrupa Birliği ekonomik merkezli kurulmuş ulus-üstü bir organizasyondur. Başlangıçta ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi planlayan AB, Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenliğini de toplu (kolektif) bir savunma örgütü olan NATO üzerinden sağlıyordu. Lakin hem Soğuk Savaş'ın bitişi hem de Birliğin ortak politikaları kapsamındaki hareketler AB içerisinde ortak bir güvenlik ve dış politika kurulması konusunu gündeme getirdi.

Soğuk Savaş'tan sonra AB'nin güvenlik konularına olan ciddiyeti arttı. Soğuk Savaş boyunca Avrupa, o dönemdeki Toplulukları üzerinden ekonomik gücünü arttırıyor ve NATO üzerinden de dış tehditlere karşı toplu savunma yapıyorlardı.²⁶⁷ Özellikle kendi sınırları etrafında ve gücünü hissettirmek istediği sınır dışı alanlarında meydana gelen olaylara müdahil olamama konusu da AB'yi NATO karşısında güçsüz bir konuma getirmekteydi. Avrupa ve çevresindeki olaylara daha fazla dahil olmak isteyen AB, ekonomik anlamda büyük güç iken askeri ve siyasi anlamda çok güçsüz görünüyordu. Ayrıca NATO'nun Avrupa üzerindeki etkisini biraz daha kırıp ABD bağımlılığından kurtulmak isteyen AB üye devletleri, hızlı bir şekilde güvenlik ve savunma politikalarını kurmak ve geliştirmek istiyordu. Böylelikle NATO karşısında Avrupa'da rüştünü de ispat edebilecekti.

AB kamuoyu da Avrupa'da bir güvenlik politikası kurulmasını destekliyordu. Örneğin 2004 yılında "Eurobarometer" tarafından yapılan ankete göre AB vatandaşlarının %78'i Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın oluşturulmasını istiyordu.²⁶⁸ Ayrıca AGSP'nin geliştirilmesinin Avrupa bütünleşmesine de katkı yapacağına inanılmaktaydı.²⁶⁹

Soğuk Savaş sonrasında AB'nin kendine bir yer bulma çabaları dış ve güvenlik konuları üzerinden yeni bir "Avrupa Kimliği" yaratarak başladı.²⁷⁰ Sonra antlaşmalar ve AB Zirveleri ile kapsamı daha da geliştirildi ve mevcut halini aldı.

Türkiye, AB'nin savunma ve güvenlik konularını destekleyen bir tutum almıştı. Özellikle AB'nin güvenlik yapısının dışında kalmak istemiyordu. AB kriz yönetimlerinde yer

²⁶⁷ Seiju DESAI, "Turkey in the European Union: A Security Perspective – Risk or Opportunity", *Defense Studies (Routledge)*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2005, s. 369

²⁶⁸ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_en.htm (erişim tarihi 16.05.2013)

²⁶⁹ Galym ZHUSSIPBEK, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Tanımı ve Düşünsel Arka Planı", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 19, 2009, s. 77

²⁷⁰ Pınar BİLGİN, "A Return to 'Civilization Geopolitics' in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era", *Geopolitics*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 270

almak ve bu politikalara katkı sağlayarak içerde olma hakkını korumak istiyordu.²⁷¹ Ayrıca Türkiye, 11 Eylül sonrası oluşan yeni güvenlik endişeleri kapsamında AB ile ortak çıkarlara sahiptir ve AB'nin dış politikalarına gerek diplomatik gerekse askeri anlamda hatırı sayılır katkılar da yapabilir.

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası

1990'lı yıllara gelindiğinde AB güvenlik ve savunma politikaları alanında adımlar atılmaya başlandı. 1990-1991 Körfez Savaşı ve Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde askeri alandaki yetersizlikler ve askeri gücün kısıtlılığı iyiden iyiye kendini gösterdi. Bu süreçte Avrupa Birliği, ABD'nin liderliğine ve askeri gücüne bel bağlamıştı. Bu da Birlik içerisinde tartışmalara sebep olmuştu. Fakat Balkanlardaki krizlerde ABD, AB'ye "yükün paylaşılması" konusunda baskı yapıyordu. İşte bu gelişmelerin ışığında 1994 senesinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK-ESDI) için girişimler başladı.²⁷²

Birlik içerisindeki St. Malo toplantısı bir dönüm noktası olmuş ve bu toplantıyı takip eden Köln, Helsinki ve Nice Zirveleri, AGSP'nin özerkleşmesi ve daha etkin hale gelmesi için kilometre taşı özelliği göstermişlerdir.²⁷³

Haziran 1999 Köln AB Zirvesi'nde "Avrupa Ortak Savunma ve Güvenlik Politikasının Güçlendirilmesi Bildirgesi" yayınlanmış ve bu bildirme kapsamında "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" amaçları belirtilmiştir.²⁷⁴

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde, Köln Bildirgesi'nin içeriği teyit edildi ve "Petersberg Görevleri" dahilindeki tüm etkinlikleri gerçekleştirebilecek bir askeri güç oluşturulması konusu onaylanarak "Temel Hedef" belirlendi. Bu hedef kapsamında "Acil Müdahale Gücü" oluşturulmasına ve bu güce AB üyesi olmayıp da NATO üyesi olan devletlerin katılımı hakkında düzenleme yapılmasına da karar verildi.²⁷⁵

²⁷¹ Can BUHARALI, "Turkey's Foreign Policy Towards EU Membership: A Security Perspective", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2004, s. 6

²⁷² Burak Tangör, "Dış Güvenlik ve Savunma Politikaları", İçinde: Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, Belgin AKÇAY ve İlke GÖÇMEN (Edt.), Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 589

²⁷³ Ülkü Demirdöğen, "Nice Zirvesi Sonrasında Avrupa Güvenlik Savunma Politikası ve Türkiye", *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2002, s. 70

²⁷⁴ Tangör, 2012, s. 590-591

²⁷⁵ Haydar Efe, "AB'nin Gelişen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, s. 133

Nice Zirvesi'nde AGSP'nin kurumsal yapısına son şekli verildi ve yeni askeri yapılar getirildi. Zirvede BAB'ın işlevine son verildi ve AB "Acil Müdahale Gücünün" kurulmasına karar verildi.²⁷⁶

Türkiye ve AGSP İlişkileri

Türkiye ve AGSP ilişkilerini anlayabilmek için öncelikle BAB ve Türkiye ilişkilerine göz atmak gerekmektedir. Türkiye BAB'a ortak üye olmuştu ve operasyonların planlama ve kuvvet oluşturma sürecinde bazı avantajlara sahip olmuştu. Fakat BAB'ın Nice Zirvesi ile faaliyetlerine son verilmesiyle Türkiye bu hakları da yitirmiş oldu ve AB savunmasına dair konularda karar mekanizması içinde yer alma hakkını da kaybetmişti.²⁷⁷ Nice Zirvesi'nin BAB'ı tasfiye etmesi sonucunda Türkiye'nin AB güvenlik ve savunma politikalarına dahil olması ancak NATO destekli hareketler boyutuna kalmıştı. Bu durum da Türkiye AGSP ilişkilerinde yeni bir dönem başlayacağını işaret ediyordu.

Kasım 2001 itibariyle Türkiye'nin AGSP çerçevesinde uzlaşma sağlayamadığı iki nokta vardı. Bu noktalardan birincisi AGSP dahilindeki uygulamaların müttefik ülkelere karşı kullanılmamasının garantisinin verilmesiydi. İkincisi ise Türkiye'nin yakın coğrafyasında meydana gelecek AB operasyonlarına Türkiye'nin katılımının garanti edilmesiydi.²⁷⁸ Kıbrıs ve Ege konusunda muhtemel bir çatışma durumunda AB Ordusu'nun Yunanistan tarafında yer alması Türkiye tarafında kaygı yaratmıştı.²⁷⁹

İşte bu durumlar ışığında, Türkiye AB'nin NATO planlama tesislerine erişebilmesini engelleyen bir tutum belirledi ve bunu NATO üzerinden gösterdi. Bu tıkanıklık, ABD, Britanya ve Türkiye arasındaki anlaşma ile son buldu. Ankara Mutabakatı (2 Aralık 2001) olarak bilinen bu uzlaşıda iki önemli sorunun aşılmasıyla Türkiye'nin vetosu kaldırıldı.²⁸⁰

2001 tarihinden sonra gerek Türkiye'nin hem NATO üyesi hem de AB aday üyesi olmasından gerekse mevcut çekincelerin çözülmesinden dolayı AGSP ve Türkiye ilişkilerine

²⁷⁶ EFE, 2007, s. 135

²⁷⁷ Burak Tangör, *Avrupa Güvenlik Yönetişimi: Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri*, Seçkin Yayınları, 2008, s. 175

²⁷⁸ Demirdöğen, 2002, s. 74-75

²⁷⁹ Esra Çayhan, "Towards a European Security and Defense Policy: With or Without Turkey?", *İçinde: Turkey and the European Union Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin (Edt.), Frank Cass Publisher, Londra, 2003, s. 176

²⁸⁰ Çayhan, 2003, s. 48

dair ciddi bir gelişme olmadı. Türkiye kendi güvenlik çıkarlarının ortada olduğu veya sınırları yakınındaki konularda danışılma garantisi almıştı. Ayrıca NATO üyesi ve AB aday ülkesi olduğu için AGSP hakkında söz sahibiydi. Ama Türkiye'nin AGSP'ye yapabileceği katkılar azımsanamayacak kadar fazladır.

Türkiye'nin AGSP'ye Katkısı

Türkiye'nin olası AB üyeliği ile AGSP yapabileceği katkıların büyüklüğü konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın son kısmı da olası üyelik durumunda Türkiye'nin AGSP'ye yapabileceği katkıların gerekçeleri belirtilmiştir. Ortak çıkarlar ve endişeler çerçevesinde Türkiye ile AB arasında ciddi bir bağ olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Türkiye'nin yapabileceği katkılarının kökleri güvenlik ağırlıklı birçok alan üzerinden açıklanabilir. Bu alanlar arasında Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik konumu, AGSP ve NATO arasındaki organik bağ, Türkiye'nin çok kültürlü ve çok yönlü ülke yapısı, Soğuk Savaş bitişi sonunda ortaya çıkan konjonktür, Türkiye'nin askeri kuvveti ve özellikle Balkanlarda gerçekleşen çatışmaların barışla sonuçlanması için Türkiye'nin yaptığı çalışmalar sayılabilir.

Öncelikle Türkiye'nin stratejik konumu yeni güvenlik endişeleri açısından önemli bir yer tutmaktadır. 11 Eylül sonrası oluşan konjonktürde Türkiye bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyadaki laik ve demokratik ülke duruşu ile diğer ülkelere nazaran sivrilmiştir. AGSP içerisinde Türkiye gibi bir ülkenin olması gerek diğer ülkelerin AB algısı adına gerekse AB'nin Türkiye ile ortak olan güvenlik endişeleri adına pozitif bir imaj yaratabilir. Özellikle bu coğrafyadan bir ülkenin AB içerisinde güvenlik karar mekanizmalarında bulunması AB'nin güvenilebilirliğini arttıracaktır.

Ayrıca Türkiye jeopolitik konum açısından AB'nin önceliği olan bir noktada bulunmaktadır. Türkiye Avrasya ana kıtasında sahip olduğu yer ile hem Akdeniz Havzası'na hem de Orta Doğu'ya ulaşılabilirliği ile stratejik bir noktada yer almaktadır.²⁸¹ AB Komşuluk Politikalarının geliştirilmesiyle bu bölge üzerindeki AB'nin çıkarları ve uygulamalarında ciddi artışlar olmuştur. Bu artan çıkarların kontrolü için Türkiye'nin jeopolitik konumu, zamanında ABD'nin de yaptığı gibi, AB için de önemli bir yer tutmaktadır.²⁸² AB bu bölge

²⁸¹ Efe, 2007, s. 139

²⁸² Giovanni Gasparini ve Stefano Silvestri, "A Strategic Approach", *Turkey And European Security: IAI-Tesev Report*, 2006, s. 69

üzerindeki ülkelerle gerek Komşuluk bağlarını daha da ileri götürmek gerekse bölge üzerinde oluşabilecek olaylara daha etkili bir şekilde dahil olabilmek için Türkiye'nin bu jeopolitik konumunun getirilerine ihtiyaç duymaktadır.

Türkiye Soğuk Savaş boyunca Avrupa savunması için önemli bir rol oynamıştı²⁸³ ve NATO-Varşova Paktı ülkeleri sınırlarının üçte birini savunan bir ülke olmuştu.²⁸⁴ Günümüzde ise güvenlik endişelerinin yeniden ateşlendiği bir bölgede yer alan ülke olarak yine bu denli ciddi meseleler için Türkiye eskisi kadar önemli bir rol alacak pozisyonundadır. Zaten Avrupa güvenlik ve savunması bölünmez bir bütündür ve Türkiye de bu savunmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sebeple Türkiye'nin dışlanmaması ve Avrupa bünyesindeki her savunma organizasyonlarında var olması gerekmektedir.²⁸⁵

AB'nin Türkiye'ye ihtiyacı 11 Eylül saldırıları sonrasında yeni tehditler sebebiyle artmıştır. Özellikle 2003 İstanbul, 2004 Madrid ve 2005 Londra saldırıları AB ve Türkiye arasında organik bir bağ yaratmıştı. Ayrıca küresel terör, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve kitle imha silahları kaçakçılığı, kara para aklama, etnik ve dini çatışmalar gibi Avrupa'nın ve Türkiye'nin günümüzde karşı karşıya olduğu sorunların²⁸⁶ çözümü konusu da AB ve Türkiye'yi yan yana getirmektedir.

AB'ye Türkiye'nin üye olmasıyla AB'nin sınırlarının genişleyeceği ve bu genişleme ile AB'nin istikrarsız ülkelerin sınırlarına ulaşacağını²⁸⁷ iddia eden kişiler bulunmaktadır. Fakat bu genişleme ile sınırların ulaştığı noktaları farklı bir bakıştan da inceleyebiliriz. Türkiye'nin üyeliği ile Ortadoğu, Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Akdeniz bölgelerine AB politikaların daha hızlı etki edebileceği, daha sağlam temellerde hareket edeceğini, komşuluk politikalarının daha inanılır ve hızlı nüfuz edebilecek şekilde yürütüleceğini de görmezden gelmek yanlış olur.²⁸⁸ Ayrıca şu anki AB sınırlarının ve politikalarının, her ne kadar kara bağlantısı olmasa da, bu bölgelere ulaştığını da söylemek yanlış olmaz. Aksine Türkiye'nin de Birliğe dahil olmasıyla 11 Eylül sonrası oluşan ve bu coğrafyalar merkezli yeni güvenlik sorunlarının çözümü ve kontrolünde daha güçlü bir AB görebiliriz.

²⁸³ Çayhan, 2007, s. 46

²⁸⁴ Efe, 2007, s. 129

²⁸⁵ Çayhan, 2003, s. 46

²⁸⁶ Efe, 2007, s. 129

²⁸⁷ Hakkı Büyükbaş, "Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006, s. 62

²⁸⁸ Efe, 2007, s. 139

Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğu ve NATO-AB bağından önceki bölümde bahsetmiştik. Türkiye'nin NATO içerisinde aldığı aktif roller ve katkıları da AGSP için Türkiye'nin olası rolleri ve katkılarının bir tanıtımı gibi durmaktadır. Öncelikli olarak AB'nin son genişlemelerine rağmen, mevcut vatandaşlarının % 95'e yakın kısmı aynı zamanda NATO üye ilklerinin vatandaşlarıdır ve görüldüğü gibi NATO üye ülkelerinin AB içerisindeki yoğunluğu NATO ülkelerinin AGSP adına konumunu göstermektedir.²⁸⁹ Bununla birlikte Türkiye NATO içerisinde ABD'den sonra en güçlü ikinci orduya sahip²⁹⁰ ve 800,000 kişilik güçlü ordusuyla Avrupa'nın en büyük ordu olarak AB'nin savunma kapasitesini arttırabilecektir.²⁹¹ Türkiye NATO'nun en büyük ikinci kara ordusuna sahip olmakla birlikte beşinci büyük deniz gücüne, NATO'nun hava jetlerinin %20.5'ine, kargo uçaklarının %20'sine ve envanter jetlerinin (inventory jets) %22.5'ine sahiptir.²⁹²

NATO içerisindeki operasyonlarda yaptığı katkılarla etkinliği gösteren Türkiye, bu krizlerdeki çözüm süreçlerinde edindiği tecrübe, bölgesindeki güvenlik ciddiyeti ve barış yanlısı duruşuyla AB'nin ihtiyaç duyduğu hem askeri hem de politik özelliklere sahiptir. Bunun yanında Türkiye ve AB'nin çakışan güvenlik kaygıları ile çözüm önerileri de birleşince AGSP içerisinde yapabileceği katkılar ve yardımlar tahmin edilebilir hale gelmektedir.

Türkiye'nin Balkanlarda, Somali'de ve yakın zamanda Afganistan'da barışın kurulması için önemli ölçüde katkıları olmuştur. Örneğin, 1995 senesinde 1450 kişilik birlikle UNPROFOR'a katıldı. NATO bünyesinde IFOR ve SFOR'a 1200 kişilik birlikle katıldı ve Bosna Hersek ile Makedonya'daki polis operasyonlarına katkıda bulundu. Ayrıca Temmuz 2002 senesinde Afganistan'daki NATO'nun ISAF birliklerinde 9 ay bulundu ve 2005 senesinde tekrardan bu operasyona katıldı.²⁹³ Dahası Türkiye, Kosova'da istikrarsızlığın ortadan kaldırılması için azami çabayı göstermiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

²⁸⁹ Büyükbaş, 2006, s. 45

²⁹⁰ Çayhan, 2003, s. 46

²⁹¹ Denis Chaibi ve Burak Akçapar, "Turkey's EU Accession: The Long Road from Ankara to Brussels", *Yale Journal of International Affairs*, Cilt:1 Sayı: 2, 2006, s. 54

²⁹² Meltem Müftüler Baç, "Turkey's Accession to the EU: its Potential Impact on Common European Security and Defense Policy", *Turkey And European Security: IAI-Tesev Report*, Giovanni Gasparini (Edt.), Roma, 2006, s. 25

²⁹³ Suhanaz Yılmaz "Turkey and the European Union: A Security Perspective", *Turkey And European Security: IAI-Tesev Report*, Giovanni Gasparini (Edt.), Roma, 2006, s. 61

çerçevesinde kurulan Kosova Uygulama Kuvveti (KFOR), Bileşmiş Milletler Kosova Geçici İdari Misyonu (UNMIK) ve AGİT Misyonu'na da katılmıştır.²⁹⁴

Özellikle Avrupa'nın içinde ve AB'nin hemen yanında Balkanlarda meydana gelen çatışmalar ve bu çatışmaların çözümü konusunda Türkiye çok ciddi inisiyatifler almıştır. Bölgede etkili ulus-üstü örgüt olan AB, uluslararası örgüt olan NATO, Birleşmiş Milletler ve AGİT gibi örgütlerle birlikte Türkiye'de coğrafi bağlarının bulunduğu Balkanlar çatışmalarının çözümünde aktif rol almıştır.²⁹⁵

Türkiye'nin Bosna'da IFOR, SFOR ve UNPROFOR'a birlikler gönderdiğini yukarıda belirtmiştik. Bunun yanında Bosna'da Dayton Barışı'ndan sonra ABD'nin "Eğit ve Donat" programı çerçevesinde kurulan MPRI adlı özel bir şirket üzerinden Bosna'da askeri katkılarda bulunmuş ve bu çerçevede ABD'nin silah yardımının yanında Türkiye de eğitim kısmıyla ilgilenmiştir.²⁹⁶

Türk Hükümeti Kosova'da baş gösteren krizin ilk anlarından beri çatışmanın diplomatik yollarla çözümü için ciddi çaba göstermişti, fakat sonuçlar umulduğu gibi olmayınca 1999 senesinde NATO müdahalesinde aktif rol almıştı. NATO'nun hava hareketleri için uçak (önce 10 sonra 8 adet F-16 ve 3 tanker uçağı) tahsis etmişti. Dahası Arnavutluk'ta konuşlandırılan İnsani Yardım Kuvveti'ne (AFOR) Sahra Hizmet Bölüğü ile katılmıştır. Mart 2005 itibariyle de Kosova'da görev yapmakta olan Polis Gücü'ne (UNMIK-CIVPOL) toplamda 214 personel ile katkıda bulunmuştur.²⁹⁷

Son olarak da Türkiye Makedonya'daki silahlı militanların silahsızlandırılması adına 2001'de başlayan NATO bünyesindeki Zorunlu Hasat (Essential Harvest) ve Sarı Tilki (Amber Fox) hareketlerine katılmıştır. 2003'de yetkiyi NATO'dan devralan AB'nin Concordia hareketine iki "Hafif İrtibat Timi" ile destek vermiştir. AB tarafından Makedonya'da oluşturulan PROXIMA Polis gücüne de jandarma personeli bazında katkı sağlamıştır.²⁹⁸

²⁹⁴ Pınar Elbasan ve Burak Ş. Şeker, "Balkanlarda Güvenliğin Sağlamasında Türkiye'nin Rolü ve Karşılıklı Çıkarlar", İçinde: 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliğı, Uluslararası Balkan Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 28-29 Nisan 2011, s. 615

²⁹⁵ Elbasan ve Şeker, 2011, s. 618

²⁹⁶ Tangör, 2008, s. 197

²⁹⁷ Tangör, 2008, s. 198-200

²⁹⁸ Tangör, 2008, s. 200-201

Görüldüğü gibi Avrupa’da meydana gelen bu çatışmalarda gerek NATO üyesi kimliği ile gerekse NATO görevi AB’ye devrettikten sonra destekleyen Türkiye’nin AGSP’den ayrı bir biçimde anılması yanlış bir ifade olur. Bunun yanında bu NATO ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kapsamındaki operasyonlarda gösterdiği başarı ve kazandığı tecrübeler ile AB’nin müdahil olacağı bütün alanlarda da AGSP için önemli bir ülke olacağı da aşikardır.

Son olarak da Türkiye’nin hem çok-kültürlü yapısı hem de demokratik-laik devlet şekli 11 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkan yeni güvenlik sorunlarında AB’nin dahil olduğu konularda gerek çözüm süreçleri için gerekse inandırıcılığı için AGSP içerisinde olması gerekir. Çünkü Türkiye’nin İslam modeli AB’nin de vurguladığı Batı değerlerine uygun ve bu değerlerle bağdaşan bir modeldir.²⁹⁹ Ayrıca AB’nin müdahil olduğu konularda Türkiye’nin de yer alması demek, Türkiye gibi Müslüman nüfusun fazla olduğu ülkelerde AB algısı üzerinde pozitif etkiler yapar.

Sonuç

AB, savunma ve güvenlik konularında NATO’ya ciddi anlamda bağımlıydı ve NATO’nun bu konu üzerinde AB’ye baskı yapabileceği, diğer bir ifadeyle Birliğin ABD bağımlılığı, AB içinde tartışmalara yol açmaktaydı. Ayrıca ciddi bir dış politikanın da eksikliği hissedilmekteydi. İşte bu eleştirilerden ve baskılardan kurtulmak isteyen AB dış politika, savunma ve güvenlik meselelerine ciddi yaklaşıma başladı ve AGSP oluşturuldu.

Türkiye, kurulduğu ilk aşamadan beri, Avrupa’ya olan yakınlığını her fırsatta belirtmiştir. Soğuk Savaş boyunca NATO’da yer alması ve gerektiğinde üzerine düşeni yapmasıyla, Soğuk Savaş sonrasında yine NATO ve Birleşmiş Milletler destekli, çatışmaların önlenmesi ve barış ortamının kurulması için yapılan girişimlerin ve operasyonların da hem destekçisi hem de gerektiğinde aktörlerinden biri olmuştur.

Bu çerçevede kendisini ilgilendiren ve aynı zaman da AB’yi ilgilendiren sorunlarda söz hakkı olması gerekmektedir. Ayrıca AGSP kapsamında Türkiye’yi ilgilendiren konulara da müdahil olması gerekmektedir. Bunun yanında AB’nin güvenlik ve savunma konularında hem Türkiye’nin sahip olduğu tecrübe, hem de ulusal kimliğinin getirdiği ve yeni güvenlik sorunlarına karşı arabulucu özelliği gösterebilecek yapısı gereği etkin bir rol almalıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere Türkiye’nin AGSP içerisinde bulunmak için yeterince sebebi vardır ve göz ardı edilemeyecek kadar önemli katkıları olacaktır.

²⁹⁹ Baç, 2006, s. 23

Kaynakça

Baç, M., M., “*Turkey’s Accession to the EU: its Potential Impact on Common European Security and Defense Policy*”, Turkey And European Security: IAI-Tesev Report, Giovanni Gasparini (Edt.), Roma, 2006, ss. 13-28.

Bilgin, P., “*A Return to ‘Civilization Geopolitics’ in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era*” Geopolitics, Cilt: 9, Sayı: 2, Oxfordshire, 2007, ss. 269-291.

Buharalı, C., “*Turkey’s Foreign Policy Towards Eu Membership: A Security Perspective*”, Turkish Policy Quarterly, Cilt: 3, Sayı: 3, İstanbul, 2004, ss. 1-18.

Büyükbaş, H., “*Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye*”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 61, Sayı: 1, Ankara, 2006, ss. 37-66.

Caşın, M. H., Özgöker, U., Çolak H., *Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi: Avrupa Birliği*, Nokta Kitap Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007.

Chaıbı, D., Akçapar, B., “*Turkey’s EU Accession: The Long Road from Ankara to Brussels*”, Yale Journal of International Affairs, Cilt:1 Sayı: 2, New Haven, 2006, ss. 50-57.

Çayhan, E., “*Towards a European Security and Defense Policy: With or Without Turkey?*”, in: Turkey and the European Union Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics, Editör: Ali Çarkoğlu - Barry Rubin, Frank Cass Publisher, Londra, 2003, ss. 35-55.

Demirdöğen, Ü., “*Nice Zirvesi Sonrasında Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye*”, İstanbul Kültür Üniversitesi Güncesi, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul, 2002, ss. 69-76.

Desai, S., “*Turkey in the European Union: A Security Perspective – Risk or Opportunity*”, Defense Studies (Routledge), Cilt: 5, Sayı: 3, Londra, 2005, s. 366-393.

- Efe, H., “*AB’nin Gelişen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye*“, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 3, Ankara, 2007, ss. 127-145.
- Elbasan P., Şeker, B. Ş., “*Balkanlarda Güvenliğin Sağlamasında Türkiye’nin Rolü ve Karşılıklı Çıkarlar*”, in: 21’inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar’ın Güvenliğı, Uluslararası Balkan Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 28-29 Nisan 2011, ss. 603-618
- Gasparini, G., Silvestri, S., “*A Strategic Approach*”, Turkey And European Security: IAI TESEV Report, Giovanni Gasparini (Edt.), Roma, 2006, ss. 65-75.
- Tangör, B., *Avrupa Güvenlik Yönetişimi: Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri*, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, 2008, s. 175.
- Tangör, B., “*Dış Güvenlik ve Savunma Politikaları*” Avrupa Birliğı: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, Editör: Belgin Akçay – İlke Göçmen, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2012, ss. 579-610.
- Yılmaz, S., “*Turkey and the European Union: A Security Perspective*”, Turkey And European Security: IAI-Tesev Report, Giovanni GASPARINI (Edt.), Roma, 2006, ss. 51-65.
- Zhussipek, G., “*Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Tanımı ve Düşünsel Arka Planı*”, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 19, Uşak, 2009, ss. 71-88.

EOKA ve TMT'nin Ortaya Çıkışında Ulusal Kimliğin Rolü ve Toplumsal Barışın İnşası

Cansu ARISOY

Özet

Yapısalcı perspektiften değerlendirildiğinde terörizm sosyal bir oluşumdur ve bir aktör olarak terörist, söylemin ürünüdür. “Birinin teröristi diğerinin özgürlük savaşçısıdır”³⁰⁰ sözü terörizmin ve teröristin tanımının değişken olduğunu gösterir. Bu nedenle Rum toplumuna göre bağımsızlığın sembolü olan EOKA (Kıbrıslılar'ın Milli Mücadele Örgütü) Türk toplumuna göre terörist örgüt diye adlandırılırken; TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) için aynı durum geçerlidir.

1950'lerde Kıbrıslı Rumlar Helen, Kıbrıslı Türkler ise Türk milliyetçiliğinden destek buldular. Kıbrıslıların ulusal kimlik oluşumunu etkileyen bu durumun sonucu olarak 1955'te kurulan EOKA, Kıbrıs'ta şiddetli bir dönemin başlamasına sebep oldu. TMT ise 1958'de EOKA'ya tepki olarak doğdu. Kıbrıslı Türkler, Rum tarafında büyüyen Enosis talebinin gerçekleşmesi halinde toplumsal çıkarlarının ve milli kimliklerinin korunması için tek yolun Taksim adı altına Türkiye'ye bağlamak olduğunu savunmaktaydı. Kıbrıs'ta yaşanan bu dönem ulusal kimliğin gerilla örgütlerinin oluşumundaki rolüne örnek teşkil eder. Bu çalışmada EOKA ve TMT'nin 1950-1970 yılları arasında Kıbrıs'ın siyasi söylemindeki yapılanması, ulusal kimlik oluşumu kapsamında ve sosyal yapısalcılık yaklaşımıyla analiz edilmiştir.

Kimlik arayışı ve savunulması sırasında birey, kendi hayatı ve başkalarınınkini de dahil olmak üzere pek çok şeyi feda edebilir. Terörizm ise bu çalışmada kimliğin savunulmasının bir yolu olarak ele alınmaktadır. Hopf'un yapısalcı yaklaşımına göre kimliği anlamak uluslararası siyasette ve yerel toplumda en azından minimal seviyede tahmin edilebilirliği ve düzeni sağlamak açısından gereklidir³⁰¹. Bu bağlamda Kıbrıs'ta kimliğinin rolünün, yapısalcılık perspektifinden ve Kıbrıs'taki şiddet olayları üzerinden incelenmesi etnik olarak bölünmüş toplumlarda huzurun sağlanması için önemlidir.

Anahtar kelimeler: yapısalcılık, terörizm, Kıbrıs, kimlik, milliyetçilik

³⁰⁰ Gerald Seymour, *Harry's Game*, New York, The Overlook Press, Peter Mayer Publishers, 2001.

³⁰¹ Ted Hopf, “Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, Cilt 23, No 1, 1998, s.174.

Abstract

The Role of National Identity in The Emergence of EOKA-TMT and Building Societal Peace

According to the constructivist approach, terrorism is a social construction and terrorist, as an actor, is a product of discourse. “One man’s freedom fighter is another man’s terrorist” tells that the definition of terrorist and terrorism is changeable. Therefore, while EOKA (National Organisation of Cypriot Struggle) is the symbol of independence for Greek Cypriots; it is accepted as a terrorist organisation by Turkish society. On the other hand it is the same for TMT (Turkish Resistance Organisation).

In 1950s Greek Cypriots found support from Helen; Turkish Cypriots from Turkish nationalism. As a result of this situation which affected the national identity formation of Cypriots, EOKA was established in 1955. The emergence of EOKA started a violent period in Cyprus. TMT was born in 1958 as a reaction to EOKA. At that time Enosis, the idea of uniting Cyprus with Greece, was growing bigger. Turkish Cypriots were supporting the idea of Taksim against Enosis which was the idea of uniting Cyprus with Turkey. Taksim was considered as the only way to protect their societal interests and national identities. This period in Cyprus underlines the role of national identity in the formation of guerrilla organizations. In this paper the structuring of EOKA and TMT in the political discourse of Cyprus between years 1950-1970 is analysed in the context of national identity formation by using constructivist approach.

During the search and defence of identity, individuals might sacrifice many things including their and others’ lives. In this paper terrorism is discussed as a way of defending identity. According to the constructivist approach of Hopf, understanding identity is necessary to provide foreseeability on minimum level and maintain the order. In this respect, examining the role of Cyprus from constructivist point view and on the basis of the violent events in Cyprus is important for peacebuilding in ethnically divided societies.

Key words: *constructivism, terrorism, Cyprus, identity, nationalism.*

Giriş

Kimlik kavramına terörizm ve çatışma çözümü çalışmalarında önemli bir yer ayrılmaktadır. Samuel Huntington'ın ünlü eseri Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması bunun en çarpıcı örneğidir. Bu eserde kimlik kavramına verilen referanslar bu çalışmanın %39'unu kapsamaktadır³⁰². Ancak kimlik çalışmalarına gösterilen bu yoğun ilgiye rağmen bu kavramın tam olarak ne olduğu ve dünya düzenindeki işleyişi tam olarak açıklanmamış; kimliğe bir kara kutu muamelesi yapılmıştır. Bu çalışmada ise amaç bahsi geçen kara kutuyu aralamak ve kimlik kavramını Kıbrıs'ta 1950-1970 yılları arasında gerçekleşen olaylar zemininde anlamaya katkıda bulunmaktır. Bunu yaparken kimlik, ulusal bir nosyon ve terörist eylemlerin bir motivasyonu olarak ele alınacaktır.

Kıbrıs'ta kimlik oluşumu Osmanlı'nın adaya hakim olduğu zamanlarda başlamış olsa da bu çalışmanın kapsamından dolayı daha yeni bir dönem olan 1950'li yıllar başlangıç noktası olarak incelenecektir. Başlangıç noktası 1950 olarak alınmıştır çünkü bu dönemde Kıbrıslı Rum halkının ulusal kimliği iyice su yüzüne çıkmış ve böylece Kıbrıs, Birleşik Krallığın kolonisi olmaktan kurtulmuştur. Ayrıca 1958 yılında iki toplum arasında ulusal kimlik çatışmalarından kaynaklanan gerginlikler çıkmış ve bunun sonucunda doğan EOKA ve TMT, içinden çıktıkları topluma göre özgürlük savaşçısı, savaştıkları toplum için ise terörist veya gerilla gruplar olarak nitelendirilmiştir. Burada ise yazar Gerald Seymour'un "birinin teröristi diğerinin özgürlük savaşçısıdır" sözü bu çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Seymour'un bu sözü bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan sosyal yapısalcılığın önemini gösterir. Kimlik oluşumu, toplumdaki kültürel, sosyal, tarihi, ekonomik faktörlerden etkilenir; toplumların ulusal kimlikleri ve birbirlerine bakış açıları bu faktörlerin gelişimine göre şekillenir. Sosyal yapısalcılık ise toplumların gelişimini bu faktörleri göz önüne alarak inceler. Bir diğer deyişle kim kimin için neden terörist veya neden özgürlük savaşçısı sorularının analizini yapmak için sosyal yapısalcılık uygun teorik altyapıyı oluşturur.

Bu çerçeveden kimlik oluşumunun ve bu oluşumun Kıbrıs'taki terörist/gerilla örgütlerinin doğuşundaki rolünün incelenmesi bu makalenin literatüre yaptığı katkı olacaktır.

³⁰² Seth J. Schwartz et al., "Terrorism: An Identity Theory Perspective", *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt 23, No 6, s. 539-540.

Bu çalışmada öncelikle yapısalcılık anlayışının kimlik kavramına nasıl baktığı değerlendirilerek teorik çerçeve, ardından Kıbrıs'ta etnik şiddetin ve terörün başlangıcı anlatılarak tarihsel çerçeve çizilmiştir; bunlar gözönüne alınarak EOKA ve TMT'nin ortaya çıkışı analiz edilmiştir. Sonuçta ise kimlik çalışmalarının Kıbrıs gibi etnik olarak bölünmüş toplumlara barışı getirmek için taşıdığı önem vurgulanmıştır.

Sosyal Yapısalcılık Anlayışında Kimlik Kavramı

Yapısalcılar insan eylemini ve sosyal pratikleri değişimin merkezine koyar. Kimliğin keşfi ve değerinin bilinmesi yapısalcı araştırmaların odak noktasını oluşturur. Yapısalcıların, aktörlerin gerçekliğinin tarihsel, sosyal pratiklerin bir ürünü olduğunu savunmaları bu çalışmanın da belkemiğini oluşturmaktadır.

Alexander Wendt yapısalcılığa devletler seviyesinde bakmaktadır. Bu makalede ise yapısalcılık toplumları incelemek için kullanılacaktır. Böyle olmasına rağmen Wendt'in yapısalcılığı bu çalışmada önemli bir dayanak oluşturmaktadır ve Kıbrıs'ta yaşayan iki ana etnik toplum Wendt'in bakış açısı zemin alınarak değerlendirilecektir. Toplumların arasındaki sürekli ilişkinin bu toplumların rol kimlikleri ve çıkarları üzerinde değiştirici bir etkisi vardır. Bu demektir ki toplumların kendilerini ve diğerlerini nasıl gördükleri karşılıklı paylaşılan fikirler ve rol kimliği değişimleriyle şekillenir. Aktörlerin kimlikleri ve çıkarları doğal değildir, bunlar paylaşılan bu fikirlerle inşa edilir. Bu bağlamda yapısalcılık insan eyleminin intersubjektifliği üzerine kurulmuştur³⁰³. Kıbrısta da Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk kimlik oluşumu karşılıklı bu eylemlerden etkilenmiştir.

Davranışsal seçimleri odak noktasına koyan rasyonalist modelin aksine; yapısalcı model öznelerin kimlik ve çıkarlarının doğal olmadığı; süreç içinde şekillendiğini iddia eder. Sonuçta rasyonalist modelde devletlerin kimlik ve çıkarları doğal, sabit ve dış kaynaklıyken; yapısalcılar kimlik ve çıkarların değişkenliğini ve devletler arası ilişkilerin içinden kaynaklandığını savunur³⁰⁴. Fikirlerin ve kimliklerin etkisi, nasıl yaratıldıkları, nasıl gelişip şekil aldıkları ve devletlerin bir duruma karşı nasıl tepki verdikleri rasyonalistler tarafından görmezden gelinmekteyken; yapısalcılara göre kimlikler aktörün kim olduğunu anlatır, karşılıklı etkileşimlerle şekillenir. Wendt'e göre "çıklarlar kimliğin önceden var olduğunu

³⁰³ Ronen Palan, "A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations", *Review of International Studies*, Cilt 26, No 4, 2000, s.576.

³⁰⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, No 11 s.129, 2007, s.124.

sayar çünkü aktör kim olduğunu bilene kadar ne istediğini bilemez”³⁰⁵. Böylece kimlikler yapısalcı analizde merkeze oturur çünkü kimlik çıkarların zeminini oluşturur. Yapısalcılar kurucu süreçlere odaklanır ve kimliklerin her zaman oluşmakta ve gelişmekte olduklarını öne sürer³⁰⁶.

Araştırmacılar (Schwartz, 2005; Moghaddam, 2005; Meloy, 2004)³⁰⁷ kültürel, sosyal ve kişisel kimlik süreçlerinin terörist aktivitelerin altında yatan nedenler olduğunu öne sürer. Bu makalede iddia edilen bu süreçlerin birbirlerinden bağımsız olmadığı aksine birbirleriyle etkileşim halinde olduğu ve Kıbrıs’taki şiddet eylemlerinin de birbiriyle bağlantılı bu süreçlerin sonucunda ortaya çıktığıdır. Bu bağlamda bir sonraki bölümde Kıbrıs’ta şiddet eylemlerinin başlangıcı ve 1974’te Türkiye’nin müdahalesine kadarki süreçte nasıl şekillendiği sosyal yapısalcılığın kimliği ele alışı çerçevesinde açıklanacaktır.

Kıbrıs’ta Toplumsal Travmanın Kaynağı Terörizmin Ortaya Çıkışı

Dışarıdan bakanlar için en başta huzurlu bir Akdeniz adası olarak görülen, yeşil ada diye adlandırılan Kıbrıs’ın içine girildiğinde bunun bir yanılsama olduğu fark edilir. Sıcak savaş bitmiş olsa da günümüzde siyasi arenada hala devam eden Rum-Türk gerginliğinin köklerini Osmanlı İmparatorluğu’nun adaya hakim olduğu dönemde aramak gerekmektedir. Ancak bu çalışmanın kapsamı gereğince bu gerginliğin kaynağı 1950 döneminden itibaren incelenecektir.

Kıbrıslı Rumlar’ın milliyetçi arzularının tam anlamıyla su yüzüne çıktığı bir dönem olan 1950’ler aynı zamanda Rum halkının Birleşik Krallığa isyan edip gerilla mücadelesini başlattığı ve 16 Ağustos 1960’ta Kıbrıs’ın bağımsızlığının alındığı dönemdir. Ancak bağımsızlık adaya huzur getirmemiş aksine adada Rum-Türk gerginliği ve kanlı çatışmalar başlamıştır.

³⁰⁵ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s.231.

³⁰⁶ Carol Atkinson, “Constructivist Implications of Material Power: Military Engagement and the Socialization of States, 1972-2000”, *International Studies Quarterly*, Cilt 50, Sayı 3, 2006, s. 534.

³⁰⁷ Seth J. Schwartz, “A New Identity for Identity Research: Recommendations for Expanding and Refocusing the Identity Literature,” *Journal of Adolescent Research*, Cilt 20, Sayı 3, 2005, s. 293-308.

Fathali M. Moghaddam, “The Staircase to Terrorism,” *American Psychologist*, Cilt 60, Sayı 2, 2005, s.161–169.

J. Reid Meloy, “Indirect Personality Assessment of the Violent True Believer,” *Journal of Personality Assessment*, Cilt 82, Sayı 2, 2004, s. 138–146.

1930’larda Yunanistan tarafından tohumları Kıbrıslı Rum halkına atılmaya başlanmış olan Enosis, kelime anlamı olarak Kıbrıs’ı Yunanistan’a bağlama arzusudur. Enosis yıllar boyunca Kıbrıslı Rumlar’ın ulusal motivasyonunu oluşturmuştur. Bu dönemden 20 yıl sonra Kıbrıs bağımsızlığa kavuşunca, Kıbrıslı Rumların milli ve etnik kimlikleri Enosis fikriyle güçlenip önce kendi halkları sonrasında ise Türk komşuları için tehlike yaratmaya başlamıştır.

Bu tarihte Enosis mücadelesine karşı çıkan AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi) üyeleri vatan haini olarak tanıtılıyor, bu kişilere pusu kuruluyor ve suikastler düzenleniyordu. Siyasi lideri Başpiskopos III. Makarios; askeri lideri General Georgios Grivas olan EOKA, üyeleri Yunanistan’da eğitilen ve asıl amacı İngiliz hükümetine karşı savaşmak olan bir örgüttü. Ancak Enosis fikriyle beslenen EOKA üyeleri eylemlerini AKEL üyeleri, İngiliz yanlısı Rum vatandaşları ve 1958 yılından sonra Kıbrıslı Türkler’e karşı genişletmeye başladı.

Kıbrıslı Türkler bu dönemde kendilerini tehdit altında hissetti ve Türkiye’nin de desteğiyle Kıbrıslı Rumlar’a karşı bir yapılanma başladı. KATAK’ın (Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu) 1943 yılında kurulmasıyla Kıbrıslı Türkler görünmezliklerini yendi ve İngiliz hükümeti’ne seslerini duyurmayı başardı. 1940 yılında Halkın Sesi isimli ilk milliyetçi gazeteyi çıkaran Dr. Fazıl Küçük Kıbrıs Türk Milli Birlik Partisi’ni kurdu. 1955 yılında partinin adı EOKA’ya bir tepki olarak Kıbrıs Türktür olarak değişti.

1958 yılında ise yine EOKA’ya tepki olarak Kıbrıslı Türk toplumundan bir örgüt doğmuştu. TMT o zamanlar daha genç bir avukat olan Rauf Raif Denktaş tarafından, EOKA’nın eylemlerine karşılık vermek ve adayı Türkiye’ye bağlama planı olan Taksim mücadelesi için savaşmak üzere kuruldu. Bu dönemde iki Türk halkı tek slogan etrafında birleşti: *Ya Taksim Ya Ölüm!*

Taksim, İngiliz hükümeti tarafından da gittikçe alevlenen Rum milliyetçiliğine karşı desteklenmekteydi. Taksim, 1974 hareketinden önce adanın tamamının; sonrasında ise sadece kuzey bölgesinin il olarak Türkiye’ye ilhak edilmesi anlamına geliyordu. İngiliz hükümetinin Kıbrıslı Türk polislerini Rum isyanlarına karşı görevlendirmesiyle etnik gruplar-arası şiddet başladı. Sonuç olarak 1958 yılında isyanlar ve silahlı çatışmalar tüm şiddetiyle su yüzüne çıktı³⁰⁸.

³⁰⁸ Adamantia Pollis, “Colonialism and Neocolonialism: Determinants of Ethnic Conflict in Cyprus”, Peter Worsley ve Paschalis Kitromilides (der.), In Small States in the Modern World: The Conditions of Survival, Lefkoşa: The New Cyprus Association, 1979, s. 45-80.

Kıbrıslı Rumlar'ın Enosis arzusu Makarios'un; Kıbrıslı Türkler'in Taksim arzusu ise Küçük'ün önderliğinde uluslararası arenaya taşındı. Kıbrıslı Rumlar Yunanistan'ın; Kıbrıslı Türkler ise Türkiye'nin desteğini arkasına almıştı. Bu dönemde bu üç ülke birçok milliyetçi gösteriye sahne oldu. Ancak bu gelişmelerden bir sonuç alınmadı. Böylece iki toplum da aşırı milliyetçi rüyalarından uyanmak zorunda kaldı.

Albay Grivas önderliğinde etkili bir kampanya sürdüren EOKA, kendine aşırı milliyetçi Kıbrıslı Rum sempatanlar buldu. EOKA'nın terör eylemleri İngiliz Mareşal Sör John Harding tarafından kontrol altına alınmaya çalışılsa da sona erdirilemedi. Ancak İngilizlerin çabaları sonucunda Başpiskopos Makarios, EOKA'nın kampanyalarına katıldığı gerekçesiyle Kıbrıs'tan sınır dışı edildi. Makarios'un Yunanistan'daki sürgün hayatı, EOKA'nın, Başpiskopos'un Kıbrıs'a dönmesi karşılığında eylemlerine son vereceğini açıklamasıyla son buldu.

Süveyş Kanalı krizinin 1957 yılında çözümüyle İngiliz yönetimi rahat bir soluk aldı ve Kıbrıs probleminin çözümünü büyük ölçüde Yunanistan ve Türkiye'ye bıraktı. EOKA'nın eylemleri gitgide şiddetini artırırken Türk hükümetlerinin de gerginliği artmaktaydı. İki toplum arasındaki şiddet yeni ve daha ölümcül durum alıyordu³⁰⁹.

Aşk tanrıçası Afrodit'in doğum yerin olarak bilinen bu Akdeniz adası ironik bir şekilde 1950 döneminden beri Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türkler'in etnik savaş alanına dönmüştür. 1974'de Türkiye'nin bu savaşa müdahalesiyle etnik şiddet sona ermiş olsa da adadaki iki ana grup arasındaki gerginlik siyasi arenada günümüze kadar sürmüştür. Çözumsuzlük konusunda en uzun tarihe sahip etnik çatışma alanlarından biri olan Kıbrıs'ta - yukarıda da bahsedildiği gibi- ulusal kimliğin rolü oldukça büyüktür. Bu kapsamda bir sonraki bölümde Kıbrıs'ta kimlik oluşumu ve kimliğin şiddet eylemlerinin ortaya çıkışındaki rolü sosyal yapısalcılık zemininde incelenecektir.

Ulusal bir Motivasyon Olarak Kıbrıs'ta Kimliğin Rolü: EOKA ve TMT'nin Sosyal Yapısalcılık Perspektifinden İncelenmesi

Enosis fikrinin tohumları 1844'de Megali İdea'nın Yunanistan'da yükselmesiyle birlikte Kıbrıslı Rum toplumunun içine atılmaya başlanmıştı³¹⁰. Aşırı milliyetçi bir kavram

³⁰⁹ "British Rule in Cyprus", <http://cypnet.co.uk/ncyprus/history/british/index.html> (Erişim tarihi 15 Eylül 2014).

³¹⁰ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkıracında Kıbrıs*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.77.

olan Enosis, Helenistik kültürel mirasa duyulan büyük tutku, derin kökleri olan gelenekler ve bunları sürdürmeye yönelik kaçınılmaz istek; Kıbrıslı Rum toplumunda diğer etnik gruplardan üstün olduğu duygusunu yaratmaktadır³¹¹. 1878’de adanın Osmanlı Devleti tarafından İngiliz hükümetine devredilmesinden sonra hızlı bir organizasyon ve modernizasyon dönemine giren Kıbrıslı Rumlar’ın aksine Türk toplumu ekonomik ve sosyal anlamda güçsüz kalmıştı. Bu durumda korunma ve kimlik arayışında olan Kıbrıslı Türkler ilerleyen dönemlerde çareyi yüzlerini Türkiye’den yana dönmekte buldular³¹².

Wendt’e göre³¹³ sosyal tehditler doğal değildir; insanlar tarafından inşa edilir. Yapısalcı perspektiften bakıldığında devletler kendi aralarında iletişime geçerek kendi güvenlik ikilemlerini ve rekabetlerini yaratırlar. Yapısalcılığın devletlerin tepkilerini kültürel bakış açısıyla analiz etmesi, karşılıklı etkileşimlerin toplumların ilişkilerini şekillendirdiği gerçeğini gözler önüne serer. Bu bağlamda terörizmin sosyal bir oluşum olduğu vurgulanmalıdır. Terörizm nesnel bir gerçeklik ve öznel bir yorumlamadır. Terörizmin olaya dahil olan aktörlerin fikirlerinden bağımsız olarak varolamayacağı gerçeği bu kavramı yapısalcılıkla açıklamayı mümkün kılar.

Yehuda’ya göre³¹⁴ gerçek dünyada terörizm somut bir kavram değil; olayların ve bu olayların varsayılan nedenlerinin yorumlanmasıdır. Birisinin teröristi diğerinin özgürlük savaşçısıdır cümlesi bize terörizmin bireyler, toplumlar ve devletler tarafından nasıl farklı farklı yapılandırıldığını hatırlatmaktadır. Terörizmin anlamı, içinde bulunduğu genel duruma, kültürel kaynaklara ve olaya dahil olan bireylere göre değişmektedir³¹⁵. Terörizm aktörlerin öznel anlayışlarının dışında varolamaz. Yapısalcılık anlayışına göre terörizm varolmak için insan kurumlarına ihtiyacı olan sosyal bir gerçekliktir³¹⁶. Terörist aktör söylemin bir ürünü ve söylem terörizm araştırmalarının teolojik başlangıç noktasıdır. Bir diğer deyişle terör eylemlerinin, terörist motivasyonların, stratejilerinin, yönetsel yapılarının ve amaçlarının çıkış noktası teröristlerin düşmanlarının söylemleridir³¹⁷.

³¹¹ Hüseyin Işıksal, “Two Perspectives on the Relationship of Ethnicity to Nationalism: Comparing Gellner and Smith”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt 1, Sayı 1, 2002, s.9.

³¹² Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.220.

³¹³ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*. New York. Cambridge University Press, 1999.

³¹⁴ Ben N. Yehuda, *Political Assassinations by Jews*. Albany: State Univ. New York Press, 1993.

³¹⁵ Jacob L. Stump, “The Artful Side of the Terrorism Discourse: A Response to Hulsse & Spencer”, *Security Dialogue*, Cilt. 40, Sayı 6, 2009, p. 661.

³¹⁶ John Searle, *The Social Construction of Reality*. New York: Free Press, 1995.

³¹⁷ Rainer Hulsse ve Alexander Spencer, “The Metaphor of Terror: Terrorism Studies and the Constructivist Turn”, *Security Dialogue*, Cilt 39, Sayı 6, s.571.

Bu çerçevede bakıldığında gitgide güçlenen Rum milliyetçiliğinin ve bunun sonunca ortaya çıkan EOKA'nın karşısında Kıbrıslı Türkler'e kalan kendi ulusallıklarını geliştirmek olmuştur. Kızılyürek'in de vurguladığı gibi³¹⁸ aslında milliyetçilik Kıbrıslı Türkler'de, Kıbrıslı Rumlar'dan gelen tehditlere karşı oluşturulmuş bir savunma mekanizması olarak doğmuş ve bu tepki kapsamında gelişmiştir.

Bu bağlamda Kellas'ın argümanı "mitolojik geniş aile" Kıbrıslı halklar örneğinde yoğun bir şekilde görülmektedir³¹⁹. Bu kavram Kıbrıslı Rumlar'ın anavatan olarak gördükleri Yunanistan'a Helenik bağlarla bağlı olması; Kıbrıslı Türkler'in de Türkiye'de yaşayan Türk toplumuna bağlılığı şeklinde ortaya çıkar. Ancak Kıbrıslı Türkler'de Osmanlı veya Türk köklerine bağlılık Rumlar'da olduğu kadar derinden hissedilmez. Kıbrıslı Rumlar'da milletin tarihi kimliği³²⁰ hakkında bolca söylem üretilmekte ve Helen kültürü üzerinden üretilen bu söylemlerle Yunan ve Kıbrıslı Rum halkı yüzyıllardan beri süregelen organik bağın³²¹ altını çizmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Kıbrıslı Türkler adanın dışında yaşayan Türk soydaşlarına karşı bu kadar derin bağlar hissetmemektedir. Kıbrıs Türk milliyetçiliği, Kıbrıslı Rumların iç savaşa neden olan milliyetçiliğine bir karşı koyuştur.

Aktörlerin çoklu sosyal kimlikleri bulunur. Sosyal kimlikler aktörün diğerlerine kıyasla varolduğunun göstergesidir ve kim olduğuna karar vermesi için gerekli bir kavramdır. Örneğin etrafında hiç komünist bulunmazsa, aktör, antikomünist olamaz; veya dengenin olmadığı bir ortamda dengeleyici konumunda bulunamaz³²². Wendt'e göre sosyal kimlik veya rol kimliği, aktörün sosyal bir obje olarak diğerinin perspektifini göz önüne aldığı anda kendine atfettiği anlamlar bütünüdür. Bu kimlik oluşumu da davranışsal seçimlerine yansır³²³.

Bu bağlamda Kıbrıs'ta kimlik adadaki iki ana etnik toplumun birbiriyle etkileşim halinde olmaları sonucu şekillenmiştir. Kıbrıs'ta ulusal kimlik 1950 döneminde gerçek anlamıyla ortaya

³¹⁸ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

³¹⁹ James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity. Second Edition: Revised and Updated*, London, MacMillan Press Ltd, 1998, s.33.

³²⁰ *Ibid*, p.35.

³²¹ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.77.

³²² Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, Cilt 88, Sayı 2, 1994, s. 385.

³²³ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s.247.

çıkmaya başlamış ve bunun sonucunda EOKA ve TMT doğmuştur. Bu örgütler sosyal yapısalcılık ekseninde değerlendirildiğinde görülür ki EOKA Türk toplumunca; TMT ise Rum ve Yunan toplulukları için terörist organizasyonlardır. Zira EOKA, Rumlara göre önce adanın bir İngiliz kolonisi olmasından kurtulması için savaşmış sonrasında ise adada iktidarda olan tek millet olmak için Türk topluluğuyla mücadeleye girmiştir. Böylece EOKA, Türk toplumunca terör örgütü olarak nitelendirilmektedir. Durum TMT için de aynıdır. TMT en başta, EOKA'nın kanlı eylemleriyle baş etmek üzere kurulmuş olsa da, Rum kesimi tarafından terörist aktiviteler gerçekleştiren eli kanlı bir örgüt olarak kavranmaktadır.

Sonuç

Kıbrıs'ta Barışın İnşasında Ulusal Kimlik Oluşumunun Rolü

İnsanlar, dünyada sabun bitene kadar etnik temizlik yapmak istemiyorsa; varolan devletlerin içinde bir arada yaşamalarını mümkün kılacak siyasi teknikler bulmak zorundadırlar³²⁴.

Kıbrıs halkının gerçekliğinin, tarihi ve sosyal pratiklerden kaynaklanması sosyal yapısalcı çalışmaların konusudur. Hayali tarihleri ve oluşturdukları güçlü ulusal kimlikleri ile Kıbrıslı Rumlara, 1878 yılından başlayarak adada hüküm süren tek güç olma umuduyla, Yunanistan'ı anavatan olarak kabul etmiş; güçlerini Yunanistan'ın Megali İdea'sından almıştır. Diğer tarafta Kıbrıslı Türkler sadece yarım asır kadar önce, yani 1950 döneminden itibaren Türkiye'yi anavatan olarak nitelendirmeye ve Türkiye'nin desteğini almaya başlamış; savunma mekanizmalarını hep Rum komşularının yayılmacı politikasına karşı geliştirdikleri korkuyla oluşturmuştur. Hall'a göre kimlik doğal değil oluşturulmuş bir kavramdır ve aktörler birbirleriyle iletişim halindeyken, kendilerinde gördükleri eksiklere göre kimliğini oluşturur³²⁵. Kıbrıslı Türklerin ulusal kimlik oluşumuna yapısalcı bir perspektifle baktığımızda, bunun temelinde Rum milliyetçiliği korkusunun yattığını ve buna bir karşıt tepki olarak geliştiğini görürüz.

Kıbrıs'ta ötekini şeytanlaştırma ve kendini tehdit altında hissetme duyguları artık kökleşmiş ve iki ana etnik gruba yıllar boyunca nüfuz etmiştir. Kıbrıs'ta üçüncü partilerin arabuluculuk çabaları başarısız olmuştur. İki toplum arasındaki şüphe ve güvensizlik olası bir

³²⁴ Donald Horowitz "Self-Determination, Politics, Policy, and Law," Margaret Moore (der.), National Self-Determination and Secession, Oxford, Oxford University Press, 1998, s.206.

³²⁵ Stuart Hall, *Questions of Cultural Identity*, London, Sage Publications, 1996, s.4-5.

anlaşmanın önünde engel olarak durmaktadır³²⁶. Bu nedenle en azından görülebilir bir gelecekte Kıbrıs sorununa çözüm bulunamaması kuvvetli bir ihtimaldir. Siyasi gerçeklikler göz önüne alındığında Kıbrıs'ta toplumların kalıcı barış için atması gereken çok adım olduğu bir gerçektir. Ayrıca barış için gerekenler yapılsa bile kökleşmiş olan şüphe ve güvensizliğin yok edilebileceği kesin değildir. Ama Horowitz'in de belirtmiş olduğu gibi bölünmüş toplumların bir arada yaşamasını mümkün kılmak için siyasi teknikler bulunması gerekir.

Kültürel değişimler oldukça uzun zaman alabilir. Ancak en bütünleşmiş yapılar bile irade sayesinde değiştirilebilmektedir. Ulusal kimlikler, uluslararası ilişkileri anlama yolunda önemli rol oynamaktadır. İnsan eylemini ve sosyal pratikleri değişimin merkezine koyan yapısalılık aynı zamanda kimliğin keşfinin önemini vurgular. Bu durumda kimlik çatışmaları ve toplumsal şiddeti yapısalılık perspektifinden analiz etmek etnik olarak bölünmüş Kıbrıs'ta iki toplumun aynı devlet içinde barışçıl yollarla var olması için gereken çözümlerin bulunmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Atkinson, C. (2006) "Constructivist Implications of Material Power: Military Engagement and the Socialization of States, 1972-2000", *International Studies Quarterly*, Cilt 50, Sayı 3, s. 509-537.

"British Rule in Cyprus", <http://cypnet.co.uk/ncyprus/history/british/index.html> (Erişim tarihi 15 Eylül 2014).

Bozdağlıoğlu, Y. (2007) "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, No 11 s.129-144.

Hall, S. (1996) *Questions of Cultural Identity*. London, Sage Publications.

Hopf, T. (1998) "Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Cilt 23, Sayı 1, s.171-200.

Horowitz, D. (1998) "Self-Determination, Politics, Policy, and Law," Margaret Moore (der.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford, Oxford University Press.

³²⁶ Fen Osler Hampson, *Nurturing Peace: Why Peace Settlements Succeed or Fail?* Washinton DC, United State Institute of Peace, 1996, s.48-49.

Işıkşal, H. (2002) “Two Perspectives on the Relationship of Ethnicity to Nationalism: Comparing Gellner and Smith”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt 1, Sayı 1, s.1-15.

Kızılyürek, N. (2005) *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Meloy, R. J. (2004) “Indirect Personality Assessment of the Violent True Believer,” *Journal of Personality Assessment*, Cilt 82, Sayı 2, s. 138–146.

Moghaddam, F. M. (2004) “The Staircase to Terrorism,” *American Psychologist*, Cilt 60, Sayı 2, 2005, s.161–169.

Palan, R. (2000) “A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations”, *Review of International Studies*, Cilt 26, No 4, s.575-598.

Pollis, A. (1979) “Colonialism and Neocolonialism: Determinants of Ethnic Conflict in Cyprus”, Peter Worsley ve Paschalis Kitromilides (der.), In *Small States in the Modern World: The Conditions of Survival*, Lefkoşa: The New Cyprus Association, s. 45-80.

Seymour, G. (1975) *Harry’s Game*. New York, The Overlook Press, Peter Mayer Publishers, Inc. New York.

Schwartz S. J. (2005), “A New Identity for Identity Research: Recommendations for Expanding and Refocusing the Identity Literature,” *Journal of Adolescent Research*, Cilt 20, Sayı 3, s. 293-308.

Schwartz, S. J. et al. (2009) “Terrorism: An Identity Theory Perspective”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt 23, No 6, s. 537-559.

Stump, J. L. (2009) “The Artful Side of the Terrorism Discourse: A Response to Hulsse & Spencer”, *Security Dialogue*, Cilt. 40, Sayı 6, 2009, p. 661-665.

Yehuda, B. N. (1993) *Political Assassinations by Jews*. Albany: State Univ. New York Press.

Wendt, A. (1994) “Collective Identity Formation and the International State”, *American Political Science Review*, Cilt 88, Sayı 2, s. 384-396.

Wendt, A. (1999) *Social Theory of International Politics*. New York. Cambridge University Press.

Wendt, A. (2003) *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Siyasal Eleştiri Alanı Olarak Mizah Dergileri:

IŞİD Örneği Üzerinden AKP Dönemi Türk Dış Politikasına Bakış

Fatih Fuat TUNCER

Özet:

Ahmet Davutoğlu ile yeni bir formata geçtiği ve “stratejik derinlik” yakaladığı iddia edilen Türk dış politikası mizah dergileri tarafından sıkça eleştirilmekte ve sorgulanmaktadır. Davutoğlu ile “sıfır sorun”, “köprü değil merkez”, “güçlü Türkiye”, “çok yönlü dış politika” ve “yeni Osmanlılar” gibi metaforlar ile donanan Türk dış politikasına mizah dergilerinin bakışı ve yaklaşımı dikkat çekicidir. Bu çalışma da bu noktadan hareketle en çok satan üç mizah dergisi: Uykusuz, Penguen ve Leman’ın kapakları üzerinden mizah dergilerinin AKP dönemi Türk dış politika yapıcılarının IŞİD politikası konusuna bakış açısını örnek olaylar üzerinden inceleyecektir. Bu inceleme yapılırken yöntem olarak imge bilim ve söylem analizi uygulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Karikatür, Politika, Türk Dış Politikası, IŞİD, Suriye, Erdoğan, Davutoğlu, AKP, Uykusuz, Leman, Penguen

Abstract:

Turkish foreign policy which has been claimed to converted into a new format and started to possess a ‘strategical depth’ with Ahmet Davutoğlu has been frequently criticized by satirical magazines. The approach and point of view of these satirical magazines against the Turkish foreign policy, which has been dressed up by Davutoğlu with metaphors such as ‘zero problem’, ‘center, not a periphery’, ‘powerful, Turkey’, ‘multidirectional foreign policy’, is outstanding. From this point, this study will try to examine the viewpoints of the 3 top selling satirical magazines, Uykusuz, Penguen and Leman, through their covers about the foreign policy of AKP about ISIS in conjunction with exemplary cases. Throughout this examination, imagism and discourse analysis will be implemented.

Key Words: Humour, Caricature, Politics, Turkish Foreign Policy, ISIS, Syria, Erdoğan, Davutoğlu, AKP, Uykusuz, Leman, Penguen

Giriş

Karikatürkiye isimli kitabı ile kitabı ile “Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi”ni inceleyen Turgut Çeviker; bir sanat veya edebiyat türü üzerinden bir ülkenin siyasal-toplumsal tarihini kurgulamanın sorunlu ve oldukça çetin bir iş olduğunu belirtmektedir.³²⁷ Bu çalışma da bu noktadan hareketle mizah dergileri üzerinden AKP dönemi Türk dış politikasını incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak çalışmanın bir sempozyum metni olmasının ortaya çıkardığı metin kısıtlaması nedeni ile tüm süreci incelemenin zorluğu göz önüne

³²⁷ Çeviker, Turgut, *Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi(1923-2008)*, 3.cilt, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.537.

alınarak örnek bir konu üzerinden incelemenin yapılması daha uygun görünmektedir. Bu sebeple de son dönem oldukça tartışmalı bir konu olan IŞİD/İD (Irak Şam İslam Devleti/İslam Devleti) örneği üzerinden sempozyum bildirisinin hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu kararın verilmesinde IŞİD terör örgütünün hem ülkemizde hem bölgemizde hem de uluslararası düzeyde en güncel tartışma konusu olması etkili olmuştur.

Çalışma iki ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölüm “Siyasal Eleştiri Alanı Olarak Mizah Dergileri” başlığını taşıyacak olup; bu başlık altında “Türkiye’de geçmişten bugüne mizah dergileri” incelenecektir. Yine aynı bölümde “Türkiye’deki basın özgürlüğü tartışmaları ve 4.kuvvet olarak basın ve mizah dergilerinin yeri” tartışmasına değinilecektir. İkinci bölüm ise “Mizah Dergilerinde AKP’nin IŞİD Politikası” başlığını taşıyacaktır. Bu bölümde ilk alt başlık ise “AKP ve mizah” olacaktır. Bu alt başlık altında AKP iktidarı döneminde mizah dergileri ile olan ilişki ve tartışmalar ele alınacaktır. Bu bölümün son ve en önemli alt başlığı olan “Mizah dergilerinde IŞİD ve AKP” bölümünde de çalışmamızın asıl tartışma konusunu oluşturan AKP’nin IŞİD politikası ve bu politika minvalinde ortaya çıkan tartışmalara mizah dergilerinin bakışı ve yorumlaması mizah dergilerinin kapakları üzerinden incelenecektir.

Çalışmanın sonuç bölümünde de iki ana bölümünde tartışılan konu başlıkları değerlendirilecek olup. IŞİD örneği üzerinden mizah dergilerinin gerçekten bir siyasal eleştiri alanı olarak kabul edilip edilemeyeceği ve Türkiye’de oldukça tartışmalı olan basın özgürlüğü konusunda mizah dergilerinin duruşu tartışılacaktır.

Siyasal Eleştiri Alanı Olarak Mizah Dergileri

Türkiye’de Geçmişten Bugüne Mizah Dergileri

Bölüme başlamadan önce belki de “mizah neye benzer?” sorusunu sormak gerekmektedir. Özge Mumcu bu soruyu şu şekilde cevaplamaktadır:

“Kısaca yanıt şu: hiçbir şeye benzemez ne içilen çaya, ne solunan havaya... Gündeme göre değişebilen, Levent Cantek’in deyişi ile bir yanıyla pansuman diğer yanıyla neşter özelliğini taşıyan kendine özgü bir varlıktır. Varlıktır çünkü yaşar, yaşadıkça değişir, değiştikçe de şeklini değiştirir.”³²⁸

Siyaset ve imgeler konusunda önemli çalışmalara imza atan Güven Gürkan Özkan “Sol Siyaset ve İmgelem” başlığını taşıyan makalesinde görsel ifadenin siyasal mücadele için önemini şu şekilde aktarmaktadır:

“Görsel ifade, çoğu zaman siyasal mücadele dilinin en etkin araçlarından biridir. Zira çarpıcı niteliği, sözü destekleyen hatta kimi zaman onun önüne geçen geçebilen hüviyetiyle kitleye sayfalarca metinden daha süratli ve etkili bir biçimde nüfuz edebilme özelliği taşır.”³²⁹

³²⁸ Mumcu, Özge, “Mizah Neye Benzer?”, 20 Kasım 2011, <http://ozgemumcu.net/2011/11/20/mizah-neye-benzer/>, (Erişim Tarihi: 28.10.2014).

³²⁹ Öztan, Güven G., “Sol Siyaset ve İmgelem”, **Bianet**, 28 Şubat 2013, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144721-sol-siyaset-ve-imgelem>, (Erişim Tarihi: 29.10.2014).

Mumcu'nun Cantek'e dayanarak kullandığı 'neşter' ve 'pansuman' metaforu ile mizahın neşter olup var olan bir durumu keskince göstermesi yine pansuman olup sarıp sarmalayıp düşündürmeden de güldürmesi vurgulanmıştır.³³⁰

Neşteri vuran da pansumanı da yapan mizahçılar yani beyaz kağıda yaptıkları çizimleri ile yel değirmenlerine savaş açan Don Kişot'a benzetebileceğimiz çizerler belki de basın tarihinin en cesur savaşçılarıdır. Modern Türkiye tarihi bugün "eski" ve "yeni" başlıkları altında tartışılmaya çalışılsa da Türkiye çizerlerinin geçmişten bugüne en önemli ortak özellikleri sistem içerisinde bir ellerinde neşterleri diğer ellerinde pansuman malzemeleri ile muhalif olmaları ve toplumsal sorunları resmetmekten çekinmemeleridir. Tek parti döneminde "yazarları hapiste olmadığı zamanlar çıkar" sloganı ile yayın yapan Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in Marko Paşa'sından, *Gırgır* gibi bir efsaneyi Türkiye mizah tarihine kazandıran ve "Çiçeği burnunda karikatürcüler" bölümü ile bugünlerin en beğenilen çizerlerini mizaha kazandıran "Avanak Avni" ve "Utanmaz Adam"ın yaratıcısı Oğuz Aral'a ve bugün hala yoksulların ve tutunamayanların hayatlarını mizah ile savunmaya çalışan Metin Üstündağ/Met-Üst'e karikatürcülerin ortak özelliği dönemin koşulları ne olursa olsun asla iktidar erkine yakın durmamak ve toplumsal sorunları dile getirmekten korkmamak olmuştur.

Nasrettin Hoca ile başladığını varsayabileceğimiz tarihimizdeki eleştirel mizah anlatımı 20.yüzyıl ile birlikte daha da gelişmiş ve siyasal mizah anlayışına dönüşmüştür. Modern Türkiye'de "Marko Paşa" dergisi ile derinlik kazanan siyasal mizah anlayışı "Gırgır" dergisi ile bir anlamda kitleleşmiştir. Gırgır dergisinin 1975 yılında 500.000 tiraja ulaşarak "dünyanın en çok satan 3. mizah dergisi" olduğu düşünülürse, bu kitleleşmenin geldiği boyut daha da iyi anlaşılacaktır.

Türkiye'nin gerçek anlamda ilk mizah dergisi/gazetesi olarak göze çarpan ilk dergi *Diyojen* olarak görünmektedir. Adını, Anadolu'lu bir düşünür olan Diyojen'den alan derginin sloganı da düşünürün en temel söylemi olan "gölge etme başka ihsan istemem"dir. Derginin kurucusu Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşı Teodar Kasap'tır. Derginin yazar kadrosunda Namık Kemal gibi önemli muhalif aydınlar bulunmaktadır. 23 Aralık 1869'da yayın hayatına başlayan dergi bir dönemin siyasal yönetimi tarafından birçok kez kapatılmış ve toplatılmıştır.³³¹ *Diyojen'i*, *Hayal(1873)*, *Çingiraklı Tatar(1873)*, *Kahkaha(1875)* ve *Çaylak(1876)* gibi dergiler takip etmiştir. Ancak II. Abdülhamit'in tahta çıkışı ile büyük baskılar ile karşılaşan mizah dergileri İstanbul dışında basılıp, İstanbul'a el altından sokulmak zorunda kalmışlardır.³³²

II.Meşrutiyet ile esmeye başlayan özgürlük rüzgarı dönemin mizah dergilerine de bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemin en önemli dergileri olarak ise *Kalem(1908)*, *Karagöz(1908)*

³³⁰ Mumcu, Özge, "Türkiye'de Mizahın Anlamları: Levent Cantek ile Söyleşi", <http://www.ozgemumcu.com/2011/11/turkiyede-mizahn-anlamlar.html>, (Erişim tarihi: 29.10.2014).

³³¹ Seyhan, Salih, "II.Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter 2013, s.497.

³³² Seyhan, a.g.m

ve *Cem*(1910) göze çarpmaktadır.³³³ Bu dergilerin kadrosunda Türk edebiyat tarihine yön vermiş olan yazarlar bulunmaktadır. Örneğin *Süt Kardeşler* filminden hatırladığımız “Gülyabani”nin yaratıcısı olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kalem ve Cem* dergilerinde yazar ve başyazar olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁴

Cumhuriyet öncesi son dönem olarak adlandırabileceğimiz Kurtuluş savaşı döneminde de *Gülyüz*(1921), *Aydede*(1922) ve *Akbaba*(1921) gibi mizah dergileri ön plana çıkmaktadır. Bu dergilerin kurtuluş savaşına bakış açısı ise birbirlerinden farklıdır. Sedat Simavi'nin *Gülyüz*'ü Milli Mücadeleyi desteklerken, Refik Halit Karay'ın *Aydede*'si işgal kuvvetlerini desteklemektedir. 30 Ağustos Zaferi sonrası *Aydede* taraf değiştirse de Karay sürgüne gönderilmiş ancak dergi 1949'a kadar yayın hayatını sürdürmüştür.³³⁵

Türkiye mizah dergiciliğinin muhalif karakterini oturtan dergi olarak değerlendirilebilecek *Marko Paşa* ise 1947'de yayımlanmaya başlamıştır. Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz gibi isimleri bünyesinde bulunan dergi tek parti yönetimine en büyük muhalefeti yapan taraflardan biri olarak göze çarpmaktadır. Dergi sürekli kapatılmakta ancak *Malum Paşa*, *Merhum Paşa* ve *Öküz Paşa* gibi isimlerle yeniden çıkarılmaktaydı.³³⁶

1950'lerde ise toplumcu mizah karakterinin daha da oturduğu görülmektedir. Örneğin İlhan Selçuk tarafından 1956 yılında kurulan *Dolmuş* ve *Tef*(1954) dergileri Turhan Selçuk ve Oğuz Aral gibi isimleri mizaha kazandırarak daha sonraki dönemlere de damga vurmuşlardır.³³⁷

1970'lerin mizah dergileri ise o günün Türkiye koşullarında da etkilenecek basına uygulanan sansüre rağmen en önemli siyasal eleştiri alanı olma görevini sürdürmüştür. Özellikle 1972'de çıkmaya başlayan *Gırgır*, satış rekorları kırmış ve Oğuz Aral öncülüğünde deyim yerinde ise mizah üniversitesi görevini görmüştür. Bu üniversiteden birçok yazar ve çizer mezun olmuş; kendi dergilerini kurmuştur.³³⁸ Örneğin bugün hala yayınlanan ve en çok satan üç dergi olan *Leman*(1991), *Penguen*(2002) ve *Uykusuz*(2007) bu mirasın en önemli örneklerindedir. Yine yayın hayatından çekilen *Çarşaf*(1976), *Limon*(1985), *Hıbrır*(1989) ve *Pişmiş Kelle*(1990) dergileri Türkiye'nin yakın tarihini yansıtan çizgileri ile bir ansiklopedi niteliğindedir.

Bugün ise üç dergi göze çarpmaktadır. Oğuz Aral mirasını devam ettiren *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz* dergileri toplumsal olayları yakından izlemekte ve okuyucularına

³³³ Yazıcı, Nermin, “Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem”, ”, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3, Summer, 2011, s.1305.

³³⁴ Taşkın, Figen, “Osmanlı Karikatüristlerinin Gözünden Balkan Krizi”, www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/download/.../1023018338, (Erişim Tarihi: 10.09.2014).

³³⁵ “Aydede 91 Yıl Sonra Tekrar Huzurlarınızda!”, 17 Nisan 2013, <http://www.gazeteciler.com/kitaplik/aydede-91-yil-sonra-tekrar-huzurlarinizda-65159h.html>, (Erişim Tarihi: 10.09.2014).

³³⁶ Saydur, Mehmet, “Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz'ın Emperyalizme Karşı Açtıkları Bayrak”, http://www.markopasa.org/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=1, (Erişim Tarihi: 11.09.2014).

³³⁷ Pınarcı, Gülden A., “Toplumun Kahkaha Aynası: Mizah Dergileri”, <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-01/encok.html>, (Erişim Tarihi: 12.09.2014).

³³⁸ Pınarcı, a.g.m.

aktarmaktadır. Özellikle dergi kapakları ülke gündeminden etkilenmekte ve aynı zamanda ülke gündemini de belirleyebilmektedir.

Günümüzde 4. Kuvvet Olarak Basın ve Mizah Dergileri

Toplumsal ve siyasal muhalefetin baskıya maruz bırakıldığı zamanlarda mizah dergileri geçmişten bugüne siyasal eleştirinin kendini en rahat ifade ettiği alan olmaktadır. Özellikle son dönem Türk basının tartışmalı durumu; uluslararası araştırmalara göre basın özgürlüğü sıralamasında 180 ülke arasından elde edilen 154.lük ve Türk basınının “kısmen özgür” durumundan “özgür olmayan” durumuna düşmesi dikkat çekicidir.³³⁹ Basının sindirildiği ve gazeteciliğin “4.kuvvet” olmaktan çıkarılarak “iktidar-sermaye” eksenine kaydığı son dönem Türkiye’inde bütün bu yaşananlara rağmen mizah dergileri siyasal eleştiri yaparken kullandığı üslubu daha da sertleştirmekten çekinmemektedirler. Recep Tayyip Erdoğan’ın karikatüristlere ve mizah dergilerine açtığı davalar dahi son dönem Türk medyasında yaşanan dönüşümün bir benzerinin mizah dergilerinde yaşanmasını sağlayamamıştır. “Alo Fatih” ve “Penguen Belgeseli” gibi olayların ortaya çıkması ile güven kaybeden medyanın, yasama-yürütme-yargı sonrası kendisine atfedilen “4.kuvvet” rütbesi sorgulanır olmuştur. Özellikle ortaya atılan basına sansür uygulandığı iddiası toplumda tartışma yaratmıştır. Bütün sorgulamaya rağmen “4.Kuvvet” içerisindeki mizah dergileri görevini yerine getirmek için tüm elinden geleni ortaya koymaya çalışmaktadır. Tabi ki bu fikre katılmayanlar da vardır. Örneğin Akif Beki, Radikal Gazetesi’nde 3 Kasım 2011 tarihli ve “Türkiye’de sansür varsa mizah neden satmıyor?” başlıklı yazısında Beki “eğer bir sansür söz konusu olsaydı insanlar mizah dergilerinin satışlarını yükseltirdi” demektedir. Yani Beki’ye göre bir siyasi düzende kaliteli mizah yoksa orada baskı yoktur.³⁴⁰ Türkiye’deki mizahın kalitesinin kime göre ve neye göre belirleneceği bambaşka bir tartışma konusudur. Ancak Beki’nin bu satırları yazarken internet medyasının mizah dergilerinin satışlarını derinden etkilediği gerçeğini atladığı göze çarpmaktadır. Sosyal medya’da mizah dergilerinin kapaklarının yayınlanır yayınlanmaz haber olması ve tartışılması medyanın dijitalleşmesi ile mizah dergilerinin satış rakamları arasındaki ilişkiyi doğrular niteliktedir.

Çizerlerin yerine mizah dergilerinin ön plana çıkmasındaki neden dikkat çekicidir. Zira çizerlerin çalıştığı mecralar yani gazete veya dergiler onların özgürlük alanını belirlemektedir. Örneğin Çeviker yayınlamış olduğu *Karikatürkiye* kitabının önsözünde bu konuya şu şekilde yaklaşmaktadır:

“Karikatür ‘bağımlı’ bir yaratıcılık alanıdır. Çizer, basın organına ‘ait’ tir ve bu nedenle özgür değildir. O, istediğini çizmekte ‘özgür’dür; ancak, yazı işleri karikatürü yayımlarsa “söz”ünü kamuya iletebilir!”³⁴¹

³³⁹ “Türkiye Basın Özgürlüğü Sıralamasında 154. Sırada”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/02/140212_rsf_turkiye, (Erişim Tarihi: 13.09.2014).

³⁴⁰ Beki, Akif, “Sansür varsa mizah niye satmıyor?”, 3 Aralık 2011, **Radikal**, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/akif_beki/sansur_varsa_mizah_niye_satmiyor-1068361, (Erişim Tarihi: 26.10.2014).

³⁴¹ Çeviker, a.g.e, s.537.

İşte tam da bu noktada çalışılan alanın dayanışma gücü de önem kazanmaktadır. Onun içindir ki 2006 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhuriyet Gazetesi yazarı Musa Kart'ın çizmiş olduğu "Erdoğan kafalı kedi karikatürü"ne açtığı davaya karşı Penguen dergisi çizmiş olduğu "Tayyipeler Alemi" karikatürü ile cevap vermiştir. Her iki karikatüre de açılan davalar düşmüş ancak mizah dergileri ve çizerler duruşlarından vazgeçmemişlerdir.³⁴² Yine geçtiğimiz haftalarda "17 Aralık Yolsuzluk Soruşturması"nın takipsizlikle sonuçlanmasını kendi üslubu ile çizen Musa Kart'a yönelik açılan dava Türkiye'deki mizahçılardan olduğu kadar yurtdışında da tepki ile karşılanmıştır. Musa Kart'a destek amacı ile The Guardian'ın çizeri Martin Rowson, Twitter'da #Erdogancaricature etiketi ile tüm çizerleri Erdoğan karikatürleri paylaşarak Musa Kart'a destek olmaya çağırmıştır.³⁴³

Mizah Dergilerinde AKP'nin İŞİD Politikası

AKP ve Mizah Dergileri

İktidardaki AKP ve Mizah dergileri arasındaki ilişki, AKP iktidarının göreve geldiği ilk günden itibaren dikkat çekicidir. Zira mecliste yapılamayan muhalefeti, medya tarafından dile getirilemeyenleri ve yazılamayanları ülkemizde mizah dergileri yapıyor görünmektedir. Örneğin 28 Aralık 2011 tarihinde kaçakçılık yapan köylülerin bombalanması haberi ulusal medyada bilerek tam 12 saat geciktirilmiş ve bu durum mizah dergileri tarafından eleştirilmiştir. Özellikle "Gezi Parkı" protestolarında üç maymunu oynayan Türk medyasının içler acısı haline rağmen mizah dergileri direnişi aktaran ve destekleyen çizimler yaparak 4.kuvvet görevini yerine getirmeye çalışmıştır. (bkz: Şekil 1)

Şekil: 1

Mizah dergilerinin bu muhalefeti tabii ki de iktidar tarafından karşılıksız bırakılmamış ve mizah dergilerine davalar açılmıştır. Daha önceki bölümlerde değindiğimiz bu davalar ile mizah dergileri sindirilmeye çalışılmışsa da başarısız olmuştur. Son dönemde iktidarın ve dolayısı ile "yeni Türkiye" muhalifi herkes bir kesimin paralı silahşoru olmakla

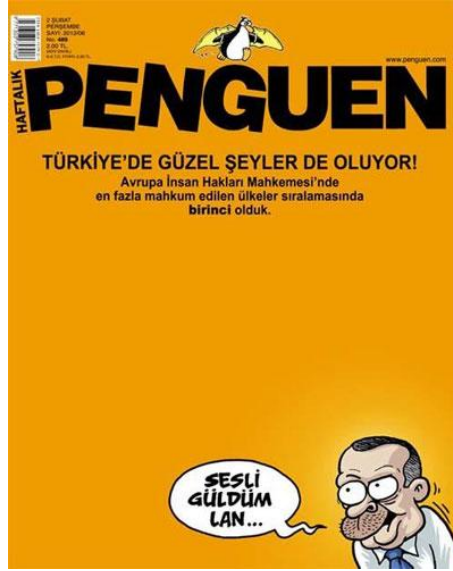
³⁴² "Tayyipeler Alemi Davası Reddedildi", <http://www.sendika.org/2006/02/tayyipeler-alemi-karikaturu-davasi-reddedildi/>, (Erişim Tarihi: 13.09.2014).

³⁴³ Walsh, James, "#ErdoganCaricature: cartoonists hit back at Turkish leader's clampdown", *The Guardian*, 23 Ekim 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/oct/23/erdogancaricature-cartoonists-hit-back-at-turkish-leaders-clampdown>, (Erişim Tarihi: 28.10.2014).

suçlanmaktadır. Penguen Dergisi çizerlerinden Selçuk Erdem ve Erdil Yaşaroğlu; 28 Eylül 2014 tarihinde Wall Street Journall Türkiye servisine verdikleri röportajda bu durumu şu şekilde değerlendirmektedirler:

“... Mesela ‘kimden para alıyorsunuz?’ gibi şeyler var. ... Doğan Grubunun bir parçası olduğumuzu sanıyor bir kısım. Halbuki alakamız yok. Biz bağımsızız. Ama bunlar internet eleştirilerinin dışına da çıkabiliyor. Yani telefonla aramaları, tehditlermiş. Hatta hatırlarsanız bir ara saldırı bile olmuştu.”³⁴⁴

Görüldüğü üzere toplumsal kutuplaşmadan nasibini mizah dergileri de almakta ve tehditlere hedef olmaktadır. Buna rağmen iktidarların tutumu ne olursa olsun mizah dergilerinin muhalif tavrı devam ediyor görünmektedir. İktidar tarafından muhalefete sürekli yöneltilen “hiç mi güzel şeyler yapmadık bu ülkede?” sorusuna da mizah dergileri tarafından anında cevap verilmektedir.(bkz: şekil 2)

Şekil:2

Mizah Dergilerinde AK PARTİ'nin İŞİD Politikası

2011 yılının Mart ayında Arap Baharı'nın Suriye'yi de içine alması ile birlikte Türkiye'nin de Suriye politikası değişmiş ve Esad karşıtı bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu minvalde Türkiye, önce Esad'ı Esed yapmış; Suriye'ye uluslararası toplum tarafından bir askeri operasyon yapılması taraftarı olmuş ve Türkiye'nin Suriye içerisindeki muhalif grupları koşulsuz olarak desteklediği sürekli iddia edilmiştir. Yine bu süreçte Irak ve Suriye içerisindeki muhalif grupların hareketleri şüphe yaratmıştır. Bunlardan en dikkat çeken ise İŞİD olmuştur. 2004 yılında Irak'ta Tevhid ve Cihat adı ile ortaya çıkan örgüt, 2006 yılında Irak İslam Devleti adını almış; Suriye ve Irak'taki kaos ortamında güçlenen örgüt Irak İslam Devleti adını alarak güçlenmiş, 2013 yılında Suriye'deki karışıklıktan faydalanarak Irak Şam

³⁴⁴ Aytekin, Akın, “Medyada En İyi Direnci Gösteren Mizah Dergileri”, 28 Eylül 2014, http://www.wsj.com.tr/news/articles/SB11976045344857054351604580181741300684832?mod=WSJ_article_EditorsPicks, (30.10.2014).

İslam Devleti adını kullanmaya başlayan örgüt 2014 yılında da kendine İslam Devleti adını vermiştir.³⁴⁵ Mizah dergileri ise bütün bu süreçte yaşananların nabzını tutmuş ve iktidarın yaklaşımını kapaklarına taşıyacak kadar yakından takip etmeye çalışmıştır.

2012 yılında Suriye'deki çatışmaların şiddetlenmesi ile sınır kapıları açılmış yüz binlerce mülteci Türkiye'ye alınmıştır. Ancak sınırların Esad kontrolünden çıkması sonucunda Türkiye-Suriye sınırı tartışmalı bir hal almış ve yabancı savaşçılar sorunu tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan ve dönemin Dış İşleri Bakanı Davutoğlu tarafından başlatılan Esad karşıtı kampanya ülkede savaş beklentisi yaratmıştır. Savaş ve yabancı savaşçı tartışması mizah dergileri tarafından kapaklara taşınmış ve yaşananlara tepki gösterilmiştir.(bkz: Şekil:3)

Şekil:3

2013 yılında ise Erdoğan ve Davutoğlu'nun tüm desteğine ve çabasına rağmen Özgür Suriye Ordusu tam olarak bekleneni verememiş ve Suriye konusunun Rusya ve ABD tarafından müzakere yolu ile tartışılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde de uluslararası toplumun dışında politika üretmeye çalışarak “değerli yalnızlık” gibi kavramları ortaya atan hükümet kanadı mizah dergileri tarafından yoğun eleştiri almıştır. Özellikle Egemen Bağış'ın “Gezi’de ölenler Suriye’de ölenlerin yanında deveye kulak kalır” sözü büyük tepki çekmiştir.(bkz: Şekil: 4)

³⁴⁵ “10 Soruda IŞİD”, 26 Eylül 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/10-soruda-isis/>, (Erişim Tarihi: 30.10.2014).

Şekil:4

2014 yılında ise Suriye krizindeki en büyük tartışma konusu ise IŞİD olmuştur. İktidarın uzunca bir süre kamuoyu önünde eleştirmekten kaçındığı IŞİD örgütünün internet ortamına düşen katliam videoları Türkiye ve dünyada şok yaratmıştır. Özellikle Suriye'ye giden MİT'e ait tırların durdurulması ve içerisinde bulunduğu iddia edilen silahların IŞİD ve Nusra gibi örgütlere gittiğinin iddia edilmesi mizah dergileri tarafından işlenen konulardan birisi olmuştur. Yine aynı dönemde IŞİD'in Musul kentini ele geçirmesi ile Türkiye konsolosluk çalışanların IŞİD tarafından rehin alınması uygulanan haber yasağına rağmen mizah dergileri tarafından görmezden gelinmemiştir. (Bkz: Şekil: 5)

Şekil:5

Rehinelerin kurtarılması sürecinde yaşanan tartışmalar ve IŞİD'e karşı oluşturulacak koalisyona Türkiye'nin rehinelerin can güvenliğini gerekçe göstererek katılmaması da mizah dergileri tarafından eleştirilmiştir. (bkz: Şekil:6)

Şekil:6

Rehinelerin kurtarılması sonrası bu sefer de Türkiye'nin IŞİD'e karşı nasıl strateji izleyeceği tartışılırken gündem bir anda tezkere tartışmalarına odaklanmıştır. Tezkere tartışmaları sırasında ve sonrasında sık sık Kobane/Aynel Arap'ta YPG ve IŞİD arasındaki çatışmalar gündemi meşgul ediyor görünmektedir; bu durum *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz* dergileri tarafından gündeme taşınmıştır.(Bkz: Şekil:7)

Şekil:7

Sonuç Yerine

IŞİD meselesinin henüz netleşmemiş ve neticelenmemiş olduğu noktasından hareketle bu bölüme “sonuç” adını vermektense “sonuç yerine” demek daha mantıklı olacaktır. Çalışmada iki ana bölüm yer almış ve bu bölümlerde Türkiye'deki mizah dergilerinin belli başlı toplumsal olaylara bakış açısı incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde iki sorunun cevabı aranmıştır. Bu sorular: “Türk mizah dergileri siyasal eleştiri alanı olarak değerlendirilebilir mi?” ve “mizah dergileri Türkiye’de 4.Kuvvet görevini yerine getirmekte midir?” sorularıdır. Her iki soru da birbiri ile bağlantılıdır. Çalışma metni göstermektedir ki mizah dergileri geçmişten bugüne Türkiye’de siyasal eleştiri alanı olarak değerlendirilebilecektir. Yine aynı şekilde Türkiye tarihinde basına

uygulanan tüm baskı ve sansüre rağmen mizah dergileri bazen isim değiştirerek bazen de davalara karşı mücadele bayraklarını indirmeyerek Türkiye’de basın yerine getirdiği tartışmalı olan 4.kuvvet görevini bir şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yine başka iki sorunun cevabı aranmıştır. Bu sorular: “AKP ve mizah dergileri ilişkisi nasıldır?” ve “mizah dergilerinin IŞİD konusuna bakışı geçmişten bugüne tutarlı mıdır?” sorularıdır. Yine bir önceki bölümde olduğu gibi bu bölümün iki sorusu da birbiri ile bağlantılıdır. AKP ve mizah dergileri arasındaki ilişki diğer iktidarlar ve mizah dergileri ile olan ilişkiden farklı değildir. Yani 1940’ların *Marko Paşa*’sı tek parti yönetimine karşı nasılsa bugünlerin *Uykusuz*, *Penguen* ve *Leman* dergileri de AKP iktidarına aynı şekilde yaklaşmakta ve iktidara karşı toplumcu bir tutum sergiliyor görünmektedir. IŞİD ve Suriye konusunda da mizah dergilerinin söz konusu dönemdeki tüm tartışmalarda hükümet aksine bir tutum takınarak Suriye ve IŞİD politikasını eleştirdiği görünmektedir.

Sonuç olarak Namık Kemal’in ve Teodor Kasap’ın *Diyojen*’inden, *Marko Paşa*’ya, Oğuz Aral’ın *Gırgır*’ına ve bugünün *Leman*, *Uykusuz* ve *Penguen*’ine kadar mizah dergileri çoğunlukla toplumsal muhalefetten yana olmuşlar; çoğunlukla iktidarın ve sermayenin sesinin yansıtıldığı basın tarihimizde buldukları tarafı korumuşlar ve savunmuşlardır. Elbette her ortamda olduğu gibi mizah dünyası içinde de karşıt isimler de bulunmaktadır. Ancak ana akım mizah medyasının içerisinde bu isimlerin oldukça az olması okuyucunun takdirini kimden yana gösterdiği konusunda belirleyici olmaktadır.

Kaynakça

Leman Dergisi

Uykusuz Dergisi

Penguen Dergisi

Çeviker, Turgut, *Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi(1923-2008)*, 3.cilt, İstanbul: NTV Yayınları, 2010.

Aytekin, Akın, “Medyada En İyi Direnci Gösteren Mizah Dergileri”, 28 Eylül 2014, http://www.wsj.com.tr/news/articles/SB11976045344857054351604580181741300684832?mod=WSJ_article_EditorsPicks, (30.10.2014).

Beki, Akif, “Sansür varsa mizah niye satmıyor?”, 3 Aralık 2011, **Radikal**, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/akif_beki/sansur_varsa_mizah_niye_satmiyor-1068361, (Erişim Tarihi: 26.10.2014).

Öztan, Güven G., “Sol Siyaset ve İmgelem”, **Bianet**, 28 Şubat 2013, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144721-sol-siyaset-ve-imgelem>, (Erişim Tarihi: 29.10.2014).

- Mumcu, Özge, “Mizah Neye Benzer?”, 20 Kasım 2011, <http://ozgemumcu.net/2011/11/20/mizah-neye-benzer/>, (Erişim Tarihi: 28.10.2014).
- Mumcu, Özge, “Türkiye’de Mizahın Anlamları: Levent Cantek ile Söyleşi”, <http://www.ozgemumcu.com/2011/11/turkiyede-mizahn-anlamlar.html>, (Erişim tarihi: 29.10.2014).
- Pınarcı, Gülden A., “Toplumun Kahkaha Aynası: Mizah Dergileri”, <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-01/encok.html>, (Erişim Tarihi: 12.09.2014).
- Seyhan, Salih, “II.Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler”, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter 2013.
- Saydur, Mehmet, “Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz’ın Emperyalizme Karşı Açtıkları Bayrak”, http://www.markopasa.org/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=1, (Erişim Tarihi: 11.09.2014).
- Taşkın, Figen, “Osmanlı Karikatüristlerinin Gözünden Balkan Krizi”, www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/download/.../1023018338, (Erişim Tarihi: 10.09.2014).
- Yazıcı, Nermin, “Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem”, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3, Summer, 2011.
- “Aydede 91 Yıl Sonra Tekrar Huzurlarınızda!”, 17 Nisan 2013, <http://www.gazeteciler.com/kitaplik/aydede-91-yil-sonra-tekrar-huzurlarinizda-65159h.html>, (Erişim Tarihi: 10.09.2014).
- “Türkiye Basın Özgürlüğü Sıralamasında 154. Sırada”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/02/140212_rsf_turkiye, (Erişim Tarihi: 13.09.2014).
- “Tayyipler Alemi Davası Reddedildi”, <http://www.sendika.org/2006/02/tayyipler-alemi-karikaturu-davasi-reddedildi/>, (Erişim Tarihi: 13.09.2014).
- “Syria is ‘Satisfied’ With US Airstrikes Against Islamic State Positions”, **RiaNovosti**, 30.09.2014, <http://en.ria.ru/world/20140930/193443992/Syria-Is-Satisfied-With-US-Airstrikes-against-Islamic-State-Positions.html>, (Erişim Tarihi: 30.09.2014).

)

Bolivya'da Su Hakkı Kazanım Süreci

Canan KIŞLALIOĞLU

Özet

Bolivya darbelerle dolu geçmişi ve verilen mücadelelerle dolu tarihi ile Latin Amerika'nın önemli ülkelerinden biridir. Latin Amerika'nın en fazla yerli nüfusunu barındıran bu ülke, aynı zamanda kıtanın en adaletsiz uygulamalarına da sahne olmuştur. Su konusu da bu adaletsizliklerden birinin kaynağı olmuş ve yağmur suyunun bile özelleştirildiği Bolivya, bu konudaki mücadelesi ile suyun bir insan hakkı olduğunu dünyaya kabul ettirmiştir. Bu çalışmada Bolivya halkının su için olan mücadelesi ülke tarihi ile birlikte ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Bolivya, history, su sorunu, yerliler, su savaşları.*

Abstract

Bolivia is one of the most important countries which has a history full of military coups and struggles. This country – which contains the most crowded indian population- was a scene for the unfair events. Water issue became one of these unfair events and even the rain has been privatized. Bolivia struggled about this and made the world accept that water is a human right. In this study history of Bolivia and Bolivian people's struggle has been held together.

Key words: *Bolivia, history, water problem, Indians, water wars.*

Giriş

Latin Amerika'nın önemli ülkelerinden biri olan Bolivya'nın ve yerli halklarının su için olan mücadelesinin anlatılacağı bu sunumda, Bolivya'nın girişimleriyle artık bir insan hakkı olduğu kabul edilen suyun, Bolivya halkı tarafından geri kazanılması süreci incelenmiştir.

Su her insan için vazgeçilmez bir unsurken, neoliberal politikalarla alınıp satılabilir meta haline dönüştürülen ve para kaynağı olarak görülen suyun, bu politikalarla ne kadar kısıtlanabileceği Bolivya örneğinde ortaya çıkmıştır. Yağmur suyunun bile toplanmasının yasaklanması ile bu politikaların acımasızlığı ve buna karşı özellikle yerli halkın

öncülüğündeki tepki süreci incelenmiş, Bolivya’da örgütlü tepkinin kazanımlarının BM’ye etkisi de sonuca dahil edilmiştir.

Latin Amerika dünyada en fazla sorunun ve adaletsizliğin yaşandığı başlıca yerlerden biridir. Bu bölgede bulunan ülkeler ilk önce İspanyol sömürgeciler tarafından sömürülmüş, yerliler katledilmiş ve köleleştirilmiştir, ardından da ABD’nin kurulması ve Monroe Doktrini’yle bölge ABD’nin etkinlik alanı haline gelmiştir. Bu arada çok uluslu şirketler de ABD ile birlikte bu bölgenin sömürülmesinde beraber hareket etmişlerdir. Zengin kaynaklara ve coğrafi güzelliklere sahip olan bu bölgenin önemli ülkelerinden biri de Bolivya’dır. Adını, hayatını kıtanın İspanyol sömürgeciliğinden kurtulmasına adanmış olan Simon Bolivar’dan alan ülke, diğer Latin Amerika ülkeleri gibi sömürülmekten kaçamamış, bunun yanında uzun bir darbeler tarihine ve kıta ülkeleriyle savaflara sahip olmuştur.

Bolivya kıtada önemli oranda yerli nüfusa sahip ülkelerden biridir. Bolivya’da sadece kaynaklar değil yerli halk da sömürülmüştür. Yerliler 1952’ye kadar herhangi bir hakka sahip olmazken, binek hayvanı olarak bile kullanılmışlardır.

Bolivya doğalgaz, petrol gibi önemli bir madenlere sahip olmasının yanında önemli oranda su kaynağına da sahiptir. Uzun süre klasik sömürgeciliğin yaşandığı ülke, daha sonra neoliberal politikalara teslim edilmiş, zenginler zengin kalmaya devam ederken, halin yoksul kesimi özellikle de yerliler daha çok sorunla mücadele etmeye başlamışlardır.

Darbeler ve sonrasında neoliberal politikaların sıkı birer uygulayıcısı olan başkanlar döneminde ülkenin yer altı kaynaklarının yabancı şirketlere büyük imtiyazlarla kullanıma açılmasının yanında su gibi hayati bir kaynak bile özelleştirme kapsamına alınmıştır. Çok uluslu şirketlerin Bolivya suyu üzerindeki uygulamaları, suyun halka çok pahalıya satılmasına neden olmuştur. 2000’de Cochabamba şehrinde başlayan olaylar, yaşanan su savaşları ve halkın mücadeleyi kazanması, Bolivya’nın kötü şansını kırabilmesinin önünü açmıştır.

Bolivya Tarihi

Bolivya 1825 yılında İspanyollardan bağımsızlığını kazanmıştır. “İspanyol sömürgeciliği döneminde Yukarı Peru olarak adlandırılan bu bölgeye daha sonra Güney Amerika’yı İspanyol boyunduruğundan kurtaran Simon Bolivar’ın anısına Bolivya [Bolivar’ın ülkesi] ismi verilmiştir.”³⁴⁶

³⁴⁶ Bolivya, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Bolivya> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2014)

Bolivya; % 60 oranla, kıtada en fazla yerli nüfusa sahip ülkedir. Ülke, Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Şili ile komşudur. Ülkede keşfedilen yeraltı kaynakları arsında petrol, gümüş, demir, doğalgaz ve kalay vardır.

Bolivya 2000’li yıllara kadar istikrarlı bir yönetime sahip olamamıştır. Bolivya için kıtanın en problemlili ülkesidir denilebilir. Ülke, sürekli olarak sömürgeci güçlerin etkisi altında kalmış ve kıtadaki diğer ülkelerle çekişmeleriyle çok fazla zarar görmüştür. Bolivya’nın en önemli partisi olan Devrimci Ulusal Hareket [Movimiento Nacionalista Revolucionario] (MNR) 1941 yılında Hernan Siles Suazo ve Victor Paz Estenssoro tarafından kurulmuştur. Parti 1951 yılında yapılan seçimleri kazanmasına rağmen askeri darbe ile yönetimden düşürülmüştür. 347

9 Nisan 1952’de yapılan devrimle MNR tekrar göreve gelmiştir. Bu devrimle yerlilere ilk kez hakları verilerek sömürge dönemi uygulamalarından vazgeçilmiştir. Yıllarca sömürge yönetimleri ya da bunlara yakın işbirlikçiler tarafından yönetilen ülkede, yerliler köleleştirilmiş ve hiçbir hak tanınmamıştır.

1980 yılında Unidad Democratica y Popular (UDP) [Demokratik Halk Birliği] adına seçimleri kazanan Hernan Siles Suazo, General Luis Garcia Meza Tejada’nın yaptığı darbeye devrilmiştir. İki yıl boyunca iktidarda kalan general döneminde uyuşturucu ve terörist bağlantılarının artması nedeniyle Bolivya, uluslararası politikadan dışlanmıştır. Baskılar sonucu General Tejada 1982 yılında görevden uzaklaştırılarak seçimler yapılmış ve Suazo tekrar iktidara gelmiştir.

1985’ten itibaren Bolivya’nın IMF ile ilişkileri artarak birçok program uygulamaya konmuştur. Piyasalar liberalleştirilip, ekonomi dışa açılmıştır. ABD’nin uyuşturucuyla savaşından da büyük zarar gören ülke, 80’li yıllarda koka üretimi nedeniyle uyuşturucu trafiğinin merkezi olarak da nitelendirilmiştir. Latin Amerika geleneği olan kokayı yerliler dini ayinlerde kullanıyorlardı, ayrıca koka çiğnemek yerliler için günlük bir alışkanlıktır. Kokanın imhası ve alternatif ürünlerin de yetiştirilememesiyle, IMF programlarıyla ve oluşan hiperenflasyonla yoksulluk giderek artmıştır.

1997’de eski darbeci General Hugo Banzer Suarez cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Aynı yıl ülkenin güneyinde önemli miktarda doğalgaz rezervi keşfedilmiştir. Suarez’in başkanlığının üçüncü yılında Bolivya’nın en önemli sorunlarından biri açığa çıkmıştır. Ülkede

³⁴⁷ Kürkçügil, a.g.e., s. 11.

bol miktarda su olmasına rağmen su dağıtımını özel şirketlerin elindedir ve suyu çok pahalıya satmaktadırlar.

2002’de yapılan başkanlık seçimlerini %22,5 oy oranıyla Gonzalo Sanchez de Lozada kazanmıştır. Aynı seçimde ülkenin şu anki başkanı olan Evo Morales, Movimiento al Socialismo [Sosyalizme Doğru Hareket] (MAS) adına seçimlere katılıp %20 oy almış ve o dönemde başlayan su savaşlarında da yerli halka destek vermiştir.

18 Aralık 2005’te yapılan seçimle su savaşı sürecinde de aktif şekilde yer alan Juan Evo Morales Ayma %53 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 22 Ocak 2006’da göreve başlayan Morales ilk iş olarak ülkenin en büyük kaynağı doğal gazı ve petrolü kamulaştırmıştır.³⁴⁸ Morales aynı zamanda Bolivya’da başkan olan ilk yerli olmuştur. 2006’dan itibaren Chavez’in politikalarını da yakından takip eden Morales, ülkenin içindeki zengin kesimden büyük tepki görmeye başlamıştır.

Su Savaşları

2000’de, Suarez’in başkanlığının üçüncü yılında Bolivya’nın en önemli sorunlarından biri açığa çıkmıştır. Ülkede bol miktarda su olmasına rağmen su dağıtımını özel şirketlerin elindedir ve suyu çok pahalıya satmaktadırlar. Su fiyatlarının yüksek olması ve aynı yıl su yataklarının 2039 yılına kadar Bechtel şirketine kiraya verilmesi ve yerlilere kuyuların kullanılmasının bile yasaklanması nedeniyle köylülerin ayaklanmasıyla ülkede üç aylığına sıkıyönetim ilan edilmiştir.

2002’de ülkenin önemli şehirlerinden Cochabamba’da suyun özel şirketlerin tekelinde olmasından dolayı çıkan ayaklanma sonucu Bechtel şirketi ülkeden atılmıştır.

2004 yılının Kasım ayında su nedeniyle toplumda tepkiler oluşmaya başlamıştır. El Alto şehrinin su işlerini yürüten Aguas del Illimani şirketine karşı halk ayaklanmıştır.

2000’de su şirketi Bechtel’in ülkeden atılması ve ardından 2003–2005 yılları arasındaki Gaz Savaşlarındaki tutumu, Evo Morales’in başkanlık şansını arttıran önemli unsurlar olmuştur.

Cochabamba Su Savaşı

³⁴⁸ Cüneyt Göksu, “Bolivya’da Ulusallaştırma Süreci ve Bölgeye Etkileri”, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=626, (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Bolivya'da su savaşları, Bolivya'nın 3. büyük kenti olan Cochabamba'da başlamıştır. Neoliberal politikalar eşliğinde özelleştirme politikalarının su gibi temel ihtiyaç maddesine ulaşması, bu sorunun temelidir. 1997 yılında Dünya Bankası ile olan anlaşma gereğince 2029 kanunu çıkarılmıştır ve ilk olarak Cochabamba'da su özelleştirilmiştir.

Dünyanın en büyük küresel su şirketlerinden, ABD menşeli Bechtel'e bağlı Aguas del Tunari şirketi 1999'da Cochabamba belediyesiyle su hizmetlerini yürütmek üzere bir anlaşma imzalamıştı. Özelleştirmeden kısa süre sonra suyun fiyatı %300 artmış, çoğunluğunu yoksul kesimin oluşturduğu insanlar kısıtlı bütçelerinde suya ayrılan kalem büyüdüğü için, hastaneye gitmek, beslenmek gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti. Öyle ki günde 2 dolar kazanan ailelerin aylık gelirlerinin dörtte biri su faturasına gidiyordu³⁴⁹

Şirket altyapı çalışmalarının masraflarını bile halktan tahsil etme yoluna gitmiştir, bu durum o kadar abartılmıştır ki, Bechtel şirketi yağmur suyunun mülkiyetinin bile kendilerine ait olduğunu belirterek, yağmur suyunun toplanmasını bile yasaklamıştır. Bu kadar ileri gitmeleri tepkilerin de artmasına neden olmuştur. Cochabamba'da protestolar başlamış, halk su faturalarını meydana yakmış ve greve gidilmiştir, bunun üzerine o dönemki hükümet Cochabamba'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Çıkan olaylarda ölenler ve yaralananlar olunca Bechtel şirketi su hizmetlerini belediyeye devrederek çekilmiştir.

Bechtel şirketi sonrasında, 1992 yılında Hollanda- Bolivya arasındaki ticaret anlaşmasını kullanarak Bolivya hükümetini uğradığı zarar ve gelecekteki kazançlarının tazmini için en az 25 milyon dolar tazminat için dava etmekle tehdit etmiştir.³⁵⁰ Şirket daha sonra bu davayı Bolivya'ya karşı Dünya Bankası'nda ISCID (Yatırım Uyuşmazlıklarını Çözmek için Uluslararası Merkez)'e açmıştır. Bechtel, 7 yıl Cochabamba'daki su işlerini yürütecek olmanın bedeli olarak 50 milyon dolarlık dava açmıştır.

ISCID, ülkeler ile yabancı yatırımcılar arasındaki sorunları çözmek için 1966'da Dünya Bankası'nın bir kolu olarak kurulmuştur. Bu davanın burada görülmesi Bolivya aleyhine bir durum oluşturmaktadır çünkü dava süreci, tanıklıklar ve ifadeler kamuoyundan gizli tutulmaktadır.

³⁴⁹ Bolivya ve Güney Afrika'da Su mücadeleleri, <http://www.suhakki.org/2012/12/bolivya-ve-guney-afrikada-su-hakki-mucadeleleri/#dn3> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

³⁵⁰ Soaking The Poor, <http://www.ratical.org/co-globalize/waterBolivia.html> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Burada süreç Bolivyalıların ihtiyacı olduğu temsili, Bolivya hükümetinin Washington hukuk firmasından tuttuğu temsilci tarafından gerçekleştirilmesine müsaade etmektedir.³⁵¹

Bu süreçte ISCID'in Bechtel'e sağladığı avantaj; sadece o anki kayıplarının değil gelecekteki karının da istenen tazminata eklenerek, Bolivya hükümetinden ve doğal olarak Bolivya halkından tazmininin davaya dahil edilmesidir.

Cochabamba'daki su savaşları sırasında Fabrika İşçileri Sendikası Genel Sekreteri olan Olivera, Coordinadora oluşumunun temsilcisi olarak su savaşının simge ismi haline dönüşmüştür. Coordinadora, bu dönemde su savaşının içinde yer alan örgütlerin çatısı haline gelmiştir. Bu örgütün başarısı ve Oscar Olivera'nın çabaları ile de yerliler siyasi hayatta aktif ve etkili bir hale gelmişler bu da Bolivya'nın değişim sürecinde önemli bir mihenk taşı olmuştur.

Coordinadora'nın başını çektiği Cochabamba'daki protestolarda, hükümetin tutumu da tepki toplamış ve insanlar hükümeti de protesto etmişlerdir, halk desteğini kaybeden başkan Lozada, 2003 yılında bu politikalarına devam etme çabası yüzünden iktidardan düşürülmüştür.

El Alto Su Savaşı

Bechtel'in ülkeden çıkarılmasının ardından başka su şirketleri ile de mücadele başlamıştır. 2004 yılında bu sefer El Alto şehrinin halkı su işlerini yürüten Fransız menşeli çokuluslu Suezx-Lyon-Naise des Eaux şirketine bağlı bir kuruluş olan Aguas del Illimani S.A. (AISA)'ya karşı savaş açmışlardır. Bu şirket de döviz kuru olarak dolara bağlı kaldığından, su dağıtımını almalarının ardından çok kısa bir süre içerisinde fatura oranları % 35 artmıştır.

Ayrıca hükümetin ve El Alto şehrinin avukatlarının söylediğine göre, şirketin şehrin genişleyen bölgelerindeki altyapı yetersizliğinden dolayı da yaklaşık 200.000 insan susuz kalmıştır.³⁵²

Bu şirket de önceliği kârdan yana tutmuş ve insanların suya ulaşımı konusunda herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınarak, anlaşmanın hükümlerine uygun şekilde davrandığını ileri sürmüştür. Bu şirketin su dağıtım işlerini aldığı El Alto şehrinde birçok

³⁵¹ Jim Shultz, The Cochabamba Water Revolt and It's Aftermath, <http://www.ucpress.edu/content/chapters/11049.ch01.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014) s. 22.

³⁵² Bolivya'da İkinci Su Savaşı, <http://zcomm.org/znetarticle/the-second-water-war-in-bolivia-by-jim-shultz/> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

insanın suya ulaşması imkansız hale gelmişken, yeni ev yapanların su ve kanalizasyon hizmetlerine ulaşmaları da yüksek maliyet gerektirir olmuştur.

Günde 1 doların altında gelire yaşamak zorunda olan El Alto sakinlerinin büyük kısmı 450 dolara patlayan su dağıtım şebekesine bağlanma ve kanalizasyon imkanından yoksundular.³⁵³

Bolivya'nın o dönemki devlet başkanı olan Mesa, bu şirketin de Bechtel gibi tazminat davası açması olasılığına karşı, şirketle olan anlaşmanın iptali için ilk başta çekimser davranışa da sonraki süreçte şirketin anlaşması iptal edilmiştir.

2005'te, halkta oluşan huzursuzluk ve protestolar iktidar değişikliğine neden olmuş ve 18 Aralık 2005'te yapılan seçimle Juan Evo Morales Ayma %53 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Morales aynı zamanda ülkenin ilk yerli başkanı olmuştur.

Morales Başkan seçildikten sonra 2007 yılında yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasaya su kaynakları ve bunların kullanımı ile ilgili maddeler konulmuş, öncelik kamunun kabul edilmiştir.

Su ile İlgili Düzenlemeler

Bolivya'da yaşanan gelişmelerin ardından su ile ilgili ulusal ve uluslararası birçok düzenleme yapılmıştır. 21. yy.da, suyun insani bir ihtiyaç olduğu tekrar belirlenmiştir.

Kullanılabilir temiz su gelişmiş ülkeler için halen bir öncelik olurken, diğer ülkeler için alınıp satılabilir bir maden görevi görmüştür. Suyun ulaşılabilirlikten çıkarılıp çokuluslu şirketler için bir meta haline getirilmesi, onun mavi altın olarak isimlendirilmesine neden olmuştur.

Güney Amerika Ülkeleri Topluluğu'ndaki Düzenlemeler

Latin Amerika ülkeleri ticari ve siyasi işbirliğini daha da ileri götürerek Avrupa birliği benzeri bir örgüt kurmak için çalışmaya başlamışlardır ve Güney Amerika Ülkeleri Topluluğu (UNASUR) kurulmuştur ve yayınladıkları bildiri de Latin Amerika'da özelleştirmeler nedeniyle sorun haline gelen su meselesine de değinilmiştir. Buna göre suyun bir insan hakkı

³⁵³Masis Kürkçügil, *Devrimden Devrime Bolivya*, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2007, s. 80

olduğu belirtilerek su kaynaklarının korunması ve dağıtılması için beraber hareket edileceği belirtilmiştir.

Bolivya Anayasasındaki Düzenlemeler

Chavez'i örnek alan ve sıkı bir Chavista olan Morales de kamulaştırma konusunda Chavez'in politikalarını takip etmiştir. Su kaynakları ve bunların kullanımı hakkındaki düzenlemeler de yeni yapılan Bolivya anayasasında yer almıştır. Bolivya anayasasının beşinci bölümünde su ile ilgili bazı maddeler şunlardır:

- madde 373.

Su, halkın egemenliği çerçevesinde hayat için gerekli bir hakkı teşkil etmektedir. Devlet dayanışma, yardımlaşma, karşılıklılık, eşitlik, çeşitlilik ve sürdürülebilirlik prensipleri temelinde suyun kullanımını ve suya erişimi teşvik eder.

Su kaynakları, tüm fiziksel halleriyle, yer altı ve yer üstünde, sınırlı, etkilenebilir, stratejik kaynaklardır ve sosyal, kültürel ve çevresel işlevleri vardır. Bu kaynaklar özel mülkiyetin bir nesnesi olamaz ve buna ek olarak su hizmetleri, kullanım hakkı olarak verilemez ve yasaya uygun biçimde kurulacak bir sistemde lisanslama, kayıt ve yetkilendirmesi yapılır. 354

373. madde su savaşlarının bir kazanımı olarak görülmelidir, suyun özelleştirilemeyeceği bu madde ile anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasada suyun korunması ve vatandaşların suya ulaşımı devlet garantisi ve sorumluluğunda kabul edilmiştir. Kamu çıkarı ön planda tutulmuştur. Anayasada su ile ilgili düzenlemelerden en ilginç ise yerlilerin de su üzerinde olan haklarının ayrıyeten belirtilmesidir. 374. maddenin II. fıkrasında bu konu üzerinde tanımlama yapılmış ve bu haklar da güvence altına alınmıştır. Bu madde:

Devlet yerel yönetimlerin, komünitelerin ve özgün yerli köylü örgütlenmelerin, sürdürülebilir su hakkı, suyun yönetimi ve idaresi üzerindeki kullanımlarını ve geleneklerini tanır, saygı duyar ve korur.

Birleşmiş Milletler'deki Düzenlemeler

³⁵⁴Mahmut Fevzi Özlüer et.al., *Bolivya Anayasası Hukuk, Demokrasi, Özerklik*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2012, s. 320.

2010 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Bolivya’da yaşanan olayları da dikkate alarak su üzerine bir karar almıştır. Bu Birleşmiş Milletler’de su hakkı üzerine alınan ilk karardır.

Haziran 2010’da, BM Genel Meclisi, “güvenli ve temiz içme suyu ve yeterli sağlık koşulları hakkını, yaşam hakkı ve tüm insan haklarından yararlanmak için temel olan bir insan hakkı” olarak tanıyan kararı kabul etti (A/RES/64/292, 28 Haziran 2010)³⁵⁵

124 üyenin kabul ettiği ve 48 üyenin çekimser kaldığı bu karar, suyun özelleştirilen bir ürün olmaktan çıkarılıp bir hak olarak görülmesi bakımından anlamlıdır.

Su hakkıyla ilgili yapılan oylamada suyun dünyada ticarileşmesinde önemli bir rol oynayan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada gibi ülkelerin yanında Türkiye de çekimser oy kullandı.³⁵⁶

Bu tutum çokuluslu şirketlerin insan hakları üzerinde belirleyiciliğini göstermek bakımından anlamlıdır, böyle bir konuda çekimser kalmak insanların ulaşılabilir temiz suya hakkı olduğunu kabul etmemek demektir.

Sonuç

Suyun kullanımını kısıtlamak, pahalıya satmak ve bu politikaların Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlarca desteklenmesi, bir ülkenin gelişmişliğinin yer altı ve yer üstü zenginliğine değil, kaynaklarını özgürce kullanabilmesine bağlı olduğunu göstermiştir.

Bolivya’da su meselesi çokuluslu şirketlerin açlığını ve neoliberalizmin katılığını göstermesi bakımından simgesel bir öneme sahiptir. Havadaki bulutun ve yağmur suyunun mülkiyetine bile sahip olduğunu iddia edebilmek, insan yaşamından önce zarar etmeme güdüsünün bazı kurum ve kuruluşlarca ön planda tutulduğunun göstermiştir.

Su, bir insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli temel maddedir, insan sadece suya değil hayatı için ulaşılabilir temiz suya ihtiyaç duyar. Suyun özelleştirilmesi ise insanların temiz sudan önce su şebekesine bile ulaşımını güç hale getiren bir durumdur. Mavi altın betimlemesi, suyun günümüz dünyasındaki önemini anlatmak için yeterlidir.

³⁵⁵ BM: Su Hakkı ve Yeterli Sağlık Koşulları Hakkının Yasal Bağlayıcılığına Tarihi Kabul, <http://www.amnesty.org.tr/ai/node/1484>

³⁵⁶BM Suyun İnsanlık Hakkı Olduğunu Kabul Etti, <http://www.dogadernegi.org/birlesmis-milletler-suyun-insanlik-hakki-oldugunu-kabul-etti.aspx>. (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014)

Savaşların sadece altın, petrol gibi kaynaklar için değil, su için de olacağı uluslararası ilişkilerin öngörülerinden biridir. Özellikle temiz suya ulaşımı kısıtlı ülkeler ve suyun kontrolünü elinde tutan ülkeler arasında bu tür savaşlar beklenmektedir. Bu duruma çokuluslu şirketlerin de dahil olması, olası savaşların şirket karı nedeniyle de yaşanabileceğini de göstermiştir.

Sonuç olarak Bolivya halkı verdiği su savaşlarıyla büyük bir kazanım elde etmiş ve bu kazanımların diğer halklar için de geçerli olması için bir örnek haline gelmiştir.

Su gibi temel bir ihtiyaç için verilen mücadelede yerlilerin de aktif olarak siyaset sahnesini etkilemeye başlamaları, Bolivya açısından sadece suyun değil insani hakların kazanımı sonucunu da getirmiştir.

Su savaşları Bolivya'nın istikrarsız yönetimlerine ve özelleştirmeye tepki haline dönüşmüş, bu süreç ardından gaz savaşı ile Bolivya siyasi hayatının değişmesinin temelini oluşturmuştur.

Temiz ve kullanılabilir suya erişim bir insani hak olarak BM'de ve Bolivya anayasasında yer almıştır, ancak bu girişimler su mücadelesinde henüz başlangıç noktasını ifade etmektedir. En azından mücadelenin kazançlı bir şekilde başladığını söylememiz mümkündür. Bolivya'nın verdiği su savaşı, öngörülen su savaşları için halkın öncelikli olduğunu ve gücünü kullanabileceğini göstermesi açısından önemli ve umut vericidir.

Kaynakça

Eduardo Galeano, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, çev. Atilla Tokatlı, Roza Hamken, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2006

Masis Kürkçügil, *Devrimden Devrime Bolivya*, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2007

Mahmut Fevzi Özlüer et.al., *Bolivya Anayasası Hukuk, Demokrasi, Özerklik*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2012

Beril Köseoğlu, "Latin Solunun Farklı Yüzleri", *Radikal Gazetesi*, 2 Mart 2006

İnternet Kaynakları

<http://www.prnewswire.com/news-releases/review-of-aguas-del-illimani-suez-activities-in-bolivia-54229727.html>

<http://www.ratical.org/co-globalize/waterBo>

SHULTZ, Jim. The Cochabamba Water Revolt and It's Aftermath, <http://www.ucpress.edu/content/chapters/11049.ch01.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Soaking The Poor, <http://www.ratical.org/co-globalize/waterBolivia.html>(Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

<http://www.sfgate.com/news/article/Bechtel-battles-against-dirt-poor-Bolivia-2878502.php>(Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

BM: Su Hakkı ve Yeterli Sağlık Koşulları Hakkının Yasal Bağlayıcılığına Tarihi Kabul, <http://www.amnesty.org.tr/ai/node/1484>(Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

BM Suyun İnsanlık Hakkı Olduğunu Kabul Etti, <http://www.dogadernegi.org/birlesmis-milletler-suyun-insanlik-hakki-oldugunu-kabul-etti.aspx>(Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Bolivya, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Bolivya> (Erişim Tarihi: 29 şubat 2014)

Bolivya ve Güney Afrika'da Su mücadeleleri, <http://www.suhakki.org/2012/12/bolivya-ve-guney-afrikada-su-hakki-mucadeleleri/#dn3>(Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

<http://www.cdca.it/spip.php?article1633&lang=it>(Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Cüneyt Göksu, "Bolivya'da Ulusallaştırma Süreci ve Bölgeye Etkileri", http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=626, (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Documents of The Wolrd's People Conference on Climate Change and The Rights of Mother Earth, Nisan 2010. (Erişim Tarihi: 12 Mart 2014).

Çevresel Güvenlik: Afrika'da Çevre-Güvenlik İlişisine Bir Bakış

Pelin ALİYEV

Özet

İnsanın çevresini kendi çıkarlarına uygun duruma dönüştürme çabası, çevresel kirlilik ve bozulmanın nicel ve nitel olarak artması ve doğanın kendini yenileyebilme kapasitesinin üstüne çıkılması nedeniyle çevre sorunları çağımızın en önemli sorunları içerisinde yer almış ve bir güvenlik meselesine dönüşmüştür. Çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılan çevresel güvenlik kavramına özellikle son yirmi yılda ilgi artmış ve kavram, güvenlik çalışmalarının arasında önemli bir yer edinmiştir. Bu kapsamda çevre sorunlarının çatışmaya yol açıp açmayacağı sorusu son yıllarda cevabı aranan sorular arasındadır. Çevre sorunlarından en fazla etkilenen bölgelerin başında gelen Afrika kıtası, çevre-güvenlik ilişkileri bağlamında incelemeye değer örnekler barındırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Afrika kıtasından verilen örnek olaylar çerçevesinde çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiyi incelemek ve çevre sorunlarının çatışmaya yol açma potansiyeline sahip olup olmadığını tartışmaktır.

Anahtar kelimeler: Çatışma, Çevresel güvenlik, Çevre sorunları, Değişen güvenlik anlayışı.

Abstract

The environmental problems have become one of the most important issues of our time, and also identified as a security issue because of human being's effort to transform the environment according to his own interests, the qualitative and quantitative increase of environmental pollution and degradation, and exceeding the nature's capacity to renew itself. The notion of "environmental security" which is used to express the relation between the environment and the security has attracted attention in the last 20 years and it has taken an important part in security studies. In this context, one of most important question is, "The environmental problems, will they cause a conflict or not?" The continent of Africa contains lots of examples which are worth being examined, because of its particular situation of being one of the most affected regions from environmental problems.

The purpose of this study is to examine the relations between the environment and the security and to discuss if environmental problems have the potential to cause the conflicts or not.

Key words: *Conflict, Environmental security, Environmental problems, Changed security perception.*

Giriş

Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde genel olarak askeri güç unsuru ile birlikte ele alınmıştır. Ancak bu dönemin sona ermesiyle güvenlik kavramının içeriğinde belirgin bir değişiklik ortaya çıkmış ve geleneksel güvenlik anlayışı yerini yeni güvenlik anlayışına bırakmıştır. Böylece insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun duruma dönüştürme çabası, çevresel kirlilik ve bozulmanın nicel ve nitel olarak artması ve doğanın kendini yenileyebilme kapasitesinin üstüne çıkılması sonucu küresel bir nitelik kazanan çevre sorunları, özellikle 1990'lı yıllar sonrasında bir güvenlik meselesi olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Bu çalışma, yerli ve yabancı kaynakların tarandığı nitel bir araştırma türünde olup Afrika kıtasından verilen örnekler üzerinden çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiyi incelemek ve çevre sorunlarının çatışmaya yol açma potansiyeline sahip olup olmadığını tartışmak bu bildiri metninin birincil amacını oluşturmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde çevrenin bir güvenlik meselesi olup olmadığı ve çevre sorunlarının çatışmaya yol açıp açmadığı sorularına yanıt aranacaktır.

Değişen Güvenlik Anlayışı

Üzerinde yapılan birçok akademik çalışmaya karşın, uluslararası ilişkiler alanının en temel kavramı olarak nitelendirebileceğimiz güvenliğin herkesçe kabul görmüş bir tanımını vermek imkânsızdır. Hemfikir olunan nokta ise güvenliğin tartışmalı bir kavram olduğudur. Tek bir tanım yapamama durumu tüm sosyal ve siyasal kavramlar için ortak bir sorun olmakla birlikte buradaki esas sorun, güvenliğin çok-boyutlu bir kavram olmasıdır. Oysa 1980'li yıllara kadar güvenlik, sadece ulusal güvenlik kapsamında askeri açıdan ele alınan ve gücün bir uzantısı olarak görülen bir kavramdı.

İki kutuplu düzenin sona ermesiyle güvenlik kavramı, salt askeri açıdan değil, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin de dâhil olduğu çok-boyutlu bir bakış açısıyla ele

alınmaya başlanmıştır. Güvenlik kavramındaki bu çok-boyutluluk, kapsamlı ya da ortak güvenlik anlayışı olarak ifade edilmektedir. Bu güvenlik anlayışı, uluslararası güvenliğe en büyük tehdidin ülkelerin kendilerinden değil de, aralarında küresel çevre sorunlarının da bulunduğu sorunlardan kaynaklandığı varsayımına dayanmaktadır.³⁵⁷

Çevre Sorunları

Çevre sorunları, türlü insan faaliyetleri nedeni ile çevresel değerlerin zarar görmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.³⁵⁸ Sanayileşmeye koşut olarak bilim, teknik ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme, aşırı üretim ve tüketim, kirlilik ve doğal kaynaklar üzerindeki baskı çevre sorunlarına yol açmıştır. İnsanın çevresini kendi çıkarlarına uygun duruma dönüştürme çabası; çevresel kirlilik ve bozulmanın nicel ve nitel olarak artmasına yol açmıştır. Böylece bir ekolojik kriz ortaya çıkmıştır. Çevre, günümüzde yerkürenin ve bu yerküre üzerindeki tüm varlıkların karşı karşıya kaldığı bir sorunsal, bir başka deyişle *öğeleri birbirine bağlı olan bir sorunlar bütünü*³⁵⁹ haline gelmiştir.

Çevresel Güvenlik

Güvenliğe yönelik tehditlerin kapsamının genişlemesinin bir sonucu olarak, çevre sorunları da 1990'lı yıllar itibariyle bir güvenlik meselesi olarak ele alınmaya başlanmıştır. Çevre ile güvenlik arasında ki bağlantıyı ifade etmek üzere çevresel güvenlik kavramı ortaya atılmıştır. Çevresel güvenlik kavramı, çevresel bozulmaların güvenliği tehdit etmesi olarak tanımlanabilir.³⁶⁰ Barnett ise, çevresel tehditleri bir güvensizlik hali olarak değerlendirdiği için çevresel güvenlik kavramı yerine çevresel güvensizlik kavramını kullanmayı tercih etmiştir.

Çevre-güvenlik ilişkisine dikkat çeken ilk uluslararası belge, BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun ana teması sürdürülebilir kalkınma olan 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz adlı raporudur. Rapor kapsamında çevre, barış ve güvenlik etkileşimine dikkat

³⁵⁷ Rana İzci, "Uluslararası Güvenlik ve Çevre", der. Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 405.

³⁵⁸ Şafak Kaypak, "Çevresel Güvenlik ve Sınıraşan Çevre Suçları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 38, Ekim 2013, s. 14.

³⁵⁹ Ruşen Keleş, *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, Mayıs 2005, s. 24.

³⁶⁰ Şafak Kaypak, "Çevresel Güvenlik ve Sınıraşan Çevre Suçları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 38, Ekim 2013, s. 15.

çekilmiş ve çevresel konular güvenlik boyutuna taşınmasıyla çevrenin politika basamaklarındaki önem sırası yükseltilmiştir.³⁶¹ 1990'larda ise Barry Buzan, güvenliği askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevre güvenliği alt başlıklarında inceleyen çalışmasını ortaya koymuştur. Buzan bu tipolojisinde çevresel güvenlik kavramı ile yaşamın idamesinde olmazsa olmaz role sahip bir sistem olarak bölgesel ve küresel biyosferin korunmasına işaret etmektedir.³⁶²

Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi inceleyen iki ana yaklaşım vardır: İlki, çevresel sorunların özellikle paylaşılan doğal kaynaklarla ilgili olup devletler arası çatışmalara yol açtığı konusuna, ikincisi ise şiddet ya da istikrarsızlaşmanın bir nedeni olarak kaynak kıtlığı üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle ilk yaklaşım daha çok devletlerin güvenliği, ikincisi ise daha çok bireyin güvenliği ile ilgilidir.³⁶³

Çevre Sorunlarının Çatışmalara Yol Açma Potansiyeli

Çevre sorunlarının ülkeler arasında veya ülke içinde herhangi bir çatışmaya yol açıp açmadığı sorusu çevresel güvenlik çalışmalarında en çok tartışılan soruların başında gelmektedir. Çatışmaların birbiriyle ilişkili çeşitli sebeplere dayandığına dair geniş bir konsensüs vardır. Çevre de bu sebeplerden biri olarak görülmektedir. Çevre sorunları, doğrudan doğruya bir çatışmanın ortaya çıkmasına yol açtığını söylemek güçtür. Fakat dolaylı yünden çatışmanın şiddetlenmesine neden olmaktadır. Nitekim Toronto Üniversitesi'nden Thomas Homer-Dixon öncülüğündeki araştırma grubu da yürüttüğü çalışmada çevresel değişimin tek başına çatışma nedeni olmayabileceği; ancak etnik, dini, sosyal, siyasal ve diğer bağlamsal faktörlerle bir araya geldiğinde iç çatışmaların kaçınılmaz hale geldiği sonucuna varmıştır.³⁶⁴

³⁶¹ Şafak Kaypak, "Çevresel Güvenlik ve Sınıraşan Çevre Suçları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 38, Ekim 2013, s. 16.

³⁶² Nihal Ergül, Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında Birleşmiş Milletler'in Rolü ve Uygulamaları, BİLGESAM, s. 175, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-162-2014040744n_ergul.pdf (Erişim tarihi: 09.09.2014).

³⁶³ Elizabeth R. DeSombre, *The Global Environment and World Politics (International Relations for the 21st Century)*, Bloomsbury Academic, 2006, s. 31-32.

³⁶⁴ Ayşegül Kibaroğlu, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Güvenliğe Etkileri", Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler, Genelkurmay ATASE SAREM, 31 Mayıs-2 Haziran 2007, İstanbul, s. 218.

1986 yılında Myers açık bir şekilde çevresel konular ile güvenlik arasındaki ilişkiyi tartışmış ve çevresel bozulmanın şiddetli çatışmaya sebep olacağı sonucuna varmıştır. Gıda kıtlığı, balıkçılığın bitmesi, su kıtlığı, iklim değişikliği ve ormansızlaşmayı çatışmaya sebep olan konular olarak değerlendirmiştir. Çevresel göçü de çatışmaya yol açan sebepler arasına dâhil etmiştir. Myers'a göre; bir ulusun çevresel temelleri tükenirse, ekonomisi sürekli bir şekilde kötüye gider, toplumsal düzeni bozulur ve siyasi yapısı istikrarsızlaşır. Bu çıktılar çatışmaya yol açar. Çatışma; ülke içinde kargaşa ve isyan şeklinde olabileceği gibi, başka ülkelerle gerilimler ve düşmanlıkların ortaya çıkması şeklinde de olabilir.³⁶⁵

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz adlı raporunda, çevresel baskıların siyasi gerilim ve askeri çatışmaların hem nedeni hem de sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Raporda ayrıca, hammaddeler, enerji kaynakları, topraklar, su havzaları, boğazlar ve diğer önemli doğal kaynaklar üzerinde hak iddia edebilmek ya da kontrollerini sürdürebilmek amacıyla, ulusların savaşım verdikleri belirtilmekte ve bu çatışmaların söz konusu doğal kaynaklar azalıp üzerlerindeki rekabet yoğunlaşınca daha da artma tehlikesinin bulunduğu savunulmaktadır.³⁶⁶

Kanada Toronto Üniversitesi'nden Thomas Homer-Dixon öncülüğündeki araştırma grubu bir çevre sorunu olarak nitelendirilen çevresel kıtlığın sıcak çatışmaların arkasında yatan bir neden olup olmadığını analiz etmiştir. Araştırma; su kaynakları, toprak, orman ve balıkçılık gibi yenilenebilir doğal kaynakların kıtlığının tarımın gerilemesine, ekonominin verimliliğinin düşmesine, göçlere, yasal kurumların yani devletlerin dağılmasına, dolayısıyla etnik çatışmalara, isyanlara, darbelere ve iç savaşa sebebiyet vereceğini ortaya koymuştur. Kısacası tam bir sosyo-ekonomik istikrarsızlığın yaşanacağı ifade edilmektedir.³⁶⁷

Dalberg'in yayınladığı bir raporda ise iklim değişikliğinin insan-kaynaklı etkileri temiz su kaynaklarında kıtlık, havayla ilgili hastalıklar, gıda güvensizliği, göç ve yer değiştirme şeklinde sıralanmaktadır. Rapora göre bu etkiler, toplumda birtakım gerilimlere yol açmaktadır. Tüm bunlar istikrarsızlık kaynağıdır ve toplumsal dengesizlik, istikrarsız

³⁶⁵ Jon Barnett, *The Meaning of Environmental Security – Ecological Politics and Policy in the New Security Era*, Zed Books, Londra, 2001, s. 39.

³⁶⁶ İbrahim Mazlum, "Çevre ve Güvenlik İlişisine Tanımsal Bir Yaklaşım", Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan (der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar*, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 338.

³⁶⁷ Ayşegül Kibaroğlu, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Güvenliğe Etkileri", Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler, Genelkurmay ATASE SAREM, 31 Mayıs-2 Haziran 2007, İstanbul, s. 218.

ekonomik performans, kurumsal çökme gibi sorunlar ortaya çıkarır. Böylece toplumda şiddet ya da silahlı çatışma riski doğar.³⁶⁸

Afrika'da Çevre Sorunlarının İzleri

Merkezi Cenevre'de bulunan Global Humanitarian Forum'un 2009 yılında hazırlattığı “Sessiz Krizin Anatomisi” başlıklı rapor, iklim değişikliğinin her yıl yaklaşık 300.000 kişi ölümüne yol açtığını, 325 milyon kişiyi ciddi biçimde etkilediğini ve 125 milyar dolarlık ekonomik kayba neden olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶⁹ Afrika, iklim değişikliği nedeniyle en kırılgan, bir başka deyişle en fazla risk altındaki bölge olup en zayıf 20 ülkeden 15'ine ev sahipliği yapmaktadır.³⁷⁰ Bu özel durumu nedeniyle, incelemeye değer örnekler barındırmaktadır.

Afrika ülkelerinin maruz kaldığı en önemli çevre sorunlarının başında su kaynaklarına erişim sıkıntısı gelmektedir. Kıtada 17 nehir ve 160 göl bulunmakla birlikte su kaynakları kıta genelinde eşit olarak dağılmamıştır. Afrika'daki insanların üçte biri, kuraklığa meyilli bölgelerde yaşıyor ve bu insanlar, kuraklığın etkilerine karşı korunmasız durumdadır. Kıta nüfusunun yaklaşık %25'inin su sıkıntısı yaşadığı tahmin edilmektedir. 2020 yılına kadar yaklaşık 75-250 milyon insanın, iklim değişikliğinden ötürü su konusunda artan oranda sorun yaşayacağı tahmin edilmektedir.³⁷¹ Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre 2012 yılında içilebilir su kaynaklarına erişme noktasında en büyük sıkıntıyı Demokratik Kongo Cumhuriyeti çekmiştir. Buna göre içilebilir su kaynaklarına ülke nüfusunun sadece %46'sı erişebiliyor. Öte yandan temiz suya erişen nüfus oranının ise çok daha düşük olduğu görülmektedir. 2012 yılında Nijerya nüfusunun sadece %9'u temiz suya erişme imkânına sahipti.³⁷²

³⁶⁸ “Human Impact Report: Climate Change-The Anatomy of a Silent Crisis”, Global Humanitarian Forum, Geneva, 2009, s. 54.

³⁶⁹ “Human Impact Report: Climate Change-The Anatomy of a Silent Crisis”, Global Humanitarian Forum, Geneva, 2009, s. 1.

³⁷⁰ “Human Impact Report: Climate Change-The Anatomy of a Silent Crisis”, Global Humanitarian Forum, Geneva, 2009, s. 58.

³⁷¹ Geoffrey Kimiti Mburu, “Afrika'daki İklim Değişikliği ve Su: Afrika'daki Uyumun Arttırılmasına Yönelik Boşlukların Kısıtlamaların ve Fırsatların Analizi”, TASAM Afrika, http://www.tasamafrica.org/pdf/afk5/06-Geoffrey-Kimiti-Mburu_TR.pdf (Erişim tarihi: 08.09.2014).

³⁷² World Health Organization, http://gamapservr.who.int/gho/interactive_charts/mdg7/atlas.html?indicator=i0 (Erişim tarihi: 08.09.2014).

Su sıkıntısının en önemli sebebi kuraklıktır. Somali de bugün kuraklık sorunuyla mücadele etmektedir. Gün geçtikçe şiddetlenen kuraklık nedeniyle halk başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. 31 Ağustos 2014 tarihinde güncellenen kayıtlı Somalili mülteci sayısı 957,275 iken en fazla Somalili mülteciye ev sahipliği yapan ülke Kenya'dır. Kenya'da bugün 427,078 Somalili mülteci bulunmaktadır.³⁷³ Somalililer Kenya sınırındaki Dadaab mülteci kampına akın ediyor. Kampta kayıtlı Somalili mülteci nüfusu ise 339,606.³⁷⁴ Bu kamp, kayıtlarda dünyanın en büyük mülteci kampı olarak geçiyor. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği yetkilileri, göçün esas sebebinin, ülkede 20 yıldır devam eden iç savaş ve kuraklık olduğunu dile getiriyor.³⁷⁵

Kuraklık ve su sıkıntısı çeken ülkelerden birisi de Moritanya'dır. Ülkede kanalizasyon sistemleri olmadığı için çeşitli hastalıklar insan sağlığını tehdit etmektedir. Moritanya'da zengin mahallelerde Senegal'den getirilen su, susuzluğa geçici bir çözüm olarak sunulurken, düşük gelirli bölgeler aynı şansa sahip değil. Bu sebeple bölge insanı sıtma hastalığı tehlikesiyle karşı karşıya. Öte yandan, su sıkıntısı sebebiyle ülkede ağaçlandırma çalışmalarının yapılamaması kuraklık ve çölleşmeye neden olmaktadır.³⁷⁶

Sudan ise, elli yılı aşkındır silahlı çatışmalara ve kargaşalara ev sahipliği yapıyor. Darfur'da tekrarlayan kuraklık, artan demografik baskı ve siyasal marjinalleşme bölgeyi kanunsuzluk ve şiddet sarmalına iten unsurlar arasındadır. Bu durum 2003 yılından beri yaklaşık 300.000 insanın hayatını kaybetmesiyle, 2 milyondan fazla insanın da evini ve yaşadığı yeri terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Darfur'da çatışmanın pek çok nedeni olmakla birlikte UNEP'in çevre ve çatışma içerikli analizleri; bölgesel iklim değişkenliği, su kıtlığı ve verimli toprakların devamlı kaybı çatışmanın altında yatan önemli faktörler olduğunu tespit etti. Güney Sudan'dan iç savaştan etkilenen insanların gelmesiyle verimli toprak ve su kaynaklarındaki azalmanın daha da arttığı ifade edilmektedir.³⁷⁷

³⁷³ Refugees in the Horn of Africa: Somali Displacement Crisis, UNHRC The UN Refugee Agency, <http://data.unhcr.org/horn-of-africa/regional.php> (Erişim tarihi: 22.09.2014).

³⁷⁴ UNHCR-The UN Refugee Agency, Refugees in the Horn of Africa: Somali Displacement Crisis, <http://data.unhcr.org/horn-of-africa/region.php?id=3&country=110> (Erişim tarihi: 21.09.2014).

³⁷⁵ "Somalili çocuklar susuzluktan ölüyor", 14.07.2011, <http://tr.euronews.com/2011/07/14/somalili-cocuklar-susuzluktan-oluyor/> (Erişim tarihi: 10.09.2014)

³⁷⁶ "Moritanya'da kuraklık alarm veriyor", 22.07.2014, <http://tr.euronews.com/2014/07/22/moritanya-da-kuraklik-alarm-veriyor/> (Erişim tarihi: 10.09.2014)

³⁷⁷ "From Conflict to Peacebulding: The Role of Naturel Resources and the Environment", s.9, UNEP, 2009, http://postconflict.unep.ch/publications/pcdmb_policy_01.pdf (Erişim tarihi: 12.09.2014).

Sonuç

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle devlet merkezli ve askeri tehdit odaklı geleneksel güvenlik anlayışı, yerini yeni güvenlik anlayışına bırakmıştır. Günümüzde tüm yerküreyi tehdit eden çevre sorunları, bu yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde bir güvenlik meselesi olarak görülmeye başlanmıştır. Çevre sorunları ile güvenlik arasındaki bağlantıyı ifade etmek için de çevresel güvenlik kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Bir güvenlik meselesi olarak ele alınan çevre sorunlarının ülkeler arasında veya ülke içinde çatışmaya yol açıp açmadığı sorusu bugün çevresel güvenlikle ilgili çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Çatışmaların birden fazla nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte çevre sorunları doğrudan bir çatışma nedeni olmamakla birlikte var olan bir gerilimi tırmandırarak çatışmaya dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bir başka deyişle, bu çalışmada çevre sorunlarının doğrudan değil, dolaylı yünden bir çatışmaya yol açabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Human Impact Report: Climate Change-The Anatomy of a Silent Crisis”, Global Humanitarian Forum, Geneva, 2009.

Barnett, J. (2001). The Meaning of Environmental Security – Ecological Politics and Policy in the New Security Era, Londra: Zed Books.

DeSombre, E.R. (2006). The Global Environment and World Politics (International Relations for the 21st Century), Bloomsbury Academic.

Ergül, N. (2014). Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında Birleşmiş Milletler’in Rolü ve Uygulamaları, BİLGESAM, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-162-2014040744n_ergul.pdf (Erişim tarihi: 09.09.2014).

From Conflict to Peacebuilding: The Role of Naturel Resources and the Environment”, UNEP, 2009, http://postconflict.unep.ch/publications/pcdmb_policy_01.pdf (Erişim tarihi: 12.09.2014).

İzci, R. (1998). Uluslararası Güvenlik ve Çevre”, der. Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar. İstanbul: Der Yayınları.

Kaypak, Ş. (2013). “Çevresel Güvenlik ve Sınıraşan Çevre Suçları”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 38.

Keleş, R. (2005). Çevre Politikası. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kibaroglu, A. (2007). “Çevre Sorunlarının Uluslararası Güvenliğe Etkileri”, Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler, Genelkurmay ATASE SAREM, 31 Mayıs-2 Haziran 2007, İstanbul.

Mazlum, İ. (2003). “Çevre ve Güvenlik İlişisine Tanımsal Bir Yaklaşım”, Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan (der.), Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Mburu, G.K. (2014). “Afrika’daki İklim Değişikliği ve Su: Afrika’daki Uyumun Arttırılmasına Yönelik Boşlukların Kısıtlamaların ve Fırsatların Analizi”, TASAM Afrika, http://www.tasamafrika.org/pdf/afk5/06-Geoffrey-Kimiti-Mburu_TR.pdf (Erişim tarihi: 08.09.2014).

Moritanya’da kuraklık alarm veriyor”, 22.07.2014, <http://tr.euronews.com/2014/07/22/moritanya-da-kuraklik-alarm-veriyor/> (Erişim tarihi: 10.09.2014)

Refugees in the Horn of Africa: Somali Displacement Crisis, UNHRC The UN Refugee Agency, <http://data.unhcr.org/horn-of-africa/regional.php> (Erişim tarihi: 22.09.2014).

Somalili çocuklar susuzluktan ölüyor, 14.07.2011, <http://tr.euronews.com/2011/07/14/somalili-cocuklar-susuzluktan-oluyor/> (Erişim tarihi: 10.09.2014)

UNHCR-The UN Refugee Agency, Refugees in the Horn of Africa: Somali Displacement Crisis, <http://data.unhcr.org/horn-of-africa/region.php?id=3&country=110> (Erişim tarihi: 21.09.2014).

World Health Organization,
http://gamapserver.who.int/gho/interactive_charts/mdg7/atlas.html?indicator=i0 (Erişim tarihi: 08.09.2014).

Savaşın Değişen Yapısı: Çocuk Askerler ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri

Burak GÜNEŞ*

Özet

Bu çalışmanın konusunu Savaşın Değişen yapısının Çocuk Askerler ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Buna göre, Savaşın iki yönlü değişimi bulunmaktadır. Bunlar; Modern anlamda Devletlerarası niteliğe sahip olan Savaş Kavramı, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Devlet-Dışı Organizasyonları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Devamla, Savaş teknolojisindeki ciddi gelişme ise profesyonelleşmeyi zorunlu kılmıştır. Böylelikle, büyük ulusal orduların yerini profesyonel manada hareket edebilen küçük ancak etkili birimler almıştır. Savaşın söz konusu değişimi, hem Çocuk Askerler hem de Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahiptir. İç Savaş/Çatışmaların artması, savaştan sivil ayrımını ortadan kaldırmış, sivilleri savaşın hem mağduru hem de uygulayıcısı konumuna getirmiştir. Bu durum başta kadın ve çocuklar olmak üzere siviller nezdinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu tür iç savaş/çatışmaların artması aynı zamanda Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri için Pazar imkânı sağlamış ve silah teknolojisindeki gelişime paralel olarak profesyonel personel ihtiyacının Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri aracılığıyla sağlanan yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu çalışmada Çocuk Askerlerin tarihin hiçbir döneminde bu kadar yoğunluklu kullanılmadığı, hiçbir zaman silahlı çatışmalarda bu kadar yoğun zarar görmediği, her ne kadar uluslararası anlamda ciddi çalışmalar yapılsa da birden çok boyutu olan Çocuk Askerler fenomenine kesin ve kalıcı çözüm bulunamadığı, ayrıca askeriyenin özelleştirilmesinin bir dışa vurumu olan Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin “yeni sömürgeciliğin” birer aracı olarak kullanıldığı çalışmada üzerinde durulacak sorunsallardır.

Abstract

In this essay, it is aimed to investigate the influence of the changing structure of warfare over Child Soldiers and Private Military/Security Companies. In this respect, warfare has dual characteristic of transformation. Notion of war which traditionally occurred between nation states has enhanced by involving non-state actors especially after the Cold War era. Moreover, technological developments in warfare brought professionalism. So, new

* Arş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Kırşehir, burak.gunes@ahievran.edu.tr

effective and professionally acting small units took the place of large national armies. This changing characteristic of warfare has transformative effect on both Child Soldiers and Private Military/Security Companies. Because of the increase of civil wars and domestic conflicts, distinction between combatants and civilians has removed; and civilians have become both victims and perpetrators of the war. This situation has caused unfavorable consequences over women and children. However, the increasing numbers of civil wars/domestic conflicts serve as a market for Private Military/Security Companies. At the same time, a new era in which professional soldiers became important and provided by Private Military/Security Companies began. This essay argues that the use of child soldiers have never been used this much in the past, and children have never been suffered insofar as today. Unfortunately, there is still no exact and permanent solution to the phenomenon of child soldiers which has multi-dimensional strata although many efforts have been done in the international arena. Lastly, this essay argues that Private Military/Security Companies which could be seen as a result of 'privatization of warfare' are acting as tools of "new imperialism."

Key Words: *Private Military/Security Companies, Child Soldiers, War*

Giriş

Uluslararası sistem dönüşüm ile malul bir yapı arz etmektedir. Böylelikle, siyasi, ekonomik, askeri kavram ve terimler zaman içerisinde farklı olguları tanımlamaktadırlar. Savaş da gerek teorik gerek pratik anlamda söz konusu dönüşümden payına düşeni almıştır. Bilindiği üzere savaş olgusu, insanlık tarihinin vazgeçilmez bir bileşeni olagelmıştır.³⁷⁸ Ancak, bilhassa Soğuk Savaş'ın bitimiyle 'savaş' farklı bir içerik kazanmış, ulusal orduların yerini etnik, dinsel, mezhepsel ya da ideolojik saiklerle hareket eden 'devlet dışı örgütler' almıştır.³⁷⁹ İç savaşların bu denli artması, çocukların silahlı çatışmalarda kullanılma oranını da artırmıştır. Çocukların silahlı çatışmalarda bu denli yoğun kullanılmasının yanı sıra, devlet dışı örgütlerin ya da silahlı grupların müdahil olduğu çatışma bölgelerinde Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri adı verilen yeni bir yapının da uluslararası kamuoyunun gündemine taşındığını görmekteyiz.

³⁷⁸ Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Westphalia'dan Günümüze Savaş", Mustafa Aydın et.al.(der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.75.

³⁷⁹ 2007 yılı itibarıyla "Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşmiş Milletler barış güçlerinin müdahalede bulunduğu açık uluslararası çatışma sayısı yalnızca 3 iken, bu sayı etnik çatışmalar için ... 44'tür", *ibid.*, s.85.

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda çalışmada ‘Çocuk Asker’ ve ‘Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri’ mefhumları, ‘Savaşın Değişen Yapısı’ temel alınarak açıklanacaktır. Bunun için çalışma üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönüşüme uğrayan ‘savaş’ kavramı irdelenecek ve teorik bir altyapı sunulacaktır. İkinci bölümde Çocuk Asker tabirinin ne anlama geldiği, hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığı ve kullanım alanları tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise, Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin ayırıcı özellikleri ile tarihsel olarak ortaya çıkmasını sağlayan koşullar irdelenecektir.

Bu irdellemeler yapılırken, Tarihsel Maddeci bir anlayış çalışmaya yedirilecek ve aynı zamanda uluslararası antlaşmalara doğrudan atıflar olacağı için Hukuksal Pozitivizm’den de yararlanılacaktır. Çocuk Askerlerin tarihin hiçbir döneminde bu kadar yoğunluklu kullanılmadığı, hiçbir zaman silahlı çatışmalarda bu kadar yoğun zarar görmediği, her ne kadar uluslararası anlamda ciddi çalışmalar yapılsa da birden çok boyutu olan Çocuk Askerler fenomenine kesin ve kalıcı çözüm bulunamadığı, ayrıca askeriyeğin özelleştirilmesinin bir dışa vurumu olan Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin “yeni sömürgeciliğin” birer aracı olarak kullanıldığı çalışmada üzerinde durulacak sorunsallardır.

Savaşın Değişen Yapısı

‘Savaş’ üzerine yazılanların büyük bir çoğunluğunun Modern Devletler sisteminin temel niteliklerinden birisi olan ‘egemenlik’ unsuru üzerinde şekillendiği vakıadır. Yalçinkaya’nın da isabetle tespit ettiği üzere Clausewitz’in tanımı, Soğuk Savaş sonrası ‘savaş’ mefhumunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır.³⁸⁰ Clausewitz ‘savaşı’ tanımlarken, egemen devletleri veri almakta ve bugün karşı karşıya olduğumuz ‘devlet-dışı aktörlerin’ varlığını yok saymaktadır.³⁸¹ Devamla, Clausewitz savaşın farklı düzeylerinin olduğunu söyler. İlk olarak Savaş denilince akla bizatihi savaşmanın kendisi gelmektedir. Savaşmak fiilini gerçekleştiren ise ‘*askerlerdir*’. İkinci olarak, Savaşmak zor kullanarak düşmanı yenmek ve isteklerini yerine getirmektir. Üçüncü olarak ise, isteklerin yerine getirilmesi esas itibarıyla bir ‘politika’nın yansımasıdır. Böylelikle savaş, ‘politika’nın gerçekleşmesi için

³⁸⁰ Haldun Yalçinkaya, "Savaş", Şaban Kardaş ve Ali Balcı(der.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.103.

³⁸¹ Tanım için Bknz., Fulya Ereker, "Stratejik Çalışmalar Ve Savaş", Mustafa Aydın ve Ahmet Halük ATALAY(der.), *Strateji Ve Güvenlik*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2012, s.42.

başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸² Yukarıda belirtilen hususlar genel itibariyle Vestfalya'nın oluşturduğu düzene paralel bir yapı arz etmektedir. Çünkü Modern Devlet denilen yapının ayırt edici özelliği, belirli sınırlar içerisinde 'meşru şiddet kullanma tekeline sahip' olmasıdır.³⁸³ Bu mantık silsilesi sonucunda varılacak nokta, meşru şiddet tekeline sahip olan devletten başka bir otoritenin 'kuvvet' kullanamayacağıdır. Böylelikle, Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen kimi silahlı çatışmaları Vestfalya düzeninin teorik kavramsallaştırmaları içinde okumamız zorlaşmaktadır.

Yukarıda bahsedilen riskin farkında olan yakın dönem yazarlar, 'savaş' ya da 'güvenlik' kavramlarını açıklarken, 1648 Vestfalya ile 1945 arasını bir dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası (Soğuk Savaş Dönemi) bir dönem ve Soğuk Savaş sonrası bir dönem olarak genelde üçlü bir zamansal ayrıma başvururlar.³⁸⁴ Böylelikle değişen güvenlik algılamaları ile savaş kavramsallaştırmasının daha net biçimde ortaya koyulacağı varsayılmaktadır. Gerçekten de, Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşın hem niteliği olarak hem de bileşenleri dönüşüme uğramış, 'modern savaş' tanımları yetersiz kalmaya başlamıştır. Şatana'nın belirttiği gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde ulusal ordular arası savaşların ve savaş riskinin azalması olgusu, dikkatleri giderek artan oranda meydana gelen 'iç savaş/çatışmalara' çevirmiştir.³⁸⁵ 'İç Savaş' kavramı, egemen bir devletin sınırları içerisinde silahlı gruplarla giriştiği mücadeleyi nitelerken, 'iç çatışma' kavramı ise daha geniş bir düzlemde değerlendirilmekte ve taraflardan birisinin devlet olmasını şart koşmamaktadır.³⁸⁶ Söz konusu durum, savaştan/sivil ayrımının ortadan kalkmasına neden olmakta, sivilleri savaşın hem uygulayıcısı hem de mağduru konumuna taşımaktadır. Geleneksel Savaş Hukuku kurallarının askıya alınması da söz konusu olan bu tür 'iç çatışmalarda' siviller eskiye nazaran daha büyük zararlar görmektedir.³⁸⁷ Kadın ve çocukların en fazla zarar gören taraf olduğu 'iç çatışmalar'da, Çocukların askeri faaliyetler için kullanılmasının da arttığına şahit olmaktayız.

Savaştan tarafların dönüşüme uğramasının yanı sıra, savaşın niteliksel olarak da farklılaştığını görmekteyiz. Çalkıvık'ın belirttiği gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri

³⁸² Hugh Smith, *On Clausewitz a Study of Military and Political Ideas*, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s.73-111.

³⁸³ Tanım için bkz., Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York, The Falcon's Wing Press, 1947, s.154.

³⁸⁴ Barry Buzan, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", Mustafa Aydın et.al.(der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.323-338.

³⁸⁵ Nil S. Şatana. "İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler." Evren Balta(der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.303.

³⁸⁶ *Ibid.*, s.304.

³⁸⁷ "Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century", *Human Security Centre*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 34.

teknolojinin ivme kazanması ve söz konusu teknolojik atılımın savaş alanlarında kullanılması yeni bir dönemin habercisi niteliğindedir. Örneğin, ‘hassas güdümlü füzeler, bilişim teknolojisinin askeri güçlerin koordinasyonunda kullanılması’ orduların daha hızlı ve daha az askerle neticeye ulaşmasını sağlıyordu.³⁸⁸ Bu durumun bir yansıması olarak ‘hantal orduların yerine’, profesyonelleşmiş yapılar geçiyordu. Söz konusu durum Neo-liberal ekonomik dönüşüm ile beraber Askeriyenin Özelleştirilmesini sağlıyor ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlıyordu.

Yukarıda anlatılan ışığında, ilk olarak Çocuk Askerler mefhumuna değinilecek, Çocuk Askerlerin tarihi, tanım sorunu ve kullanım alanların irdelenecektir. Akabinde, Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin yapısı incelenecek, söz konusu şirketlerin öneminin vurgulanması açısından örneklendirmeler yapılacaktır.

Silahlı Çatışmalar ve Çocuk Askerler

Çocukların uluslararası alanda korunması gerek uluslararası örgütlerin çabaları gerekse uluslararası hukukun getirileri neticesinde belli bir düzeye ulaşmıştır. Dikkat edilirse ‘çocuklar’ insan hakları hukuku çerçevesinde ele alındığında ‘*korunmaya en fazla ihtiyaç duyan grubu*’ teşkil etmektedir.³⁸⁹ Çocukların silahlı çatışmaların olumsuz etkilerinden korunması ise uluslararası toplum açısından ayrıcalıklı bir yer teşkil eder. Unicef’in hazırladığı Dünya Çocuklarının Durumu 2005 raporu, 1990’dan 2005’e kadar olan süre içerisinde silahlı çatışmalardan zarar görenlerin %90’ının siviller olduğunu, bu oranın %80’inin de kadın ve çocuklardan oluştuğunu ortaya koymaktadır.³⁹⁰ Devamla, Dünya üzerinde yüzbinlerce çocuğun silahlı çatışmalarda kullanıldığı da vakıdır.³⁹¹ Konunun detaylandırılması için öncelikle ‘çocuk’ kavramı açılmalı ve genel geçer bir çocuk tanımının yapılıp yapılamayacağı sorgulanmalıdır.

Toplumların tarihselliği, dönüşümü her alana yaymakta, İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk gibi dalları da etkilemektedir. Böylelikle, uluslararası geçerliliği olan bir çocuk tanımının yapılması da söz konusu tarihsellik içinde anlamlıdır. Toplumların gelişimi

³⁸⁸ Aslı Çalkıvık, “Soğuk Savaş ve Sonrası Güvenlik Siyaseti”, Evren Balta(der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.291.

³⁸⁹ Mehmet Emin Çağırın, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 171.

³⁹⁰ "Dünya Çocuklarının Durumu", UNICEF, 2005, <http://www.unicef.org/turkey/pdf/dcd05.pdf>, (Erişim tarihi 20.09.2014).

³⁹¹ Victoria Forbes Adam (ed.), “Child Soldiers Global Report 2008”, *Coalition to Stop the Use of Child Soldiers*, London, 2008, <http://www.childlineindia.org.in/CP-CR-Downloads/Global%20Report%202008%20child%20soldeirs.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.08.2014).

ile çocuklara olan ilginin artması doğru orantılı bir çizgi izlemektedir. Başka bir ifadeyle, Sanayi toplumunun ilerlemesi çocuk haklarının da kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir.³⁹² Öyle ki, genel geçer bir ‘çocuk’ tanımının yerleşmesi, ancak 21’nci yüzyılın şafağında mümkün olabilmiştir. Buna göre, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin birinci maddesine göre, ‘18 yaşın altındaki her insan çocuk sayılır.’³⁹³

Birleşmiş Milletler Çocuk hakları Sözleşmesinin aldığı onay sayısı temel alındığında, yapılan ‘çocuk’ tanımının genel geçer olduğu ileri sürülebilirken, kimi yazarlar bu tanımın eksikliklerine de değinmektedirler. Buna göre, Fontana’ya göre toplumların kültürel kodlarının yok sayıldığı bir çocuk tanımının genel geçer kabul edilmesi hatalı olacaktır.³⁹⁴ Ancak, bu çalışmada esas itibariyle BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin yapmış olduğu tanım üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

Çocuk tanımının bu minvalde yapılması, ‘çocuk asker’ sorunsalına bir cevap bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Buna göre, Paris İlkeleri Belgesi’nde Çocuk Asker, “*bir silahlı kuvvet ya da silahlı grup ile bağlantılı olan çocuklar*”³⁹⁵ olarak tarif edilmektedir. Bu tanım sadece doğrudan silahlı çatışmalara katılan çocukların değil, aynı zamanda ‘*savaşmak, aşçılık, taşıyıcılık, habercilik, casusluk ya da cinsel amaçlar için kullanılan tüm çocukları*’³⁹⁶ kapsamaktadır. Böylelikle, silahlı gruplar ile ilişkili olan tüm çocuklar bu tanım içerisine sokulabilir. Ancak bu noktada üzerinde durulması gereken bir başka husus ise, çocukların askeri faaliyetlerde kullanılmasının uluslararası hukuk açısından kapsamının ne olduğudur.

Uluslararası girişimler çocukların askere alınmasının 18 yaş ile sınırlandırılması konusunda atılımlar yapmış ve büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne Ek 2002 tarihli İhtiyari Protokole göre, bir devlet ancak ve ancak belli koşulları sağlamak koşuluyla silahlı kuvvetlerine 18 yaşın altında ‘gönüllü katılımlara’ izin verebilir. Ancak her ne koşulda olursa olsun, devlet-dışı silahlı gruplar 18 yaşın altında

³⁹² Oğuz Polat ve Evin Gündoğan, “Çocuk Askerler: Psikolojik, Sosyal ve Fiziksel Sorunlar”, *UGT Dergisi*, Cilt I, No 1, 2010, s. 106.

³⁹³ “*Madde 1: Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır*”, *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi*, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.08.14).

³⁹⁴ Barbara Fontana, “Child Soldiers and International Law”, *African Security Review*, Cilt VI, No 3, 1997, s.51.

³⁹⁵ “The Paris Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups”, February 2007, <http://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.08.2014).

³⁹⁶ **Ibid.**

kişileri gönüllü ya da zorla askere alamaz.³⁹⁷ 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokollerinin ön gördüğü 15 yaş sınırının 18 yaşa çıkarılması, çocuk asker kullanımının kısıtlandırılması açısından önemli bir gelişmedir.³⁹⁸ Elbette, Uluslararası Hukuk'un düzenlediği alanların reel politikte her zaman karşılığını bulmak mümkün değildir.

Özellikle Afrika Kıtasında meydana gelen birçok iç çatışma ortamında çocukların silahlı gruplar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Çocukların söz konusu silahlı gruplara ya da merkezi devletin silahlı kuvvetlerine katılımları her zaman zor yoluyla olmamış, gönüllü katılımlar da bu süreçte bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.³⁹⁹ Zor yoluyla ya da toplumsal koşulların dayatması olarak katılımlar bir kenara bırakıldığında geriye sadece çocukların iç çatışmalarda yaşadıkları sorunlar kalmaktadır.

Tarihsel olarak Mozambik, Liberya, Sierra Leone ve Uganda gibi ülkelerde yaşanan silahlı çatışmalarda çocukların yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yukarıda sayılan örneklerden en bilineni Uganda'dır. Tanrı'nın Direniş Ordusu ile Joseph Kony birçok insanlığa karşı suça bulaşmış ve Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından ileri sürülen 86 farklı savaş suçu ve insanlığa karşı suç ile itham edilmiştir.⁴⁰⁰ Bunlar arasında Çocuk Asker kullanımı da önemli bir yer edinmektedir.⁴⁰¹ Tarihsel anlamda çocuk asker kullanımının yoğun olması gibi günümüz silahlı çatışmalarında da çocuk asker kullanımına rastlanmaktadır. Libya, Suriye, Irak gibi ülkelerde yaşanan iç çatışma ortamında devlet dışı örgütlerin çocuk asker kullandıkları tespit edilmiştir. Örneğin Libya'da yaşanan iç savaş süresince, Kufra bölgesinde 2012 Şubat'ında çocukların Zwaya ve Tabu birlikleriyle binaların güvenliğini sağladığı ve silah taşıdığı iddia edilmiştir.⁴⁰²

³⁹⁷ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyarî Protokol, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/47015--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme-ye-Ek-Cocuklarin-Silahlı-Catismalara-Dahil-Olmaları-Konusundaki-Ihtiyari-Protokol.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.09.2014).

³⁹⁸ Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek 1. Protokol'ün 77/2 maddesi gereğince:

“Çatışmaya taraflar, on beş yaşına ulaşmamış olan çocukların düşmanca davranışlara doğrudan katılmalarına yönelik mümkün olan tüm önlemleri alacak ve özellikle askeri kuvvetlere alınmasından kaçınacaklardır. On beş yaşını geçmiş olmakla birlikte on sekiz yaşını doldurmamış kişilerin askere alınmasına ilişkin olarak çatışmaya taraflar, önceliği en yaşlılara vermeye özen göstereceklerdir.” Bknz, Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, 12 Ağustos 1949, <http://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/sozlesmeleri-protokolleri-conventions-protocols.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.07.2014).

³⁹⁹ Bknz., Nergiz Karadaş ve Vedat Toprak, “Kördüğüm: Sinemada Çocuk Askerlerin Temsili”, E. Gizem Uğurlu (der.), *Sobe Çocuklara Dair Büyükler İçin Medya Okumaları*, LiteraTurk Academia, Konya, 2014, s. 95.

⁴⁰⁰ Peter Eichstaedt, *First Kill Your Family: Child Soldiers of Uganda and the Lord's Resistance Army*, Lawrence Hill Books, Chicago, 2009, s. 8.

⁴⁰¹ “1998 tarihli *Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü*, 15 yaş altı çocukların askere alınmasını ya da düşmanca durumlarda aktif şekilde yer almasını sağlamayı suç olarak nitelemiştir.” Bkz... Karadaş ve Toprak, **op.cit.**, s. 90.

⁴⁰² “Libya”, <http://childrenandarmedconflict.un.org/countries/libya/>, (Erişim Tarihi: 16.08.2014).

Sonuç olarak, Uluslararası Sistemde savaşın değişen yapısı gereği iç savaş/çatışmalarda artış meydana gelmiştir. Bu artış, savaşın ile sivil ayrımını ortadan kaldırmış, sivilleri savaşın hem uygulayıcısı hem de mağduru konumuna taşımıştır. Söz konusu çatışmalardan en çok etkilenenler ise kadınlar ve çocuklardır. Uluslararası girişimler ve Uluslararası Hukuk'un katkılarına rağmen 'Çocuk Asker' kullanımı tam anlamıyla çözülememiş bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Savaşın Değişen Yapısı ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri

Anthony Giddens⁴⁰³, Micheal Mann⁴⁰⁴, Charles Tilly⁴⁰⁵ gibi tarihsel sosyoloji akımının temsilcileri, Max Weber'in Modern Devlet tanımını benimsemişlerdir. Buna göre Modern Devlet, 'meşru şiddet kullanma tekeline' sahipliğiyle diğer devlet biçimlerinden ayrılmaktadır.⁴⁰⁶ Ancak söz konusu durum Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi kırılmalar yaşamış ve Modern Devletin söz konusu ayırıcı özelliği bulanıklaşmaya başlamıştır.

Neo-liberal dönüşümün bir etkisi olarak kamu mülkiyetindeki sektörlerin özelleştirilmesi süreci⁴⁰⁷ askeriye de yansımıştır. Soğuk savaşın bitimiyle büyük çaplı

⁴⁰³ A Giddens, *The Nation-State and Violence Volume Two of a Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge, Polity Press, 1989, s.149.

⁴⁰⁴ M. Mann, *The Sources of Social Power Volume II the Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, New York, Cambridge University Press, 1993, s.44.

⁴⁰⁵ C Tilly, "Western State-Making and Theories of Political Transformation", Charles Tilly(der), *The Formation of National States in Western Europe*, New Jersey, Princeton University Press, 1975, s.638.

⁴⁰⁶ Weber, **op.cit.**⁴⁰⁶ H. Tonkin, *State Control over Private Military and Security Companies in Armed Conflict*, Cambridge, Cambridge, 2011, s.1.

⁴⁰⁶ Editorial, 10 Şubat 2010, "Privatized War, and Its Price" *New York Times*.

http://www.nytimes.com/2010/01/11/opinion/11mon1.html?_r=0, (Erişim tarihi 14.01.2014).

⁴⁰⁶ Tonkin, **op.cit.**, s.1.

2003, s. 145. Marx'ın "İlksel Birikim"i kavramsallaştırması için bkz... Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam, İstanbul, 2011, s. 686-731.

⁴⁰⁶ Deven R. Desai, "Have Your Cake and Eat It Too: A Proposal for a Layered Approach to Regulating Private Military Companies", *University of San Francisco Law Review*, Cilt 39, No. 4, 2005, s.826.

⁴⁰⁶ G. Machel, 26 Ağustos 1996 "Impact of Armed Conflict on Children". http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf (Erişim tarihi 21.09.2014).

⁴⁰⁶ F. Zabci, "Private Military Companies: 'Shadow Soldiers' of Neo-Colonialism", *Capital & Class*, Cilt 31, No 2, 2007, s.2.

⁴⁰⁶ *The United Nations*, 13 Temmuz 2009, Draft International Convention on the Regulation, Oversight and Monitoring Of Private Military and Security Companies <http://mgimo.ru/files/121626/draft.pdf>. (Erişim tarihi: 23.05.2014).

⁴⁰⁶ P.W. Singer, *Corporate Warriors the Rise of Private Military Industry*, New York, Cornell University Press, 2003, s.44-45.

⁴⁰⁶ Zabci, **op.cit.**, s.6-7.

⁴⁰⁷ A. Cameron ve R. Palan, *The Imagined Economies of Globalization*, London, Sage Publishers, 2004, s.18. "Ayrıca, Buna göre neo-liberal ekonomi politikalarının teorik olarak anlamlandırılmasında, Marx'ın kapitalizmin ilk evresinde sermaye birikim sürecini açıklamak için kullandığı "ilksel" ya da "orijinal" birikim tanımlaması ve David Harvey'in "accumulation by dispossession" (el koyarak birikim) kavramsallaştırmalarının beraber

ulusal ordularda azalmaya gidilmiş ve çok sayıda eski asker işsiz kalmıştır. Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin ihtiyacı olan söz konusu profesyonel asker ihtiyacının karşılanacağı bir yeni durum söz konusudur.⁴⁰⁸ Savaşın ikili dönüşümü de Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri'nin ortaya çıkmasında önemli bir etmendir. Buna göre, devletlerarası çatışmalarda azalma meydana gelmiş, buna müteakip devlet içi savaşlarda artış yaşanmıştır.⁴⁰⁹ Bu durum söz konusu şirketler için büyük bir Pazar sunmuştur. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği üzere silah teknolojisindeki gelişme büyük ordular yerine, küçük ama profesyonel yapıları ön plana çıkarmıştır.⁴¹⁰ Böylelikle büyük ordulara ihtiyaç azalmış ve ÖAGŞ'lerinin tercih edilirlilikleri artmıştır.

Yukarıda Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan gelişmeler özetlenmiştir. Elbette ki ÖAGŞ mefhumunun tanımlanması gerekmektedir. Geleneksel manada 'paralı askerler' olarak adlandırılmaları zor olan söz konusu şirketler, *Draft International Convention on the Regulation, Oversight and Monitoring Of Private Military and Security Companies* Madde 2'ye göre, soruşturma hizmetleri de dâhil olmak üzere, tüzel kişiliğe sahip askeri ve güvenlik konularında hizmetler sunan yasal kuruluşlardır.⁴¹¹ Singer'ın ÖAGŞleri geleneksel paralı askerlerden ayırt etmek için kullandığı tanımlamaya göre söz konusu şirketler; "işletme formunda organize olmuş, küresel çapta çalışan ve bireysel olmaktan ziyade şirket kârı odaklı çalışan ticari teşebbüslerdir."⁴¹²

Dünya'nın birçok yerinde kullanılan bu şirketlerin devletler tarafından tercih sebebi olmasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Zabcı'ya göre söz konusu şirketler büyük güçlerin "ekonomik ve jeo- stratejik" çıkarlarının olduğu bölgelere gönderilmektedir. Söz konusu bölgeler genel itibariyle devletlerin ulusal ordularını göndermekten imtina ettikleri yerlerdir. Ayrıca, söz konusu şirketlerin çok-uluslu şirketlerle ticari ve organik bağları da

düşünülmesi gerekmektedir", bkz., David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford University Press, New York, 2003, s. 145. Marx'ın "İlksel Birikim"i kavramsallaştırması için bkz... Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam, İstanbul, 2011, s. 686-731.

⁴⁰⁸ Deven R. Desai, "Have Your Cake and Eat It Too: A Proposal for a Layered Approach to Regulating Private Military Companies", *University of San Francisco Law Review*, Cilt 39, No. 4, 2005, s.826.

⁴⁰⁹ G. Machel, 26 Ağustos 1996 "Impact of Armed Conflict on Children". http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf. (Erişim tarihi 21.09.2014).

⁴¹⁰ F. Zabcı, "Private Military Companies: 'Shadow Soldiers' of Neo-Colonialism", *Capital & Class*, Cilt 31, No 2, 2007, s.2.

⁴¹¹ *The United Nations*, 13Temmuz 2009, Draft International Convention on the Regulation, Oversight and Monitoring Of Private Military and Security Companies <http://mgimo.ru/files/121626/draft.pdf>. (Erişim tarihi: 23.05.2014).

⁴¹² P.W. Singer, *Corporate Warriors the Rise of Private Military Industry*, New York, Cornell University Press, 2003, s.44-45.

bulunmaktadır. Yukarıda sayılan unsurlar esas itibariyle söz konusu şirketlerin ‘yeni-sömürgeciliğin’ birer aracı olduğu savını güçlendirmektedirler.⁴¹³

Irak işgali söz konusu şirketlerin en yoğunluklu olarak kullandıkları çatışma sahası olması nedeniyle Dünya gündeminde ciddi yer almıştır. Ancak, Irak savaşından önce başka çatışmalarda da büyük oranda kullandıklarına şahit olmaktayız. Sierra Leone’de, Angola’da, Hırvatistan’da, Bosna’da, Afganistan’da, ve Irak’ta yoğun olarak kullanılmışlardır. Tonkin’in belirttiğine göre hâlihazırda Dünya üzerindeki çatışmalarda aktif şekilde yer alan on binlerce ÖAGŞ personeli bulunmaktadır.⁴¹⁴ Irak işgali ise New York Times gazetesinin haklı olarak *Özelleştirilmiş Savaş* yakıştırmasını hak etmektedir.⁴¹⁵ Örneğin 2007 yılında yaklaşık 190.000 ÖAGŞ personeli Irak’ta görev yapmıştır.⁴¹⁶

Yukarıda da belirtildiği üzere, Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri, geleneksel kabul gören Modern Devlet tanımını ciddi anlamda zedelemekte ve ‘şiddet kullanma tekeline’ darbe vurmaktadır. İkincil olarak ise, söz konusu şirketler ‘yeni-sömürgeciliğin’ birer aracı olarak uluslararası kapitalist merkezlerin çıkarları doğrultusunda hareket eden yapılar arz etmektedirler. Dünya üzerinde çatışmanın yaşandığı her yerde faaliyet gösteren söz konusu şirketler, çatışmaların devam etmesi durumunda pazarda hâkim oldukları payları koruyacaklardır.

Sonuç

Bu çalışmada, uluslararası sistemde savaşın değişen yapısının Çocuk Askerler ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre, savaşın iki yönlü değişime uğradığı tespit edilmiştir. Niteliksel olarak geleneksel anlamda savaş dönüşüme uğramış ve devletler dışında organizasyonların da ‘savaş’ kavramsallaştırmasının içine girmesiyle ‘Modern Savaş’ tanımlaması zedelenmiştir. İkinci olarak, ileri teknoloji ürünü silahların savaşlarda kullanılması, hızlı hareket edebilen ve profesyonel yapıları elzem kılmıştır.

Çocuklar da söz konusu dönüşümden etkilenmiştir. İç Savaş/Çatışmaların artması, geleneksel olarak savaşan/sivil ayrımını ortadan kaldırmış, sivilleri savaşın hem mağduru hem

⁴¹³ Zabcı, *op.cit.*, s.6-7.

⁴¹⁴ H. Tonkin, *State Control over Private Military and Security Companies in Armed Conflict*, Cambridge, Cambridge, 2011, s.1.

⁴¹⁵ Editorial, 10 Şubat 2010, “Privatized War, and Its Price” *New York Times*.

<http://www.nytimes.com/2010/01/11/opinion/11mon1.html? r=0>, (Erişim tarihi 14.01.2014).

⁴¹⁶ Tonkin, *op.cit.*, s.1.

de uygulayıcısı konumuna taşımıştır. Uluslararası Hukuk'ta gerçekleştirilen kimi atılımlar olumlu olmakla beraber 'Çocuk Asker' sorununu ortadan kaldıramamıştır.

Soğuk Savaş'ın bitimini takip eden süreçte, Savaş teknolojisindeki artış ile çatışma alanlarının çeşitlenmesi, devletlerin yeni bir oluşumu sıklıkla kullanmasının yolunu açmıştır. Ülkelerin asker sayılarını azaltması, profesyonel personele olan ihtiyaç ve zamanın ruhu olan özelleştirme algısı Özel Askeri/Güvenlik Şirketlerinin doğmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise, söz konusu şirketlerin 'yeni-sömürgeciliğin' birer aracı olarak sahne almasıdır.

Kaynakça

"Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century", *Human Security Centre*, Oxford University Press, New York, 2005.

BUZAN Barry, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", Mustafa Aydın et.al.(der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

CAMERON A. ve PALAN R., *The Imagined Economies of Globalization*, London, Sage Publishers, 2004.

ÇAĞIRAN Mehmet Emin, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Barış Kitap, Ankara, 2011.

ÇALKIVİK Aslı, "Soğuk Savaş ve Sonrası Güvenlik Siyaseti", Evren Balta(der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

DESAİ Deven R., "Have Your Cake and Eat It Too: A Proposal for a Layered Approach to Regulating Private Military Companies", *University of San Francisco Law Review*, Cilt 39, No. 4, 2005.

EICHSTAEDT Peter, *First Kill Your Family: Child Soldiers of Uganda and the Lord's Resistance Army*, Lawrence Hill Books, Chicago, 2009.

ERCAN Yılmaz Muzaffer, "Westphalia'dan Günümüze Savaş", Mustafa Aydın et.al.(der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

EREKER Fulya, "Stratejik Çalışmalar Ve Savaş", Mustafa Aydın ve Ahmet Halûk ATALAY(der.), *Strateji ve Güvenlik*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2012.

FONTANA Barbara, "Child Soldiers and International Law", *African Security Review*, Cilt VI, No 3, 1997.

GİDDENS A., *The Nation-State and Violence Volume Two of a Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge, Polity Press, 1989.

HARVEY David, *the New Imperialism*, Oxford University Press, New York, 2003.

KARADAŞ Nergiz ve TOPRAK Vedat, "Kördüğüm: Sinemada Çocuk Askerlerin Temsili", E. Gizem Uğurlu(der.), *Sobe Çocuklara Dair Büyükler İçin Medya Okumaları*, LiteraTurk Academia, Konya, 2014.

MANN M., *The Sources of Social Power Volume II the Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, New York, Cambridge University Press, 1993.

MARX Karl, *Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam, İstanbul, 2011.

POLAT Oğuz ve GÜLDOĞAN Evin, "Çocuk Askerler: Psikolojik, Sosyal ve Fiziksel Sorunlar", *UGT Dergisi*, Cilt I, No 1, 2010.

SINGER P.W., *Corporate Warriors the Rise of Private Military Industry*, New York, Cornell University Press, 2003.

SMITH Hugh, *On Clausewitz a Study of Military and Political Ideas*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

ŞATANA Nil S.. "İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler." Evren Balta(der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

TAMÇELİK Soyalp ve GÜNEŞ Burak, "Uluslararası Sistemde Savaşın Değişen Yapısı ve Afrika'da Çocuk Askerlerin Ortaya Çıkması", Soyalp Tamçelik(der.), *Küresel Politikada Yükselen Afrika*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2014.

TILLY C., “Western State-Making and Theories of Political Transformation”, Charles Tilly(der), *The Formation of National States in Western Europe*, New Jersey, Princeton University Press, 1975.

TONKIN H., *State Control over Private Military and Security Companies in Armed Conflict*, Cambridge, Cambridge, 2011.

WEBER Max, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York, The Falcon's Wing Press, 1947.

YALÇINKAYA Haldun, "Savaş", Şaban Kardaş ve Ali Balcı(der.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014.

ZABCI F.,”Private Military Companies:‘Shadow Soldiers’ of Neo-Colonialism”, *Capital & Class*, Cilt 31, No 2, 2007.

Elektronik Kaynaklar

Dünya Çocuklarının Durumu, UNICEF, 2005, http://www.unicef.org/turkey/pdf/_dcd05.pdf, (Erişim tarihi 20.09.2014).

Victoria Forbes Adam (ed.), “Child Soldiers Global Report 2008”, *Coalition to Stop the Use of Child Soldiers*, London, 2008, <http://www.childlineindia.org.in/CP-CR-Downloads/Global%20Report%202008%20child%20soldeirs.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.08.2014).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.08.14).

The Paris Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups, February 2007, <http://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.08.2014).

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyarî Protokol, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/47015--Cocuk>

[Haklarına-Dair-Sozlesme-ye-Ek-Cocukların-Silahli-Catismalara-Dahil-Olmaları-Konusundaki-Ihtiyari-Protokol.pdf](#), (Erişim Tarihi: 19.09.2014).

Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, 12 Ağustos 1949, <http://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/sozlesmeleri-protokolleri-conventions-protocols.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.07.2014).

Libya, <http://childrenandarmedconflict.un.org/countries/libya/>, (Erişim Tarihi: 16.08.2014).

G. Machel, 26 Ağustos 1996, *Impact of Armed Conflict on Children*, http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf. (Erişim tarihi 21.09.2014).

The United Nations, 13 Temmuz 2009, *Draft International Convention on the Regulation, Oversight and Monitoring Of Private Military and Security Companies*, <http://mgimo.ru/files/121626/draft.pdf>. (Erişim tarihi: 23.05.2014).

Editorial, 10 Şubat 2010, “Privatized War and Its Price”, *New York Times*. http://www.nytimes.com/2010/01/11/opinion/11mon1.html?_r=0, (Erişim tarihi 14.01.2014)